

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İNANÇ
EĞİLİMLERİ: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-
CERRAHPAŞA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gamze DEMİR

İstanbul
Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İNANÇ EĞİLİMLERİ:
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gamze DEMİR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kadir CANATAN

İstanbul
Haziran-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Kadir CANATAN

Üye Doç. Dr. Nigar TUĞSUZ

Üye Doç. Dr. Fatma ODABAŞI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Üniversite Öğrencilerinin İnanç Eğilimleri: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Örneği**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Gamze DEMİR

ÖN SÖZ

Araştırma kapsamı boyunca engin bilgileriyle bana ilham olan ve her koşulda desteğini esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Kadir CANATAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bu süreçte desteğini esirgemeyen anneme, babama, kardeşlerime ve son olarak eğitim hayatıma yapmış olduğu değerli katkılarından dolayı Metin YİĞİT' e çok teşekkür ediyorum.

Gamze DEMİR

İstanbul-2024

ÖZET

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İNANÇ EĞİLİMLERİ: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA ÖRNEĞİ

Gamze DEMİR

Yüksek Lisans, Sosyoloji

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kadir CANATAN

Haziran, 2024 – 149 Sayfa

Günümüzde sürekli değişim içerisinde olan toplumlara bağlı olarak sosyal olgular da değişim yaşamaktadır. Son yıllarda gençlere dair yapılan din çalışmalarından hareketle öğrencilerin inanç eğilimlerine dair birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da öğrencilerin inanç eğilimlerinin şekillenmesine etki eden sosyal olguların olduğu anlaşılmış olup probleme yönelik daha temel bir bakış açısı sağlanmıştır.

Çalışmanın problemi, üniversite öğrencilerinin inanç eğilimleri ve buna etki eden sosyal olguların incelenmesidir. Araştırmanın evreni, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa'da bulunan fakültelerdeki öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma nicel bir yöntemle yapıldığından istatistiksel hesaplamalardan hareketle evreni temsil eden 379 örnekleme sınırlandırılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan anket soruları mevcut literatür araştırmaları sonucu gençlerin sıkça rastladığı ya da etki ettiklerini düşündükleri sosyal olgulardan hareketle hazırlanmıştır. Anketin güvenilirliğini saptanması için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Mevcut anket ölçekleri kullanılmadığı için değişkenler arası normallik testi yapılmıştır. İki'den fazla değişkeni bulunan grupların analiz edilebilmesi için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Değişkenler arası anlamlılığın farklı olduğu durumlarda Games-Howell ve Hochberg (çoklu karşılaştırma) testi kullanılmıştır.

Öğrencilerin sosyal olgulara dair görüşleri ve inanç eğilimleri karşılaştırılmalı olarak ele alınmaya özen gösterilmiştir. Anket sorularında sosyal olgulara dair eleştirel görüşlere yer verilerek öğrencilerin inanç eğilimlerine etki eden olgular içerisinde aile, dini gruplar, siyaset, sosyal medya vs. olduğu analiz edilmiştir. Gruplar arası anlamlı

farklılaşma sonucu, çoklu karşılaştırma testi uygulanarak öğrencilerin mevcut inanç eğilimlerinden hareketle etkilendikleri sosyal olgular üzerinde çıkarım yapılmıştır.

Yapılan analizlerin sonucu olarak öğrencilerin siyasi yönelimleri, sosyoekonomik düzeyleri, anne ve babalarının eğitim düzeyi ve mezun oldukları lise türleri ile inanç eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öğrencilere 5'li likert ile hazırlanan önermelerde aile, siyaset, medya, dini gruplar, ekonomi, sosyal çevre vd. olgulara ilişkin görüşleri inanç eğilimleri çerçevesinde anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Bu anlamlı ilişkilerin hangi inanç eğilimleri arasında farklılaştığını çoklu karşılaştırma testi kullanarak inanç eğilimlerine dair değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnanç Eğilimi, Üniversite Öğrencileri, Sosyal Olgular

ABSTRACT

BELIEF TENDENCIES OF UNIVERSITY STUDENTS: ISTANBUL UNIVERSITY- CERRAHPAŞA EXAMPLE

Gamze DEMİR

Supervisor: Prof. Dr. Kadir CANATAN

June-2024, 149 Pages

Today, social phenomena are also changing depending on societies that are in constant change. In recent years, many scientific studies have been conducted on students' belief tendencies based on the religious studies on young people. In this study, it has been understood that there are social phenomena that affect the shaping of students' belief tendencies and a more basic perspective on the problem has been provided.

The problem of the study is to examine the belief tendencies of university students and the social phenomena that affect it. The population of the study consists of students in the faculties of Istanbul University-Cerrahpaşa. Since the research was conducted with a quantitative method, it was limited to 379 samples representing the universe based on statistical calculations. The survey questions prepared by the researcher were based on the social phenomena that young people frequently encounter or think that they have an impact on as a result of the existing literature research. Reliability analysis was conducted to determine the reliability of the questionnaire. Since existing questionnaire scales were not used, normality test between variables was performed. One-way analysis of variance (ANOVA) was used to analyze groups with more than two variables. Games-Howell and Hochberg (multiple comparison) tests were used in cases where the significance between variables was different.

Care was taken to analyze students' views on social phenomena and their belief tendencies comparatively. Critical views on social phenomena were included in the survey questions and family, religious groups, politics, social media, etc. were analyzed among the phenomena affecting students' belief tendencies. As a result of significant differentiation between groups, a multiple comparison test was applied and inferences were made on the social phenomena affected by students' current belief tendencies.

As a result of the analyses, no significant relationship was found between students' political orientation, socioeconomic level, educational level of their parents and the types of high schools they graduated from and their belief tendencies. In the propositions prepared with a 5-point Likert scale, students' views on family, politics, media, religious groups, economy, social environment, etc. were found to have significant relationships within the framework of their belief tendencies. By using multiple comparison test, it was evaluated between which belief tendencies these significant relationships differed.

Keywords: Belief Tendency, University Students, Social Phenomena

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi	4
1.4.1. Araştırmanın Modeli	4
1.4.2. Evren ve Örneklem	4
1.4.3. Veri Toplama Araçları	4
1.4.4. Verilerin Toplanması	5
1.4.5. Verilerin Çözümlemesi	5
1.5. Araştırmanın Temel Sorusu	6
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE TOPLUM	7
2.1. Din ve Toplum	7

2.2. Dinin Toplumdaki Değişimi ve Görünümü	14
2.3. Din ve Toplumsal Kurumlar	16
2.3.1. Din ve Aile İlişkisi	17
2.3.2. Din ve Medya İlişkisi	19
2.3.3. Din ve Siyaset İlişkisi.....	22
2.3.4. Din, Okul ve Sosyal Çevre İlişkisi	24
2.3.5. Din ve Dini Gruplar	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ EĞİLİMLERİ	32
3.1. Teizm	32
3.2. Ateizm.....	36
3.3. Deizm.....	38
3.4. Agnostisizm	43
3.5. Panteizm.....	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR.....	52
4.1. Öğrencilerin Sosyo-Demografik Profilleri	52
4.1.2. Üniversite Öğrencilerinin Yaş Dağılımı	53
4.1.3. Üniversite öğrencilerinin Eğitim Aldıkları Fakülte.....	53
4.1.4. Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Seviyeleri	55
4.1.5. Üniversite Öğrencilerinin Mezun Oldukları Lise Türleri.....	55
4.1.6. Üniversite Öğrencilerinin Annelerinin Eğitim Düzeyi	56
4.1.7. Üniversite Öğrencilerinin Babalarının Eğitim Düzeyi.....	57
4.1.8. Üniversite Öğrencilerinin Sosyoekonomik Düzeyleri	58

4.2. Öğrencilerin İnanç Eğilimleri	58
4.2.2. Üniversite Öğrencilerinin Dini Bilgileri Edindikleri Kurumlar	60
4.2.3. Üniversite Öğrencilerinin Siyasi Yönelimleri	61
4.2.4. Üniversite Öğrencilerini Anne ve Baba Tutumları	61
4.3. Öğrencilerin İnanç Eğilimleriyle Bağlantılı Toplumsal Olgular	62
4.3.1. İnanç Eğilimleri ve Aile	62
4.3.2. İnanç Eğilimleri ve Dini Gruplar Arasındaki İlişkiler.....	67
4.3.3. (Sosyal) Medya Kullanımı ve Etkisi	74
4.3.4. Dinin Aktarımında Yeterlilik ve Üslup Sorunu.....	80
4.3.5. Din ve Siyaset İlişkisi.....	85
4.3.6. Kişisel Ahlakın Gelişmesinde Dinin Rolü	89
4.3.7. Dini Bilgi ve Bilimsel Bilgi İlişkisi.....	94
4.3.8. Yoga ve Meditasyon Uygulamaları.....	98
4.3.9. Müslüman Topluluklarında Yaşanan Olumsuz Olaylar	100
4.3.10. Dini Kimlik İnşasında İş, Arkadaş ve Sosyal Çevrenin Etkisi.....	102
4.3.11. Dini Tecrübede İbadet ve Dinsel Öğeler	107
4.3.12. Din ve Ekonomi İlişkisi.....	109

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA	112
5.1. Sonuç	112
5.2. Tartışma	118
KAYNAKÇA	122
EKLER	132
ÖZGEÇMİŞ	134

TABLolar LİSTESİ

Tablo 4.1.1: Öğrencilerin Cinsiyet Bilgileri ve Yüzde Değerleri	52
Tablo 4.1.2.1: Üniversite Öğrencilerinin Yaş Dağılımı ve Yüzde Değerleri.....	53
Tablo 4.1.3.1: Üniversite öğrencilerinin Eğitim Aldıkları Fakültelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları.....	53
Tablo 4.1.4.1: Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Seviyeleri Frekans ve Yüzde Dağılımları	55
Tablo 4.1.5.1: Üniversite Öğrencilerinin Mezun Oldıkları Lise Türleri Frekans ve Yüzde Dağılımları.....	55
Tablo 4.1.6.1: Üniversite Öğrencilerinin Annelerinin Eğitim Düzeyi Frekans ve Yüzde Dağılımları	56
Tablo 4.1.7.1: Üniversite Öğrencilerinin Babalarının Eğitim Düzeyi Frekans ve Yüzde Dağılımları	57
Tablo 4.1.8.1: Üniversite Öğrencilerinin Sosyoekonomik Düzeyleri Frekans ve Yüzde Dağılımları	58
Tablo 4.2.1: Üniversite Öğrencilerinin İnanç Eğilimleri Frekans ve Yüzde Dağılımları	59
Tablo 4.2.2.1: Üniversite Öğrencilerinin Dini Bilgileri Edindikleri Kurumların Frekans ve Yüzde Dağılımları	60
Tablo 4.2.3.1: Üniversite Öğrencilerinin Siyasi Yönelimleri Frekans ve Yüzde Dağılımları	61
Tablo 4.2.4.1: Üniversite Öğrencilerinin Anne ve Baba Tutumlarının Frekans ve Yüzde Dağılımları.....	61
Tablo 4.3.1.1: Ailelerin Din Konusunda Çocuklara Baskı Yapması ANOVA Tablosu	63
Tablo 4.3.1.1.1: Ailelerin Dine Karşı Çocuklarına Baskıda Bulunması Games-Howell Testi.....	63
Tablo 4.3.1.2: Aile Üyelerinin İnanç Eğilimi ve Dini Pratiklerinin Dini İnanıcı İnşa Etmedeki Etkisi ANOVA Tablosu.....	65

Tablo 4.3.1.2.1: Aile Üyelerinin İnanç Eğilimi ve Dini Pratiklerinin Dini İnancı İnşa Etmedeki Etkisine Yönelik Games-Howell Testi	65
Tablo 4.3.2.1:Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Söylem – Eylem Tutarsızlıklarının Dini İnanca Olan Etkisine Yönelik ANOVA Tablosu	67
Tablo 4.3.2.1.1: Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Söylem – Eylem Tutarsızlıklarının Dini İnanca Olan Etkisine Yönelik Games-Howell Testi	68
Tablo 4.3.2.2: Göre Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Toplumsal Faaliyetlerde Aktif Olmalarının Dini İnançlarına Etkisi ANOVA Tablosu	69
Tablo 4.3.2.2.1: Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Toplumsal Faaliyetlerde Aktif Olmalarının Dini İnançlarına Etkisi Hochberg Testi	70
Tablo 4.3.2.3: Dini Grupların Toplumsal Faaliyetlerde Aracı Kurum Olarak Faaliyet Göstermelerine Dair ANOVA Tablosu.....	71
Tablo 4.3.2.3.1: Dini Grupların Toplumsal Faaliyetlerde Aracı Kurum Olarak Faaliyet Göstermelerine Dair Games-Howell Testi.....	72
Tablo 4.3.3.1: Sosyal Medyada Yayınlanan Dini İçerikli Paylaşımlara Dair ANOVA Tablosu.....	74
Tablo 4.3.3.1.1: Sosyal Medyada Yayınlanan Dini İçerikli Paylaşımlara Dair Hochberg Testi.....	75
Tablo 4.3.3.2: Sosyal Medyada Dini İçerikli Paylaşımlardan Etkilenerek Kendi Hayatlarında Uygulamalarına Dair ANOVA Tablosu.....	76
Tablo 4.3.3.2.1: Sosyal Medyada Yayınlanan Dini İçerikli Paylaşımlardan Etkilenerek Kendi Hayatlarında Uygulamalarına Dair Hochberg Testi	77
Tablo 4.3.3.3: TV’de Yayınlanan Dini Programlara İlişkin ANOVA Tablosu.....	78
Tablo 4.3.3.3.1: TV’de Yayınlanan Dini Programlara İlişkin Görüşlerine Yönelik Hochberg Testi.....	79
Tablo 4.3.4.1: Dini Bilgilerin Tam Anlamıyla İfade Edilemediğine İlişkin ANOVA Tablosu.....	81
Tablo 4.3.4.1.1: Dini Bilgilerin Tam Anlamıyla İfade Edilemediğine İlişkin Görüşlerine Yönelik Hochberg Testi	81

Tablo 4.3.4.2: Dilsel Üslubun Önemine Yönelik ANOVA Tablosu	83
Tablo 4.3.4.2.1: Dinin Aktarımında Dilsel Üslubun Önemine Yönelik Hochberg Testi	83
Tablo 4.3.5.1: Siyasetin Konuları ve İşleyişinin Dini İnançlarına Etki Etmesine Yönelik ANOVA Tablosu.....	85
Tablo 4.3.5.1.1: Gündelik Siyasetin Konuları ve İşleyişinin Dini İnançlarına Etki Etmesine Yönelik Hochberg Testi	86
Tablo 4.3.5.2.: Siyasette Dini Söylemlere Yer Verilmesi Durumu ANOVA Tablosu	88
Tablo 4.3.5.2.1: Siyasette Dini Söylemlere Yer Verilmesi Durumuna Yönelik Games-Howell Testi	88
Tablo 4.3.6.1: Dinin Kişisel Ahlakın Gelişmesine Etkisine Yönelik ANOVA Tablosu	90
Tablo 4.3.6.1.1: Dinin Kişisel Ahlakın Gelişmesine Yönelik Games-Howell Testi ..	90
Tablo 4.3.6.2: Kişisel Ahlaki Gelişimlerinde Dini Pratiklerin Etkisine Yönelik ANOVA Tablosu	92
Tablo 4.3.6.2.1: Kişisel Ahlaki Gelişimlerinde Dini Pratiklerin Etkisine Yönelik Games-Howell Testi.....	92
Tablo 4.3.7.1: Bilimsel Bilgi ile Elde Edilen Bilgilerin Dini Bilgi ile Elde Edilen Bilgilere Göre Tercih ANOVA Tablosu.....	94
Tablo 4.3.7.1.1: Bilimsel Bilgi ile Elde Edilen Bilgilerin Dini Bilgi ile Elde Edilen Bilgilere Göre Tercih Games-Howell Testi	95
Tablo 4.3.7.2: Gündelik Hayatta Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bilimsel Açıklamaları Yeterli Görme Tercihlerine Göre ANOVA Tablosu.....	96
Tablo 4.3.7.2.1: Gündelik Hayatta Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bilimsel Açıklamaları Yeterli Görme Tercihlerine Yönelik Hochberg Testi	96
Tablo 4.3.8.1: Kişisel Yoga ve Meditasyon Uygulamalarına Yönelik ANOVA Tablosu	98

Tablo 4.3.8.1.1: Kişisel Yoga ve Meditasyon Uygulamalarına Yönelik Hochberg Testi	98
Tablo 4.3.9.1: Müslüman Coğrafyalarda Yaşanan Olumsuz Olaylar durumunda Dini İnanıcı Etkileme Durumu ANOVA Tablosu.....	100
Tablo 4.3.9.1.1: Müslüman Coğrafyalarda Yaşanan Olumsuz Olaylar Durumunda Dini İnanıcı Etkileme Durumuna Yönelik Games-Howell Testi	101
Tablo 4.3.10.1: Sosyal Hayatlarında Bulunan Kişilerin Dini İnanç Hakkındaki Görüşlerinden Etkilenmesine Yönelik ANOVA Tablosu.....	103
Tablo 4.3.10.1.1: Sosyal Hayatlarında Bulunan Kişilerin Dini İnanç Hakkındaki Görüşlerinden Etkilenmesine Yönelik Hochberg Testi	103
Tablo 4.3.10.2: Toplumda Dini Söylemlerin Baskılanması Durumunda Dini İnançlarının Etkilenmesi Durumu ANOVA Tablosu.....	105
Tablo 4.3.10.2.1: Toplumda Dini Söylemlerin Baskılanması Durumunda Dini İnançlarının Etkilenmesi Durumu Yönelik Hochberg Testi	105
Tablo 4.3.11.1: İbadet ve Dinsel Ögelerin Tatmin Etmeme Durumu ANOVA Tablosu	107
Tablo 4.3.11.1.1: İbadet ve Dinsel Ögelerin Tatmin Etmeme Durumuna Yönelik Hochberg Testi	108
Tablo 4.3.12.1: Dinin Ekonomiye Olan Etkisi ANOVA Tablosu	109
Tablo 4.3.12.1.1: Dinin Ekonomiye Olan Etkisine Yönelik Games-Howell Testi..	110

KISALTMALAR

SPSS: (Statistic Packets For Social Sciencences) Sosyal Araştırmalar İçin İstatistiksel Program Paketi

ev.: Çeviren

ed.: Editör

vd.: Ve Diğerleri

vs.: Vesaire

TV: Televizyon

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi din bugün de toplumsal yapıda işlevsel bir kurum olma özelliğini korumaktadır. Din, tarihsel süreç içerisinde toplumsal hayata dair beklenen maneviyat işleviyle beraber siyasete, ekonomiye, aileye, hukuka ve daha sayılabilecek birçok kuruma tesir etmiştir. Bilimsel ve akademik çalışmalarda birçok sosyal hareketin incelenmesinde ele alınan bir konu olarak din, birçok teorinin de gelişmesine neden olmuştur. Nitekim yapılan çalışmalarda toplumsal sistemin en işlevsel olan kurumu dinin, etkinliğinin azalıp zaman içerisinde toplumsal sistem içerisindeki olgusal özelliğini kaybetmesi beklenmekteydi, görüldüğü üzere din etkinliğini korumakla birlikte birçok sosyal konunun temelinde bulunmaktadır. Din mevcut dönemde halen varlığını korusa da dine dair yaklaşımlar da olumlu ya da olumsuz olmak üzere çeşitlenmiştir. Nitekim Reform hareketinin başlamasıyla özgür düşünce sisteminin yayılması dini kurumların sorgulanmasına neden olmuştur. Akabinde modernleşme, sekülerleşme, bireyselleşme vs. sonucu rasyonelleşen toplumlar dini sorgulamaya başlamışlar ve bununla inanma biçimleri de çeşitlenmiştir.

Bu bakımdan özellikle Batı'da başlayan özgür düşünce hareketi ile çeşitlenen inanç eğilimleri günümüzde tartışılmaya devam etmektedir. Yaşanan bu tartışmaların yanı sıra toplumsal tecrübelerle birey, dine karşı daha sorgulayıcı ya da seçici olabilmektedir (Batur, 2020: 100). Din ve toplum ilişkisi ele alındığında mevcut kaynaklarda üç büyük dine ilaveten Budizm, Hinduizm vd. inanç sistemleri ele alınırken modernleşme döneminde Batı'da temelleri olan ve gelişen ateizm, deizm, panteizm, agnostisizm vb. felsefi düşünce gruplarının farklılaştığı ve yorumlandığı görülmektedir. Bu felsefî düşünce grupları mevcut dinsel tartışmalardan pek farklılaşmamaktadır. Tartışmaların ortak paydasında Tanrı, evren, ahiret, bu dünyadaki dini yaşam ve anlamları gibi tartışmalar üzerinden çeşitlenmektedir. (Batur, 2020: 98).

İnsanın dini açıdan anlam arayışı hayat boyu devam edebilen uzun bir süreçtir. Ancak bu sürecin en yoğun yaşandığı dönem gençlik dönemidir. Özellikle de gençlerin dini sorgulama yöntemleri sadece inançsal faktörlerden kaynaklanmamakla birlikte aile, siyaset, medya, ekonomi gibi sosyal olgular üzerinden de temellendirilmektedir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise gençlerin inanç eğilimlerine dair çeşitliliklerin sosyal olgular arası ilişkisi din ve toplum diyalektiğini çözümleyebilmek açısından oldukça önemlidir.

Bu bölümde çalışmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, temel soruları ve hipotezlere yer verilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsan doğduğu andan itibaren var olduğu toplumun öğretileriyle birey olma yolunda kendini inşa eder. Birey ve toplum arasındaki ilişkinin devamlılığının sağlanmasında birtakım kurumlar sosyalleşme sürecine eşlik eder. Din, bu kurumlar arasında oldukça önem arz etmekte ve bireyin toplumdaki sosyal yaşantısının şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Aile, siyaset, eğitim, medya gibi kurumlarla da ilişki içerisinde olan din, bu kurumlarla zaman zaman çatışma yaşayabilmektedir. Bu çatışmalar ya da bireyde oluşturduğu negatif durumlar bireyin din, Tanrı, sosyal yaşam üçgenini şekillendirmektedir.

Toplum, olgular arası ilişkiler çerçevesinden hareketle varlığını sürdürebilmektedir. Zaman içerisinde olgular arası ilişkilerin sürdürülebilirliği hakkında yapılan çalışmalarda, olgular toplumun isteklerine yönelik süreci yönetebilmekte ve olgular arası ilişkilerin çeşitlendiği görülmektedir. Durkheim'ın toplumsal çözülme perspektifinden hareketle değerlendirecek olursak, toplumda artan iş bölümü, dayanışmada yaşanan kopukluklar kargaşaya sebep olmakta ve toplumun ilişkiselliğine zarar verebilmektedir. Aile içi iletişimde yaşanan olumsuzluklar, toplumsal yaşamı destekleyen unsurların zamanla kaybolması, din ve mezhep tartışmaları, toplumsal norm ve değerlerin etkinliğini yitirmesi, hukukun işleyişindeki olumsuz nitelermeler, barışçıl ifadelerin yerine çatışmacı dille toplumsal mesajların iletilmesi ve daha sayılabilecek birçok husus toplumun sistemsel işleyişine zarar verebilmektedir (akt. Türkkahraman ve Tutar, 2009: 8-9). Bu bakımdan herhangi bir olguyu ele aldığımızda bu olgunun hangi süreçlerden geçerek günümüze nasıl ulaştığını bilmemiz gerekmektedir.

Son yıllarda Tanrı tasavvuruna ilişkin artan sorular ve çalışmalardan hareketle bu tezin konusu, 'Üniversite Öğrencilerinin İnanç Eğilimleri ve İnanç Eğilimleri' ne etki eden sosyal olgular olarak belirlenmiştir. Teizm, ateizm, deizm, agnostisizm ve panteizmin,

inanç eğilimlerine yönelik anket soruları oluşturularak üniversite öğrencilerinin kendi inanç eğilimlerine ilişkin görüşleri tespit edilecektir. Bununla birlikte tez kapsamında ele alınan din ve toplum bölümünde dinin, toplumsal süreç içerisindeki değişim ve mevcut durumu değerlendirilmiştir. Bu husustan hareketle birey ve toplum ilişkisine aracı olan aile, arkadaşlık, dini gruplar, medya ve siyaset olgularına ilişkin oluşturulan anket sorularıyla da inanç eğilimlerine etki eden sosyal olgular hakkında çıkarım yapılacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Her toplumun kendine ait sosyo-kültürel normları vardır. Türkiye geleneksel yapıya sahip olan normlarıyla; din, aile, siyaset, kültür vs. ile kendi kapsamını oluşturan bir toplumdur. Çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda gençlerin farklı inanç eğilimleri göstermesi son zamanlarda sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kamuoyunda gençlerin inanç eğilimleri konusunda çeşitli tartışmalar ve spekülasyonlar yapılmakta ve gençlerin inanç eğilimlerine dair birçok eleştiriler ve yazılar yayımlanmaktadır. Gerçek araştırmalara dayanmadığı sürece bu tartışmalar bir sonuç vermeyecektir. Bu çalışmadaki amaç ise kamuoyunu, gençlerin inanç eğilimleri noktasında bilgilendirmektir. Aynı zamanda sosyal olguların işlevselliğine dair süreçlerin etkin olma hususunu da çalışmamıza ekleyerek bu konudaki tartışmaların bilimsel bir zemine oturtulması gerektiğini hedeflemekteyiz.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri

Mevcut literatür taramalarında gördüğümüz üzere, yapılan çalışmalar genellikle deizm ve ateizm yönelimine dair saha çalışmalarıdır (örneğin Şahin 2021; Er 2022; Gacemer 2023; Koç 2021; Kandemir 2022; Çalışkan 2021; Bayır 2021). Bu çalışmaların bir kısmı deist eğilime sahip bireylerle yapılmış ya da kendini deist olarak tanımlamayan bireylerin deizm algısı ele alınmış ve analizler yapılmıştır. Yapacağımız çalışma da öğrencilere inanç eğilimlerine ilişkin herhangi bir önsezide bulunmadan; teizm, ateizm, deizm, agnostisizm ve panteizm olmak üzere yaygın olan 5 farklı inanç biçiminde hazırlanan anket sorularıyla inanç eğilimleri ele alınacaktır. Bununla birlikte bu inanç yönelimlerinin altında yatan sosyal olgular ele alınarak sosyolojik bir çıkarım sağlanacaktır. Böylelikle kamuoyu araştırmalarında sıkça rastladığımız

gençlerin din ve Tanrı algısı ile ilgili çalışmalara da katkı sunması beklenerek özgün bir çalışma değeri taşımaktadır. Bunun sonucunda dinin, tek bir etken olmayıp birçok sosyal olgu nedeniyle dini düşünme farklılıklarına da atıfta bulunulacaktır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu kısımda araştırmanın yöntemine dair hususlar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.4.1. Araştırmanın Modeli

İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa' da bulunan fakültelerde ‘‘Üniversite Öğrencilerinin İnanç Eğilimleri’’ ni ele alan araştırmada Nicel Araştırma modelini kullanarak Frekans ile katılımcıların frekans ve yüzde dağılımlarına dair tanımlama yapılmaktadır. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile ikiden fazla gruplara yönelik istatistiksel analiz yapılmaktadır.

1.4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa'da bulunan fakültelerdeki toplam 27.963 kişi oluşturmaktadır. Mevcut araştırmanın bütün öğrencilerle yapma imkânı bulunmadığından istatistiksel hesaplamalardan hareketle evreni temsil eden 379 öğrenciyle sınırlandırılmıştır.

Kolayda örnekleme yöntemi ile 379 öğrenciyle anket çalışması yapılması hedeflenmiştir. Kolayda örnekleme ile araştırmanın kapsamına dahil uygun profile ulaşılabilir. Bu örnekleme yöntemi ile evreni temsil edecek katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya davet edilebilmektedir.

1.4.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmamızın genel sorusuna cevap verebilmesi açısından ilk etapta oluşturulan kişisel bilgi formunda öğrencilerin yaş, cinsiyet, okudukları bölüm, eğitim gördükleri fakülteler, anne ve babanın eğitim durumu, sosyoekonomik durumları ve dini bilgilerini öğrendikleri kurumlara dair sorular yer almaktadır.

Anketin ikinci kısmında araştırmacı tarafından, inanç eğilimlerini kapsayan 5 farklı inanç eğilimlerinin tanımlamalarına yer verilmiştir. Anketin son bölümünde ise öğrencilerin din ve diğer toplumsal olgulara yönelik görüşlerinin belirlenmesi için 5’li likert ölçeği ile hazırlanmış anket sorularına yer verilmiştir.

1.4.4. Verilerin Toplanması

Araştırmamız kapsamında 2023-2024 öğretim yılının bahar dönemi içerisinde belirlenen örneklem sayısına ulaşılması hedeflenmiş ve araştırmamıza toplam 397 öğrenci katılmıştır. Ankete başlamadan önce katılımcılara araştırma ile ilgili bilgi verdikten sonra anket soruları dağıtılmış ve anket sonunda öğrencilerin sorularına cevap verilmiştir. Ancak, anket çalışmasına başlanılan tarihte öğrencilerin sınav haftası ve akabinde dini bayramdan dolayı tatil olması sebebiyle, öncesinde sahaya yönelik pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan pilot çalışmada öğrencilerin sınav haftaları olması sebebiyle ankete katılım isteği düşük görülmüştür. Bununla birlikte öğrencilerin ankete sağlıklı bir şekilde katılmadığı da gözlemlenmiştir. Bundan dolayı çalışma yapılması beklenen tarihten ileri bir tarihe alınarak yapılmıştır.

Yapılan anket çalışmaları yüz yüze gerçekleştirilmiştir. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa’ya bağlı fakültelere gidilerek öğrencilerin yoğun olduğu saatler ziyaret edilmiştir. Araştırmaya Google form üzerinden katılmayı talep eden öğrencilerle anketin linki paylaşılmıştır. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu ise anket sorularını kâğıt üzerinden cevaplamayı tercih etmiştir. Ortalama 5-10 dakika süren anket çalışması 15.03.2024- 15.05.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

1.4.5. Verilerin Çözümlemesi

Yapılan anket çalışmasında elde edilen veriler SPSS programı ile çözümlenmiştir. Anketin güvenilirlik ve normallik testi yapılarak çalışmanın geçerliliğine dair yordamalar yapılmıştır. Anket sonuçlarının çözümlenmesinde frekans ve yüzde dağılımlarıyla öğrencilerin demografik bilgilerine yönelik bilgi verilmiştir. Çalışma tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır. ANOVA testindeki grupların farklılıklarına yönelik anlamlılık testlerinde ise sonuçlarına göre Games-Howell ve Hochberg testi uygulanmıştır.

1.5. Araştırmanın Temel Sorusu

Tezimiz üniversite öğrencilerinin İnanç eğilimlerine ilişkin görüşlerini ve buna etki eden sosyal olguları ele alan bir konudur. Tezimizin temel sorusunu oluşturan ve cevabını araştıracağımız soru:

1. Üniversite öğrencilerinin Tanrı tasavvuru ne kadar çeşitlilik sergilemektedir? ve inanç eğilimlerinin oluşumunda hangi sosyal olguların rolü bulunmaktadır? Soruya cevap bulabilmek için soruya uygun önermelerin bulunduğu bir anket hazırlanarak İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa'da öğrenim gören öğrencilerle anket yapılmıştır.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

- 1- Araştırma İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa'ya bağlı fakültelerle sınırlıdır.
- 2- Bu araştırma İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa'da öğrenim gören öğrencilerden toplanan verilerle sınırlıdır.
- 3- Araştırmacının hazırladığı kişisel bilgi formu, inanç eğilimleri ve toplumsal olguları temel alan anket soruları ile sınırlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE TOPLUM

Bu bölümde din ve toplum ilişkisinin tanımlamalarına, klasik sosyologların görüşlerine ve dinin toplumsal dönüşüm sürecindeki rolüne değinilecektir.

2.1. Din ve Toplum

Din, insanlık tarihi boyunca bireyin hayatı anlamlandırma çabalarına karşı belirli niteliklere sahip olan, Tanrı kavramıyla toplumda yer edinen ve bu çabalara cevap veren en önemli inanç sisteminin adıdır. İnsanlar yaşam boyu temel sayılabilecek birtakım sorgulamalara karşı dinden karşılık beklemektedir. Varoluşsal problemler, hayatta karşılaşılan maddi ve manevi zorluklar, gündelik hayattaki yaşam formlarına dair ahlaki değerler, sınırlılıklar vb. oluşumlara din cevap vermektedir (Cevizci, 2005: 502). Dinin toplumsal işlevdeki görünürlüğü oldukça eski bir sürece dayanmaktadır. Yapılan arkeolojik çalışmalarda 40.000 yıl öncesine ait kalıntıların varlığı din ve toplum arasındaki sıkı ilişkinin tezahürü olarak nitelendirilebilir. Durkheim' ın da belirttiği gibi dinin başlangıç noktasına dair herhangi bir şey söylemek mümkün değildir (Durkheim, 2007: 139; Giddens, 2012: 579). Giddens (2012: 580-581)'a göre din, toplumda kültür bilincini oluşturan ortak değerlerin sağlayıcısı, inanan insanları bir araya getiren ayinsel yöntemleri içeren, bireyde amaçlılık duygusu yaratarak yaşama dair bakış açısını sağlayandır. Bunun da ötesinde Durkheim, göre insanların kendilerini ve dünyayı anlamlandırmalarının kökeninde dinin aktif bir rol oynadığını ifade etmiştir. Ona göre pek dikkat edilmeyen husus, dinlerin mevcut zihinsel dünyamıza etki ettiği düşünülse de din, insan zihnini oluşturan ve bu bakımdan ilk deneyimlerimizi tercrübe ettiğimiz bir olgudur. (Durkheim, 2019: 62). Din kavramına yönelik birçok şey atfedilebilir, dünya üzerinde birçok din bulunmakla birlikte her toplumun dini sınırları olabilmektedir. Dinin mevcut olduğu toplumla şekillenmesi de bir diğer faktördür bu bakımdan tek ve geçerli bir din tanımı yapmak pek mümkün görünmemektedir (Keskin, 2004: 9).

Toplum, belli bir kültürü paylaşan, bir toprak parçasında yerleşik, ortak değerleri olan insan topluluğu ya da grup olarak değerlendirilmektedir. (Marshall, 1999: 732). Toplumun bir araya getiren insanlar sosyal varlıklardır. İnsanlar, yaşamları boyunca tek başına kalamayan, topluluklar halinde varlıklarını sürdürebilen canlılardır. Ortak bir

hayatı paylaşan insanlar karşılıklı olarak birbirlerine gereksinim duyarlar ve böylelikle oluşturulan gruplar birleşerek bir toplumu oluşturmaktadırlar. Bu sosyal düzenin devamlılığını sağlayan kültürel normlar topluma yön vermektedir. Din, siyaset, aile, ekonomi ve dini kurumlar toplumda var olan ve her toplumun sürekli olarak benimsenen değerleridir (Türkkahraman, 2009: 26). Belirli niteliklere sahip olan toplumlarda birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmaların sonucunda farklı kültürlere sahip toplumlar ortaya çıkmakta ve her toplumun din, hukuk, aile, gelenek, görenek ve uyması gereken sosyal normları bulunmaktadır. Sosyal normlar zamanla değişime uğrayabilmektedir bunun nedeni, insanların gelişen ve değişen dünyaya katılma isteği ve sosyal düzenin gerekliliğidir. Sosyal ilişkilerin sıkı yaşandığı toplumlarda oluşturulan gruplaşmalar bazı durumlarda yan yana olmayı gerektirirken bazı durumlarda da fikir ayrılıkları da yaşanabilmektedir (Günay, 2012: 19; Türkkahraman ve Tutar, 2009: 10).

Din ve sosyolojiyi bir arada ele almak toplumsal sistemin çözümlemesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Nitekim klasik sosyologlar din ve toplum ilişkisini ele alarak toplumsal çözümlemeye dair perspektifler sunmaktadır. Sosyologlara göre dinin toplumdaki işlevi doğaüstü ve kuşatıcı olan olgulara dair anlam ve amaç duygusunu, toplumda ritüel ve inanç olarak yer edinmesidir (Giddens, 2012: 580). Sosyologlar din ve toplumu incelerken dinin Tanrısal boyutundan ziyade insanların inançsal yaklaşımını değerlendirmektedirler. Daha açık bir ifadeyle dinin toplumdaki örgütleniş biçimlerine, değerlerine, geleneksel ya da modern toplumdaki görünümüne dair çıkarımlarda bulunmaktadır. İşlevselcilik perspektifinde ele alındığında ise, her kurumun topluma dair beklenen görevleri vardır. (Giddens, 2012: 582). Taplamacıoğlu (1963: 63)'nin de ifade ettiği üzere din sosyolojisi yapabilmek için geniş bir perspektife sahip olunmalıdır. Dinler hakkında toplumsal bir çıkarıma sahip olunabilmesi için mevcut dinlerin tipolojilerini bilmek gerekmektedir.

Sosyoloji literatüründe din ile ilgili birçok farklı yorumlamalarla karşılaşılmaktadır. Auguste Comte, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx gibi sosyologların görüşlerinde din olgusuna dair yorumlamaların toplum nezdindeki farklı unsurlarını görebilmekteyiz (Kurt, 2008: 207).

19. yüzyılda pozitivist felsefenin temsilcilerinden olan Comte' un din ve toplumun geleceğine dair yaptığı ön görüşler din sosyolojisi açısından oldukça önem arz etmektedir. Toplumsal yapının işleyişine dair görüşlerinde ise Comte, sosyolojiyi iki

sosyal bölümden oluşan bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bunlardan biri dinamik sosyal diğeri ise statik sosyaldir. Statik sosyal, toplumda bulunan mevcut kurumların ve bu kurumların karşılıklı ilişkisini temsil ederken dinamik sosyal, mevcut kurumların gelişim ve değişimlerini irdeleyendir. Comte' a göre aile, din ve devlet bir toplumun olmazsa olmaz temel unsurlarıdır. Ancak Comte' a göre bir toplumun statik ve dinamik olgusunda din temelde bir işlev görmektedir. İnsanlık tarihinden referansla nerede bir topluluk varsa din olgusu muhakkak yer edinmiştir (Taplamacıoğlu, 1963: 47). Böylelikle pozitivistin öncüsü olan Comte, toplumların evrimsel dönüşümlerini ele alan görüşünde toplumların teolojik, metafizik, pozitif aşamalardan geçeceğini ve insanların son aşamada monoteistik tanrı anlayışını terk ederek pozitivist temelli bir dünya görüşüne kavuşacağını iddia etmiştir. Bilimin egemen olduğu toplumlarda din denen olgunun da değişeceğine değinen Comte, insanlık dininin kavuşulacak en son aşama olduğunu, Tanrı olgusunun böylece ortadan kalkacağını belirtmiştir (Kurt, 2008: 207-208).

Durkheim ise sosyolojisini kolektif şuur anlayışıyla temellendirmektedir. Ona göre toplumlar ortak tasavvurun bir yansımasıdır. Ortak tasavvurun temelinde ise din olgusu bulunmaktadır. Durkheim yaptığı çalışmalarda toplumların gelişim ve çeşitli unsurlarını ele alan olgulara dikkat çekmektedir. *Toplumsal iş bölümü* adlı eserinde de medeniyetlerin kurumlar arası ilişkisine değinmiştir (Taplamacıoğlu, 1963: 48). Dinin toplumsal işlevdeki önemine dair yapmış olduğu, geleneksel toplumların din olgularını ele aldığı *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* adlı eseriyle din ve toplum ilişkisine dair çıkarımlarda bulunmamıza kaynaklık etmektedir (Giddens, 2012: 584). Durkheim dinlerin toplumdan topluma farklılıklarına da değinmiştir. Ona göre her topluluğun kendine dair dini normları bulunmaktadır. Bu bakımdan dini yorumlamaları yanlış olan din veya statüsü yüksek din kavramı oluşturmak, dini anlamada doğru bir yöntem değildir. Dinleri objektif olarak değerlendirmeliyiz çünkü sosyolojik çıkarım yapmanın özünde de bu bulunmaktadır (Durkheim, 2019: 55).

Durkheim, mevcut dinlerin, pratiklerin farklılaştığı ya da çeşitlendiği gerekçesiyle din olgusuna dair çözümleme yapmanın doğru bir yöntem olamayacağını, tarihsel çözümleme yoluyla gidilebilen başlangıç noktasına ilerlemenin doğru bir yöntem olacağını ifade etmiştir. Dinlerin ilk biçimlerine odaklanmasının sebebi ise bir kurumu ya da olguyu oluşturan, toplumun başlangıç noktasında neyi hedeflediği ve neden ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktır. Böylelikle dinin işlevsel olarak toplumda

doğmasıyla hangi ihtiyaçlara cevap verdiği ve geldiği nokta da hangi ihtiyaç karşılığında varlığını sürdürdüğünü anlayabiliriz (Durkheim, 2007: 134). Durkheim bu noktada yapılan hatalara değinmeyi ihmal etmemiştir. Ona göre insanın anlam arayışı ve iman olgusu her filozofun değindiği ve cevap bulmaya çalıştığı bir alandır. Diyalektik yöntemle başvurarak kendi yönelimleri çerçevesinde görüş bildiren filozofların ortaya koyduğu bilgi eksik ve hatalıdır. Var olan inanç sistemlerinin ortak paydasında kavram ve ritüeller bulunmaktadır. Farklı görüşlerle din olgusunun çeşitliliği ile karşılaşılrsa da insanlara gündelik hayattaki işlevlerine dair edep, saygı, ahlak gibi misyonlar yüklemektedir. Bu bakımdan bu inanç sistemlerinin en sade formunu modern dönem öncesi toplumlarda görebilmek mümkündür. Bireyselliğin gelişmediği, topluluk bilincinin diri tutulduğu, sosyal uyumun yüksek olduğu toplumlar bu noktada dinin işlevindeki ortak bilinci görebilmekteyiz (Durkheim, 2007: 135-137).

Tarihsel süreç içerisinde dinin oluşumuna dair çıkarımlarda bulunan Durkheim, dinin insan-toplum ilişkisinden hareketle açıklanmasının yanı sıra dinin insan zihnini biçimlendirici özelliğine değinmiştir. (Durkheim, 2007: 140) Dinin işlevi, insanların kişisel düşüncelerine katkıda bulunmanın yanı sıra belirli idealler çerçevesinde ahlak bilincine tabi tutmasıdır. Böylelikle yaşamı anlamlandırma, toplumsal işleyişteki akışta insanı harekete geçirmektedir (Taplamacıoğlu, 1963: 48-49).

Durkheim dinlerin ilkel formundan hareketle din-toplum ilişkisini açıklamaya çalışsa da Comte' un dinin gelecekteki formuna benzer bir yorumlama getirerek rasyonel toplumlarda dini değerlerin gerekli olmadığı kanaatindeydi. Ona göre, modern toplumlarda ortaya çıkacak olan "sivil din" anlayışı ile beraber milli bayramlar geleneksel bayramlardan daha önemli hale gelerek eski dini ritüeller zamanla önem kaybedecekti (Kehrer, 2007: 102).

Weber ise dinlere dair kapsamlı ve sistematik çalışma yapan ilk sosyologlar arasındadır. Dinlere dair yapmış olduğu çalışmada dinlerin toplumsal değişimlerine ilişkin süreçleri ele almaktadır. Budizm, Taoizm, Hinduizm, eski Yahudilik ile ilgili dini çalışmalar yapan Weber, İslamiyet ile ilgili çalışmasını tamamlayamamıştır.

Ona göre bir toplumun iktisadi yapısı mevcut dini ve ahlakı pratiklerinin yansımasıdır. Toplumsal yapının değişmesi ve ilerlemesiyle ortaya çıkan sorunlara karşı her din kendi normlarına göre durumu değerlendirmektedir (Taplamacıoğlu, 1963: 53).

Weber' in çalışmalarını gerçekleştirirken temelde odaklandığı hususlar; dinin ekonomik davranışa etkisi, sosyal tabakalar ve dini fikirlerin ilişkisi ve Batı'nın kültürel özelliklerini açıklamaktır (Bendix, 2007: 192). Weber ekonominin yanı sıra evlilik, iş, meslek, aile gibi olgulara karşı da dinin etkin bir tavır içerisinde olduğu görüşündeydi. Sosyal olgulardan olan ekonomiyi ele alarak Protestanlık ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi inceleyerek Batı'da kapitalizmin gelişmesini Protestan ahlakın gelişmesine bağlamaktaydı (Keskin, 2004: 12).

Din ve toplum ekseninde ele aldığı husus, toplumları oluşturan grupların statü ve egemenlik yapılarının din ile ilişkiselliğidir. Weber, ilk etapta kırsal kesimde bulunan işçiler ile borsa zihniyetli şehirli işçiler arasında toplumsal yapı çözümlemesi yapmıştır. Ekseriyette bu çalışmayı genişleterek diğer dünya dinlerine sahip toplumların çözümlemesini ele almıştır (Bendix, 2007: 192). Weber, Hristiyanlık dininin temelinde peygamber ve misyonerlerinin mesleki yönelimlerine vurgu yaparak ortak bir sonuç elde etmiştir. Hristiyanlığın karakteristik olarak zanaatkarlar dini olduğunu ve ilk tebaalarının şehirli olmasına dikkat çekmiştir. Böylelikle köylülerden farklı olarak bu orta sınıf zanaatkarlar, dönemin dindar sınıfı olmasıyla da dikkat çekmektedir. Orta sınıf içerisinde de birçok dini görüş olduğunu belirten Weber, cin ve şeytanları kovan eski ruhsal kâhinlerin, dilenci tipi bir manastırcılığın ve Kalvin öğretilerini benimseyen ve daha birçok inanma biçimi olan kilise dindarlığının olduğunu belirtmiştir. Orta sınıf zanaatkarların, köylülerden farklı olarak kurtuluş dinine, rasyonel ahlaka ve cemaat dinine inanma eğilimleri daha yüksektir (Weber, 2007: 154).

Weber' e göre rasyonel ahlakı kavrayan dinin mensubu ve toplumu, ekonomik perspektiflerinde kendilerine has bir istikamette ilerledikleri görülmektedir. Weber, aşağı orta sınıfın şehirli veya küçük tüccar olan halkın köylülerle arasındaki dinsel inanç farkını kıyasladığında köylülerin doğa ile olan ilişkisinin şehirlilere göre çok fazla olması ve şehirli olan aşağı orta sınıfın toprak ve doğaya yakınlık kuramamasıdır. Bu bakımdan rasyonel ahlaka sahip zanaatkar ve şehirli bir toplumun doğaüstü büyüsel olaylar karşısındaki tutumu, köylü bir topluma göre daha rasyoneldir. Weber, rasyonel aklın işleyişinde şehirli toplumların mesleki yönelimlerinde dolayı ekonomik temelli bir bilince sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre dürüst ve sorumluluklarını yerine getiren tüccarlar karşılığında hak ettiği ödülü alacaktır. Bundan dolayı imtiyazsız olarak nitelendirilen esnaf, tüccar ya da zanaatkarlar rasyonel dünya

görüşünü benimsemektedir (Weber, 2007: 155). Weber yapmış olduğu bu çalışmada Protestanların sermaye ve modern işverme gücünün diğer mezheplere oranla daha yüksek işleve sahip olduğunu, ekonomik gücün Katolik devletlerde daha alt seviyede olmasına dikkat çekmiştir (Kehrer, 2007: 37).

Weber, toplumların yapısal özelliklerini araştırdığı çalışmasını daha da genişleterek Brahmanların, Konfüçyanist bilginlerin, Budistlerin vs. birçok dini inanışın olduğu toplumlarda geliştirilen bir hayat tarzının olduğu ve bu normların ekonomi başta olmak üzere egemen kültür haline geldiğini ifade etmiştir. Nitekim Batı toplumlarının ayırıcı niteliklerini açıklamaya çalışan Weber, Hindistan ve Çin'in imalat, ticaret ve kentleşme olgularına dair gerekli gücü elinde bulundururken gelişmemesini dini gerekçelerin tezahürü olarak görmekteydi (Giddens, 2012: 586). Weber, her bir toplumu kendi ekonomik görüşüne, öğretilerine, dünyaya ve insana karşı rekabet içinde olan gruplar olarak nitelendirmekteydi. Büyük dinler kendi düşünce tarzlarını, kendi çıkarlarını korumak için rekabet içerisinde varlıklarını sürdürmek durumunda olduğundan toplumları şekillendirmeleri önem arz etmekteydi (Weber, 2007: 196).

Durkheim ve Weber din sosyolojisi alanında yapmış oldukları çalışmalar din ve toplum ikiliğini anlamamız açısından oldukça farklı perspektifler sunmaktadır. Farklı tanımlama ve yorumlamalara sahip olan din sosyolojisi kavramı hakkında Emile Durkheim, “dinin ne işe yaradığı” hususundaki görüşüyle dini bir dayanışma unsuru olarak ele alırken, Max Weber ise “dinin ne olduğu” hususunu ele alarak insanların dünyayı anlamlandırma eylemi olarak temellendirmektedir (Kurt, 2008: 74-79). Sosyolojik olarak dinin özsel tanımlamalarına bakıldığında kutsala karşı iman etmek bir inanç olgusudur. Bu durumda iman etmeyen birinin dini yoktur. Dinin özsel formunda Tanrı, sır, güç, tabiat üstü, tecrübe ötesi, hiçlik vb. inanç olgularına bağlılığın anlamıdır. Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere dinin, yorumlama ve anlama perspektifi olgusundan hareketle bireysel olarak dünyayı anlama çabasına karşılıktır. İşlevsel tanımı ise toplumda dinin yaratmış olduğu sosyolojik ve psikolojik etmenlerdir (Kurt, 2008: 79).

Durkheim 'in din olgusuna bakış açısı işlevsel tanımın karşılığı olarak nitelendirilmektedir “Sosyal olgular ancak sosyal olgularla açıklanabilir” ifadesiyle olgular arası ilişki de dini, toplumsal yapının bir parçası olarak görmektedir. Weber ise özsel tanımlamalardan hareketle “ruhun kurtuluşu için bir girişim” olarak dini nitelendirmektedir (Kurt, 2008: 79). Buradan yola çıkarak Durkheim, dinlerin sadece

inanç olgusu olmayıp toplum dinamiklerini diri tutan normlarıyla değişen toplum yapısına hatırlatıcı niteliklerine Weber ise anlamlandırma perspektifinden hareketle Protestan ahlakın özellikle de ekonomik ve toplumsal yaşamı yönlendirme çabasına değinmiştir (Giddens, 2012: 585-586).

Marx ise din konusuna dair ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirmemekle birlikte 19. yüzyılda din ile ilgili görüşlerini dönemin filozof ve ilahiyatçıları üzerinden değerlendirmiştir (Giddens, 2012:583). Marx, dinin insanlardaki karşılığını ve toplumda yarattığı bilincin, insanların acılarına, gerçek kader algılarına, ekonomik sorunlarına, siyasal, ailevi, kültürel birçok boyutta etki eden bir olgu olarak nitelendirmektedir. Ona göre din, toplumsal sistemde egemen sınıfın adaletsiz ve ezici tavırlarını meşrulaştırılması için bir araçtır (Kurt, 2008: 208). Komünist Manifesto' da dinin, toplumsal yapının dönüşümdeki konumuna atıf yaparak dinin her koşulda kendini var eden egemenliğine değinmiştir. Kronolojik olarak, eski dinlerin Hristiyanlık dini tarafından örselenmesi, 18. yüzyılda rasyonalist fikirlerin canlanmasıyla Hristiyanlık dininin eleştirilmesi, feodal toplumların burjuvaziye dönüşmesi ile beraber serbest rekabetin yaşandığı tecrübeler gerçekleşmiştir. Marx'a göre dini, hukuki, felsefi alanlarda tarihte birçok fikir gelişmiş ve yenilenen her fikir diğer oluşumun sonunu getirmiştir ancak dikkat edildiğinde din, felsefe, siyaset bu değişimlere rağmen hala toplumda varlığını sürdürebilen olgular olmuşlardır (Marx ve Engels, 2007: 125).

Marx' a göre toplumda sosyal hayatı inşa eden ya da toplumun yararı için olan bir din olgusu yoktur. Egemen sınıfın kendi çıkarlarına hizmet etmesi açısından oluşturulan bir din vardır. Bunun sonucunda kendine yabancılaşan insanlar gündelik hayatta karşılaştıkları adaletsiz ve acımasızlıklara karşı dini avundurucu bir olgu olarak karşılamaktadır (Giddens, 2012: 583; Kurt, 2008: 209). Marx, eleştirilerini Hristiyanlık dininin topluma uyguladığı normlardan hareketle örneklendirerek toplumu uyandırma çabasına girmiştir. Burjuvanın, işçi sınıfına bakış açısı, üreticilerin birbirleriyle olan sosyal ilişkilerinin temelinde meta değerlerinin işlenmesi, emek gücünün örselenerek tek bir kişide toplanması gibi unsurların devamlılığında toplumlar kendi ürettiği ekonomik ve üretim araçlarına karşı yabancılaşarak yönetilirler (Marx ve Engels, 2007: 126-127).

Marx, yaşanan bu adaletsiz dağıtım gücüne, insanların yaşadığı topluma yabancılaşmasına ve dinin toplumu etkileyerek bu durumu meşrulaştırmasına karşı

toplumsal kanunun gerekliliğine işaret etmiştir. Ona göre, bu kanunla üretim araçlarının kullanımı planlı ve topluma yabancılaştırılmayan bir formla dönüşüme girerek toplumsal eşitsizliğin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Böylelikle toplumun manevi duygularını sendeleyeni din olgusu da bu sistem içerisinde etkinliğini kaybedecektir. Çünkü Marx, dini insanlar tarafından oluşturulan bir olgu olarak görmekteydi. O da diğer klasik sosyologlar gibi dinin modern toplumdaki mevcut durumunun olmayacağı kanaatindeydi. Ekonomik temelli toplumu çözümlenmeye çalışan Marx, geleneksel dini unsurların toplumsal sistemde geciktirici bir gücünün varlığını kabul etse de modern topluma dair gücünün zamanla yiteceğine inanmaktaydı (Marx ve Engels, 2007: 128-131).

2.2. Dinin Toplumdaki Değişimi ve Görünümü

Toplumlar sürekli olarak değişim ve gelişim sürecindedirler. Toplumların mevcut dini anlayışı veya anlayışlarının farklılaşması sosyal hayatta da tezahürlerini göstermektedir. Karşılıklı olarak toplumsal anlamda karşılaşılan değişiklikler de dini etkilemektedir. Bu bakımdan toplumda ya da dinde var olan değişimler ve gelişmeler birbirini etkilemektedir (Güneş, 2014: 160). Cezayirli (2004: 45)' ye göre din, toplumların değişim süreçlerinde yıkılan alt sistemlerin yerini doldurma görevini üstlenmektedir. Toplumsal hayatın bakış açısına dair verdiği birtakım görevler toplumu bir araya getiren, manevi destek sağlayan işlevleriyle dinamik bir yapı halindedir. Ancak toplumsal değişimlerin yaşanması dinin doğrudan olumlu ya da olumsuz bir değişime neden olduğu anlaşılmamalıdır. Toplumların değişmesiyle sosyal, kültürel, yeni dini problemler ve daha birçok faktörde meydana gelen sorunlara yönelik dinlerin de kendini yeni topluma dolaylı şekilde olmak üzere yenilemesidir. Böylelikle din-toplum ilişkisi daha uyumlu olabilmektedir (Okumuş, 2009: 341).

Dinin toplumsal alandaki görünümü yukarıda verilen din tanımı ile sınırlı kalmamaktadır. Din bireysel tecrübenin yanı sıra toplumsal işleyişteki göreviyle dayanışma, yardımlaşma, ortak dini inancın beraberinde getirdiği kaynaşma ve bütünleşmeyi sağlayabilmektedir. Her ne kadar toplumu bir bütün olarak tahayyül etmekte toplum içinde farklılaşan fikirlerin ve grupların olduğu da bilinmektedir. Bundan dolayı din, toplumsal yapıya dair olumlu nitelikler katsa da bazı durumlarda R. K. Merton' da belirttiği üzere olumsuz nitelenebileceğimiz, çatışmalara, savaşlara

neden olabilecek kadar güçlü bir kurumdur. Öyle ki insanlık tarihinde dinin her koşulda toplumla iç içe olduğu bilinmektedir (akt. Güneş, 2014: 153; Kehrer, 2007: 95). Durkheim' ın *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* adlı eserinde de belirtmiş olduğu üzere, dinsel inançlar grup aidiyetinin zorunlu olarak meydana getirdiği bir olgudur. Bu zorunluluk ifadesinde kastedilen nokta dünyayı anlamlandırma ve aynı ortak payda da oluşturulan inanç formunun gerekliliğidir. Durkheim 'ın değimiyle, aynı noktada birleşen topluma Kilise adı verilmektedir. Bu Kiliseler kimi zaman milli sınırları temsil ederken kimi zamanda bir halkı temsil edebilmektedir (Durkheim, 2019: 99).

Din ve toplum ilişkisi ele alındığında mevcut kaynaklarda üç büyük din olmak üzere Budizm, Hinduizm vd. inanç olguları ele alınırken modernleşme döneminde Batı'da temelleri olan ve gelişen ateizm, deizm, panteizm, agnostisizm vb. felsefi düşünce gruplarının farklılaştığı ve yorumlandığı da görülmektedir. Bu felsefi düşünce grupları mevcut dinsel tartışmalardan pek farklılaşmamaktadır. Tartışmaların ortak paydasında Tanrı, evren, ahiret, hayattaki dini yaşam ve anlamları gibi tartışmalar üzerinden çeşitlenmektedir. (Batur, 2020: 98). Ancak geleneksel ve modern toplum yapılarında farklılaşan din tanımlamaları, dinin toplumdaki dönüşümünü anlamamıza olanak sağlamaktadır. Geleneksel yapıda Tanrı, evren ve insan odaklı düşünceler bireylerin mensubu olduğu dini yorumlamalara tabi iken modern dönemde Tanrı, evren ve insan ilişkileri seküler ifadelerle değerlendirilmektedir. Bu durum pozitivist ve materyalist ekollerde görülebilmektedir (Yıldırım, 2016:48).

Modern toplumlarda değişen olgu sadece din değildir. Birçok kurum farklı tanımlamalar ve değişmelere maruz kalmıştır. Yeni toplum örgütleri, yeni meslekler, dayanışma grupları ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplumlarda sosyal hayatın temel kaynağı din iken, sanayi toplumlarında din birçok olgudan sıyrılarak daha bireysel bir yaşam perspektifi haline gelmiştir. Toplum bir araya getiren, bütünleştirici güce sahip olduğu düşünülen dinin yerine sanayi toplumlarında birçok sendika ve yardımlaşma kuruluşları dinin önemini azaltmıştır. Ancak sanayi toplumunda yaşayan bireyler zamanla bu farklılaşan kültür dinamiğinde kendilerini bir arayış içerisinde bularak “dine yeniden dönüş” yaklaşımı sergilemişlerdir. Modern topluma geçiş süreciyle birlikte yaşanan bu sarsıntılı süreç beraberinde değişimlere de neden olmaktadır. Özellikle de genç bireylerin modern dünyada anlam arayışı farklı dini inanç akımlarının çeşitlenmesine ve popüler hale gelmesine ön ayak olmuştur (Günay, 2012: 397- 401).

Gündelik hayatta karşılaşılan maddi ve manevi zorlukların yanı sıra toplumun değişen sosyal profiline karşı daha arzu edilebilir bir din anlayışına sahip olabilmekle birlikte dinin kesinleşmiş kuralları karşısında toplumun ihtiyacına yönelik karşılık vermemesi durumunda birey, daha farklı yönelimlere sahip olabilmektedir (Cezayirli, 2004: 46). Dünyanın değişen ve gelişen bir sürece girmesiyle birlikte bireyselleşme ya da sekülerleşme olgusu sıkça karşılaşılan olgular arasındadır. Mevcut görüşler, modernleşmenin yarattığı sekülerleşme, kentleşme ve sanayileşme sürecinde, dine dayalı fonksiyonların işlevsel olarak azalacağı beklenirken aksine fonksiyonunu kaybetmemiş ve günümüzde karşılaştığımız birçok dini kurum ve kuruluşların yanı sıra farklı inanç formlarının şekillenmesi de meydana gelmiştir (Güneş, 2014: 155).

Sekülerleşme tartışmalarına William S. Bainbridge ve Rodney Stark ise sekülerleşmenin sanılanın aksine toplumlarda her daim var olan bir temele dayandığını belirtmişlerdir. Nitekim bu duruma yönelik çalışmalara işaret eden Bainbridge ve Rodney, toplumların doğaüstü inançlara olan yaklaşımının zamanla daha rasyonel hale geldiğini ifade etmişler. Kavramsal olarak “dinin gerilemesi”, “dünyanın kutsallıktan arındırılması”, “rasyonelleşme”, “bireyselleşme” vb. ifadelerle pekiştirilmesi bakımından Durkheim, Weber ve Comte, Marx, James Frazer gibi sosyologlar, dinin geleceği ile ilgili yapmış oldukları çalışmalarda sekülerleşme teorisini açıkça kullanmasalar da dinin geleceğine yönelik görüşlerin temelinde sekülerleşme olgusu görülmektedir (Kirman, 2008: 281-284). Dinin geleceğine yönelik önemli teorilerden olan sekülerleşmenin, teori olarak geçersiz ve işlevsiz olduğuna değinen Jeffrey K. Hadden, sekülerleşmeyi destekleyen ampirik verilerin yoksunluğu, kurumsal dinlerin zayıflamasıyla ortaya çıkan yeni dini oluşumlar beklenenin aksine sekülerleşme teorisinin ön gördüğü gibi ilerleyememesi ve günümüzde de geçerli olmak üzere dinlerin kamusal alanda öneminin her koşulda görünür olması sekülerleşmenin geçersizliğini göstermektedir (akt. Kirman, 2008: 286).

2.3. Din ve Toplumsal Kurumlar

Toplumsal sistemlerin analizinde bakıldığında her kurum yaşanan değişikliğe rağmen günümüze kadar sosyal ve kültürel değerlerini koruyabilmişlerdir. Sosyologların değindiği üzere insanlar sosyal varlıklardır. Kişi doğduğu andan itibaren en basit

haliyle aile kurumu ile karşılaşmakta ve doğar doğmaz sosyal etkileşim haline girmektedir ve akabinde hayatlarına dahil olan sosyal çevre, siyaset olgusu, okul, medya vd. sosyal olgularla yaşantılarını şekillendirmektedirler. Geleneksel ya da modern toplum arasında din olgusuna dair değişim ve dönüşümler yaşansa da kültürel kodlar bazı durumlarda dinin gereksinimlerini hatırlatmaktadır. En basit örneğiyle B. Malinowski' nin de belirttiği gibi yaşanan cenaze törenleri bile birçok toplumsal normun yaşanmasına sebep olmaktadır (akt. Kehrer, 2007: 92). Bu sürekliliği sağlayan elbetteki toplumsal kurumların varlığıdır. Toplumsal normları, siyaset, medya ve sosyal çevremizde dahil olmak üzere karşılıklı ilişki çerçevesinde ilerletebilmekteyiz. Bu hususta din ve toplumsal olgulara yönelik ilişkinin boyutlarına bakmak faydalı olacaktır.

2.3.1. Din ve Aile İlişkisi

Aile kurumu toplumun en önemli ve çekirdek kurumu olarak nitelendirilebilir. Bu bakımdan aile tanımını kapsayan ve ilişkisi olduğu hususlara dair birçok tanımlama ile karşılaşılmaktadır. Aile kavramına ilişkin bir tanımlama yapacak olursak, yetişkin bireylerin evlenmeleri sonucu akrabalık ilişkilerinin kurulduğu, çocuklarının maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan, psikolojik, biyolojik, ekonomik, dini ve kültürel kodların aktarımını sağlayan bir kurumdur (Giddens, 2012: 246; Günay, 2012: 262). Aile, tarihsel süreç içerisinde işlevlerine dair değişiklik yaşayarak bazı durumlarda etkinliği azalırken bazı durumlarda ise güçlenmiştir. Aile yaşamış olduğu değişimlere rağmen günümüzde varlığı en kutsal ve en önemli kurum olma özelliğine sahiptir (Gökçe, 1976:160; Günay, 2012: 262).

Aile ve din ilişkisine baktığımızda her iki kurumun temelinde toplumsal düzenin sağlanması açısından karşılıklı görevleri bulunmaktadır. Aile, dini değerlerin korunması ve aktarımında en önemli işlevi sağlayarak çocuklara dinsel törenlerin önemini, ahlaki değerleri, ibadetlerin uygulayış biçimlerini kısacası dini aktararak kurumunun devamlılığını sağlamaktadır. (Kır, 2011: 396-397). Din ise aile kurumunun sağlıklı bir işleyişle varlığını sürdürebilmesi için ailenin önemini vurgulayan öğretilere sahiptir. Aile üyelerinin birbirine saygılı olması, dayanışma halinde olması, ahlaki değerlere sahip olması, pozitif bir iletişim diline sahip olmaları, anne ve babaya karşı sorumluluklarını bilinçlendiren ve daha birçok öğretinin olduğu

dinin, aile kurumuna olan katkılarından bahsedebiliriz (Selman, 2018:15-17). Ailelerin dini eğitim süreçlerine dair ele alınan çalışmalarda, çocukların inanç gelişimine etki eden hususların başında ailenin olduğu görülmekle birlikte, ahlaki gelişimlerine etki eden en önemli faktör olduğu kabul edilmiştir (Şengün, 2007: 162).

Aile ve din ilişkisinde ailenin yaşamış olduğu dönüşümlerle beraber din olgusu da payını almıştır. Öncelikle ailenin tarihsel süreç içerisindeki değişimini en belirgin olarak iki döneme ayırabiliriz bunlar; sanayi dönemi öncesi geleneksel aile yapısı ve sanayi dönemi ile birlikte gelişen modernleşmeyle çekirdek aile yapısının oluşması, ailenin işlevsel açıdan değişime uğrayan yönlerini anlayabilmemiz açısından farklı perspektifler sunmaktadır. Sanayi dönemi öncesi geleneksel aile yapısına bakıldığında birden fazla kuşağın bir arada yaşadığı, gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlı olan, ailedeki baba figürünün söz sahibi olduğu kadını ev içi işlerle ilgilendiği bir aile kurumu hakimdi (Ünal, 2013:591).

Bununla birlikte geleneksel aile yapısında dinin işlevi daha canlı bir kazanıma sahiptir. Dini bilgilerin anlatıldığı ve birçok dini fonksiyonların özenle gerçekleştirilmesi hususu bu durumu açıklamaktadır. Örneğin cenaze merasimleri, evlilik törenleri, doğumdan sonraki dini ritüeller vs. hem aile birliğinin önemini hem de dini değerlerin yaşatılmasında etkin rol oynamıştır (Günay, 2012: 264-265).

Sanayileşme süreci ile birlikte toplum karakteristik bir değişim yaşamıştır. Siyasi, ekonomik, dini kurumlara tesir eden bu değişim aile yapısını da etkilemiştir. Kırdan kente göçler, iş gücünde yaşanan değişiklikler, toplumsal reformlar ve daha birçok faktör aile kavramının yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Bayer, birçok sosyoloğun yaşadığı bu kentleşme ve sanayileşmenin geleneksel aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş süreci ve toplumsal süreçler arasında evrensel bir ilişki olduğunu ifade etmiştir (Bayer, 2013:103-104).

Modernleşme ile birlikte manevi anlamda olumsuz etkilenen aile kurumunda geleneksel aile yapısının aksine maddi unsurların ön plana çıkması, aile üyelerinin rollerindeki değişimler ve en önemlisi de ailenin sosyo-kültürel normları aktarmadaki gücü oldukça zayıflamıştır (Aslantürk ve Amman, 2011:324). Günümüzde dini bilgiler ailenin yanı sıra okullarda, sosyal medyada, arkadaş çevrelerinde, dini gruplar aracılığı ile daha aktif bir yayılıma sahiptir.

Günay (2012:266)' da aile ve din ilişkisine dair yaptığı değerlendirmede ilkel veya modern dönem öncesi toplumlarda rastlanan geniş aile yapısındaki dini uygulama ve aktarımın, modern toplumlarda rastlanan çekirdek aile yapısında azaldığına dikkat çekmiştir. Bu duruma neden olan hususa da değinen Günay, modern toplumlarda insan, Tanrı ve din anlayışının yaşamış olduğu değişiklikler geniş aile yapısında rastlanan dini uygulamaları sınırlandırdığını, günümüz aile ve din ilişkisinde yaşanan değişikliklerin temeli olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç itibariyle aile, toplumların gelişim ve dönüşümünden her ne kadar etkilense de günümüzde birey ve toplum ilişkisini sağlayan en önemli kurum özelliğine sahiptir (Kehrer, 2007: 92). Bakıldığında birey, aile kurumundan aldığı bilgilerle diğer kurumlar hakkında bilgi sahibi olmakta ve kurumun devamını sağlaması açısından topluma kazandırılmaktadır. Bu hususta din ve aile ilişkisinde de birey, ilk sosyalleşme kurumu olan ailede dinin işlevlerini öğrenmekle birlikte tecrübe etmektedir. Bu sosyalleşme süreci daha sonra okul, arkadaş, iş ve sosyal çevre faktörü şeklinde ilerleyerek devam etmektedir. Birey sosyalleşmenin ilk aşamasında dinleyici bir vasfa sahipken zamanla aktif bir dini tecrübe yaşayarak sonraki nesilde dinin devamını sağlamaktadır (Batur, 2020: 99; Güneş, 2014:158).

2.3.2. Din ve Medya İlişkisi

Medya, araç anlamında kullanılarak televizyon, radyo, yazılı basın ve teknoloji sayesinde iletişim ağını genişleten ve insanların iletişim kurabilmek için faydalandığı bir kurumdur (Marshall, 1999:484). Günümüzde internet kullanımının farklı boyutlara ulaşmasıyla (sosyal medya, blog yazıları, internet siteleri) bu durum günümüzde daha aktif bir şekilde ilerlemektedir. Medyanın kavramsal karşılığını genel olarak tanımlayacak olursak, yazılı basın, işitsel medya, görsel medya boyutlarıyla değerlendirilmektedir (Zafer ve Vardarlıer, 2019:356).

Medyanın gündelik hayattaki konumu aslında insanlık tarihi kadar eski bir tecrübeye sabittir. Bakıldığında insanların iletişim kurma isteği ilk dönemlerde ateş ve duman kullanımıyla tecrübe edilmiş, çeşitli aletlerin üretilmesiyle değişik sesler çıkarılarak karşılıklı iletişim sahası olduğunu görebilmekteyiz (Zafer ve Vardarlıer, 2019:356). Akabinde gelişen teknoloji sayesinde gazete, radyo, televizyon, internet gibi günümüzde farklı iletişim araçlarına erişebiliyoruz.

Medya, toplumu oluşturan dil, aile, hukuk, din, siyaset, ekonomi, kültür vd. olgularla ilişki haline girerek aktarma işlevi görmektedir. Olgularla ilişkisinde etkileyen, etkilenen, yönlendiren, eğiten, toplumun görmek isteyeceği hususlar çerçevesinde hareket eden birçok işleyişe sahip bir kurumdur (Okumuş, 2024:60).

Kitle iletişim araçları modern toplumdaki işleyişi daha önemli boyutlara ulaştırarak günlük yaşantımızı şekillendiren, kişisel kimlik inşamızda etkin rolü olan bir araç haline gelmiştir (Giddens, 2012: 677). Özellikle de teknolojinin gelişmesiyle birlikte herhangi bir konu hakkındaki farklı görüşlerin yer aldığı medya, bilgilendirici bir platform olarak değerlendirilmektedir (Zafer ve Vardarlıer, 2019: 356; Marshall, 1999:484)

Medyanın en önemli gücü, bir kitleyi veya toplumu ikna edici ve yönlendirici etkisinin olabilmesidir. Örneğin dini bir konunun kabulü noktasında yöntem, teknik, aktör, kaynak ve araç kullanımıyla mevcut konuyu meşrulaştırma noktasında çabaya girmektedir. Ancak günümüzde medya ve toplum ilişkisinde, medyanın tek taraflı etkileme gibi bir durumunun olmadığını, bireylerin kişisel yaşantıları ve inançları çerçevesinde medyanın aktardığı bilgilerden yararlandıkları gibi aksi bir tavır sergileyerek aktarılan bilgiyi reddedebilmektedir. (Okumuş, 2024: 61). Bu durumu örneklendirecek olursak özellikle de günümüzde siyasi konularda farklılaşan medya kuruluşlarının farklı perspektiflerle görüş bildirmesi bazı gruplar tarafından onaylanırken bazı gruplar tarafından reddedilmektedir. Aynı tutumun dini konularda görüş farklılıkları olan dini gruplar ya da kanallarda bu duruma örnek gösterilebilir. Böylelikle aslında toplumun, medyayı yönlendiren, istediği bilgiye ulaşabilen, bilgiyi eleştirebilen, aktarılan bilgiyi birbiriyle karşılaştırabilen çok yönlü yapısından söz edebiliriz.

Din ve medya ilişkisine daha detaylı bakacak olursak modern dünyada dinin aktarılmasında medya tebliğ işlevi görmektedir (Okumuş, 2024:63). Klasik dinlerin yanı sıra 17. yüzyıl ve sonraların ortaya çıkan felsefi akımlarda dahil olmak üzere birçok dini görüş ve paylaşım dünya genelinde okuyucularına ulaşabilmektedir. Dinin, medyadaki bu işlevselliği beraberinde dinin aktarılmasında farklılaşmalara ve bireylerin din ile ilgili düşüncelerinin değişmesine neden olmaktadır. Toplumların gelişmişlik düzeylerine göre din ve medya ikiliğinde yaşanan durumları farklı değerlendirmek bu hususta önemlidir. Netice itibariyle medyanın günümüz din olgusuna dair katkısını görmezden gelmek mümkün değildir (Şener, 2019:54).

Bununla birlikte toplumsal değişmenin yaşanmasıyla din, toplum ve medya ekseninde de yeniliklerin ve dini çoğulculuğun yaşandığı bilinmektedir. Dini çeşitliliğin yaşanması elbette toplumsal değişmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dini fikirlerin farklılaşması, dini düşünceler ve dine dair tartışmalar medya yoluyla olabildiğince hızlı yayılmaktadır. Medyanın bu tutumdaki rolüyle insanlar dini, çeşitli argümanlarla eleştirebilir, din ile çatışma haline girebilir, mevcut dindarlara yönelik cephe alabilirler (Okumuş, 2024:71; Temel, 2015:171).

Dinin medyada aktif bir işlev görmesinin temelinde ortak semboller, ibadetler, toplumsal kodlar, ahlaki ilkeleri sağlayan faktörlerin benimsenmesidir. Bundan dolayı medyada dinin iletişim boyutu oldukça güçlüdür. (Okumuş, 2024: 64). Özellikle ülkemizde dinin aktarılmasında televizyon, internet ve sosyal medya platformlarının oldukça etkin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak din ve medya ilişkisinin güçlü olması toplum tarafından tam anlamıyla kabul göreceği anlamına gelmemektedir. Nitekim toplumun medyayı denetleyen bir yapıya sahip olması din ile ilgili paylaşımların doğruluğu ve içeriğine dair bir yargıda bulunmasına neden olur. Dine dair paylaşılan bilgilerin eksik, yanlış, uygun bir aktarım diline sahip olmaması, kişilerin kendi görüşleriyle dini anlatma çabaları toplum tarafından eleştirilebilmektedir. Medyanın çok yönlü bu tutumu günümüzde dine dair birçok hususu değerlendirmemize olanak sağlamaktadır.

Medya, mevcut dini anlayışın yanı sıra ateizm, deizm, agnostisizm vd. felsefi argümanlara dair görüşlerin ulaşılmasına olanak sağlayarak günümüzde din, peygamber ve Tanrı anlayışına yönelik arayışta olan bireylere farklı bilgi donanımları sağlamaktadır. Nitekim Batı başta olmak üzere ülkemizde de son yıllarda gençlerin inanç yönelimleri ve medya ilişkisi de değerlendirilmeye tabii tutulmuştur. Medyanın bu dini çoğulcu anlayışı okuyucu veya izleyicilere hızlı ve pratik bir yol olarak gözüke de Akdağ (2014: 8-9)' ın da ifade ettiği üzere medya platformlarının kurgulanabilir olması, iletileri kendi kurallarına göre düzenleyebilecek olmaları, aktarılan bilginin farklı kişiler tarafından farklı algılanabileceğini ve medyanın da bir pazar ekonomisine sahip olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan din ve medya ekseninde özetleyecek olursak aktarılan ve aktarılmak istenen hususlara dikkat etmek önemlidir.

2.3.3. Din ve Siyaset İlişkisi

Siyaset tanım itibariyle devleti yönetme, diplomatlık, vali, idare, gözetme anlamlarına gelmektedir (Aygen, 2019: 519). Siyasetin literatür karşılığı çok tanımlı kavram özelliğini taşımaktadır. Kimi zaman çatışma kimi zaman iş birliği süreciyle karmaşık bir sisteme sahiptir. Bunun sebebi siyaset sürekli değişen ve basit olmayan bir olgu olmasıdır. Özünde insanı barındıran ve sonucunda toplumu oluşturan her olgu karmaşık sistemlerin tezahürüdür. Bu karmaşık sisteme rağmen toplumların ait olduğu yaşam formunda ortaya çıkan ve ortak uyumun sağlanması için en önemli toplumsal araçlar arasında yer almaktadır (Yaman, 2022:77-79; Kayapınar, 2022: 3).

Din ve siyaset ise var olduğu toplumlarda anlam bulan ve değerlendirilen olgulardır. Dinin manevi ve kutsayıcı özelliği toplumun sosyal temelli gidişatına yön veren en önemli kurum olma özelliğine sahiptir. Dinin her ne kadar topluma yön veren manevi anlamda kuşatıcı bir etkinliği olsa da aydınlanma, demokrasi, modernleşme, sekülerleşme söylemlerinin ortaya çıkmasıyla, siyaset ve diğer olgular üzerindeki hakimiyeti azalmış ve din sorgulanmaya başlanmıştır (Yaman, 2022:80). Modern dönemle birlikte sekülerleşen, laik ve çağdaş Batı toplumları din ve siyaset olgusundaki ilişkiyi ayırmak istese de iki olgunun ayrılması görüldüğü üzere pek gerçekleşen bir durum değildir ve günümüzde dinin, siyaset içindeki sınırları hala tartışılan bir konudur. (Bayyığıt, 2003: 30; Yaman, 2022: 76). Bu nokta da Bayyığıt (2003:30)' in de ifade ettiği üzere sosyolojik olarak değerlendirildiğinde dini, siyaset veya diğer olgulardan bağımsız düşünebilmek mümkün değildir. Bu nedenle din-siyaset ilişkisi veya dinin diğer sosyal ilişkilerle olan tartışma konuları toplumda canlılığını korumaktadır.

Din ve siyaset ilişkisine baktığımızda ise bu iki olgunun ortak bir payda da yer aldığını görebilmekteyiz. İki olgunun da hâkim bir otoritenin gücü olduğu ancak bu otoriterliğin farklı anlamlar üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Din özü itibariyle kuralları olan ve uyulması gereken kaidelerin olduğu ve itaat noktasında da insanüstü bir varlık olan Tanrı fikri vardır. Bu ilişki Tanrı ve insan arasında gerçekleşen bireysel bir eylemdir. Siyasette ise insan temelli kurallar mevcuttur. Bu kurallar insan ve toplum ilişkisini şekillendiren unsurlardan meydana gelmekte ve akabinde siyasetin toplumsal hayatın düzenlemesi noktasında bir karşılığı olduğunu söyleyebiliriz (Aygen, 2019:519). Bu iki olgunun farklılaştığı en önemli hususlardan biri ise din, kendi kurallarının benimsenmesini insanlara zorunlu tutmaz ve tercih noktasında insanlara özgürlük sağlarken, siyasette ise toplumsal hayatın düzen ve kurallarına

uyum sağlanmadığı takdirde yaptırım uygulayabilecek bir devlet formu bulunmaktadır (Aygen, 2019:520).

Din ve siyaset ilişkisinde toplumun farklı dönemlerinde farklı toplumsal sonuçlara neden olan ve akabinde de her toplumun doğrudan din ve siyaset ilişkisi olduğu bilinmektedir (Bayyigit, 2003:30). Bu noktada siyasette bürokrasi ve iktidar seçkinlerinin dine karşı tutumu, toplumsal hayatı ve akabinde bireylerin dine karşı tutumunu da etkilemektedir. İktidarın değişmesi durumunda dini söylemler ve eylemlere yönelik tutumlar mevcut iktidarın potansiyeline dair çıkarım yapmamıza olanak sağlamaktadır (Okumuş, 2014: 449).

Bu iktidar ilişkisinde dinin siyasal işlevdeki rollerinden biri iktidara meşruiyet kazandırmasıdır. Bu şu anlama gelmektedir; din, işlevsel olarak sosyal düzenin sağlanmasında, kurum ve kuruluşların faaliyet noktasındaki durumunu meşrulaştırma potansiyeline sahiptir (Turan, 2014:68). Toplum üzerindeki bu manevi gücün farkında olan siyasal iktidarlar için din, siyasal ve sosyal düzenlemelerin toplumda işleyebilmesi için kurtarıcı bir yoldur. Bu zamana kadar dinin meşrulaştırıcı gücünden etkilenmeyen siyasal iktidarlardan söz etmek pek mümkün değildir. Belirli bir dine tabi olmayan toplumlarda dahi ritüeller bu amaca hizmet etmiş ve bir nokta da kutsalın gücünden yararlanmışlardır (Turan ve Temizel, 2015: 88-89; Köylü, 2018:316).

Dinin toplumdaki kapsayıcı manevi gücü siyaset dilinde kullanılan bir güç olmuştur. Siyasi bir söylemi dini argümanlarla (dini nasrlar, hadisler vs.) kamuoyuyla paylaşmak bu duruma örnek verilebilir. Bakıldığında dinde mutlak olan, Tanrı'nın yüceliği ve ondan daha yüce bir varlığın olmaması durumu bir noktada insanların siyasi bir söylemi manevi bir bakış açısıyla değerlendirmelerine ve reddetme noktasında baskılayıcı bir etkiye neden olabilmektedir. Dini değerlere önem veren insanlar, siyasetin toplum değerlerine atfettiği bu olgulara karşı saygılı olma ya da uyum sağlama gibi bir yaklaşım sağlayabilmektedir. Dini değerlere önem veren kişilerin siyasi görüşlerinin temellenmesinde iktidarın bu tutumu önemli bir etkidir (Köktaş, 1997:89). Nitekim Batı Avrupa ülkelerine bakıldığında Hıristiyan temelli partilerin ilişkiselliği bu duruma örnektir (Turan, 1996:31). Bu durumu ülkemizdeki iktidar ve seçmen potansiyeli içinde değerlendirilebilir. Siyasette iktidarın devamlılığı ya da farklı görüşlerin çeşitlenebilmesinde din, ideolojik bir araçtır (Yaman, 2022: 82).

Siyasette dini söylemlere yer verilmesi durumunda bu ikili ilişkiyi onaylayan toplulukların olduğu kadar bu durumu eleştiren, iktidarın din dilini kullanarak birçok durumu meşrulaştıran tutumuna karşı çıkanlarda bulunmaktadır (Yaman, 2022: 82).

Din ve siyasetin tarihsel süreç içindeki ilişkisi günümüzde de devam eden ve devam edecek olan sosyolojik bir gerçekliktir. Bu ilişkinin düzeyi toplumların gelişmişlik ve dini hassasiyetlerine göre değişmektedir. Birey ve siyasal iktidarı karşılıklı olarak değerlendirdiğimizde iktidarın görüşleri bazı değerler üzerine kuruludur. Bu tutumun toplum fertlerinin tamamını etkilemesi elbette beklenemez. Sadece din konusundaki görüşleriyle değil siyasal iktidarın diğer olgulara olan yaklaşımı da birey ve iktidar arasındaki ilişkiyi şekillendirmektedir. Bireyin oy potansiyelini, dine dair bakış açısını, eğitime, ekonomiye vd. birçok sosyal olguya dair görüşlerini şekillendirebilmektedir.

2.3.4. Din, Okul ve Sosyal Çevre İlişkisi

Toplumsallaşma da bireyin aileden sonraki sosyalleşme süreci, okula başlamasıyla ve akabinde edindiği sosyal çevreyle devam etmektedir. Okul, aile kadar olmasa da bireyi terbiye eder ve bu süreci eğitimle pekiştirerek bireyi aklileştirir ve topluma hazırlar. Eğitim sürecinde öğretmenler rehberlik ederek bireyin toplumdaki işlevini, toplumun kendisinden beklediği davranışları ve nihayetinde bundan sonraki toplumsal yaşantısındaki bilgi ve becerileri kazanmasına öncülük etmektedir (Bilgin, 1981:471; Orhan ve Dağcı, 2015: 121).

Okulun bireye birçok disipline dair katkı sağladığı ve akabinde bireyin gelecekteki kimlik inşasındaki rolü oldukça önemlidir. Bireye kişisel benliğinin farkındalığını sağlar ve kişisel yeteneklerinin farkına varmasına yardım etmektedir (Aşıkoğlu, 2011:7; Avcı, 2006: 54). Okul-eğitim ve birey ilişkisine dair birçok kazanımdan bahsedebiliriz. Ancak bu kısımda okul- din ilişkisi ve akabinde gelişen sosyal çevreye ilişkin sürece yer verilecektir.

Din eğitimi, hayatın her alanında olduğu gibi bireyin temel öğrenme koşulları arasında yer alan ve belirli bir müfredatla öğrencilerin eğitim hayatına dahil edilmektedir. Bu süreci meşrulaştıran hususu kapsamlı şekilde ele alan Bilgin (1981: 470-479)' e göre birey, toplumsallaşma sürecinde yaşadığı toplumun niteliklerini öğrenebilmesi için dilini, dinini, kültürünü, siyaset ilişkisini vd. alanlara dair kazanımları öğrenmelidir.

Bu kazanımları genel eğitim süreci olarak değerlendiren Bilgin, nesillerin yetişmesi ve topluma ahlaklı bir insan yetiştirilebilmesi genel eğitimin bir parçası olan din eğitiminin sorumluluğunda olduğunu ifade etmektedir.

Din eğitiminde birey ve din ilişkisini sağlayan faktörler neslin devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Bu hususta din eğitimcilerinin görevi öğrenim sürecindeki çocuğa karşı güvenilir, bilgili ve samimi bir anlatım becerisine sahip olmalıdır. Okullarda eğitim sürecinde din eğitime dair öğretim metodu geliştirilmesi ve bunun psikolojik ve pedagojik esaslara uygun olması beklenir (Armaner, 1960: 115). Din eğitimcisi mevcut toplumun dini değerlerini aktaran ve bu değerler üzerinden bir toplum-ahlak ilişkisi geliştirmektedir. Bunun yanı sıra özellikle de ergenlik döneminde dini değerleri sorgulayan dine dair anlamlandırma çabasına girmiş bireylere bu hususta din eğitimcilerinin yardımcı olması beklenmektedir. Din özü itibariyle hassas bir konu olduğundan öğrenme sürecindeki bireylerin soru ve anlamlandıramadıkları hususlara dair sorular görmezden gelinmemelidir aksi halde dine dair doğru olmayan hurafeler yaygınlaşabilir ve toplumda din-birey ilişkisine dair olumsuzluklar meydana gelebilmektedir (Aşıkoğlu, 2011:8).

Okullarda din eğitimi yalnızca toplumun değerleriyle sınırlı kalmayan diğer inanç biçimlerine yer veren bir eğitim metoduna sahiptir. Farklı dini görüşlere yer verilmesinin birçok sebebi vardır. Birey din ve mezhep konusunda özgür iradeye sahiptir ve bu bir tercih meselesidir. Bununla birlikte hem yaşadığımız toplumda hem de gelişen teknolojiyle birçok dini topluluklara dair bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu nedenle diğer inançlara dair bilgi sahibi olmak bizleri toplumsal anlamda bilinçlendirir (Aşıkoğlu, 2011:9).

Okul ve din arasındaki ilişkinin toplumsal açıdan önemli olması aslında bireylerin yaşamış oldukları kişisel değişimle de alakalıdır. Açıklayacak olursak; birey aileden sonra toplumsallaşma sürecini okul döneminde yoğun bir şekilde gerçekleştirmektedir. Bu süreçte toplumsal bir sosyalleşmenin yanı sıra bireysel anlamda bir ergenlik sürecine girilmektedir. Dini kimliğin inşa edilmesi aslında ergenlik sürecinin bir parçasıdır. Yapılan çalışmalarda bu durumun özellikle psikolojik ve sosyolojik yönlerine değinilmiştir. Bundan dolayı ergenlik ve din ilişkisine bakmak çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Biyolojik, psikolojik ve toplumsal anlamda en hızlı değişmelerin olduğu dönem ergenlik dönemi olarak adlandırılabilir. Bu süreç BM' ye göre ortalama 12-25 yaşları arasında gerçekleşen, bireyin yetişkinlik evresine geçiş yaptığı ve kimlik inşasındaki en yoğun ve karmaşık dönemlerdir (Avcı, 2006:40; Çayır, 2014:60).

Fromm (2004) ergenlik sürecini bireyin kimlik oluşturmaya çalıştığı dönem olarak adlandırmaktadır. Bu dönemin hayata dair anlamlandırma sürecine girildiği, yaşadığı toplumu anlamlandırmaya çalıştığı, ideolojiler ve inançlara dair sorgulamaları olan bir ergenlik süreci olduğunu ifade etmiştir. Ergenlik sürecini sosyal çevre ve benlik ilişkisinin çok daha derin anlamlara sahip olduğu dönem olarak adlandırabiliriz. Bu süreçte yeni arkadaşlıklar edinilmesi, ilgi alanlarının genişlemesi, dış dünyayla temasın güçlendiği ve yeni tecrübeler edinildiği yoğun bir dönem başlamış olur (Avcı, 2006:42). Bireyin kendini daha iyi tanıma isteğine sahip olması, çevresindeki insanlarla karşılıklı etkileşim haline girerek ve gözlem yaparak kendi benliğini oluşturması bu dönemde en önemli faktörler arasında olduğunu söyleyebiliriz (Vergote, 1981:585).

Ergenlik döneminde birey ailesini, öğretmenini, arkadaşlarını rol-model olarak bir kimlik inşasında bulunabilir. Bu dönemlerde dikkat edilmesi gereken husus çocukların örnek aldıkları insanların toplum nezdinde kabul gören davranışlara sahip olması beklenir (Orhan ve Dağcı, 2015:120). Bu dönemde ergenlerin en çok arkadaşlarından etkilendikleri, arkadaş gruplarının şekillendiği ortamlarda ergenlerin olumsuz davranışlara sahip olabileceği ve sosyal kabul noktasında ergenlerin hassas olduğu bilinmektedir (Orhan ve Dağcı, 2015: 120). Ergenlik sürecinde yalnızca sosyal çevre ekseninde değişimler yaşanmamaktadır. Ergenler sosyal olgulara da yeni bir bakış açısı geliştirebilmektedir. Aileye, siyasete, medyaya, ekonomiye ve dine karşı sorgulamaları kişisel görüşleriyle anlamlandırdıkları bir sürece dahil olurlar.

Din ve ergenlik ilişkisine daha detaylı baktığımızda dini duyarlılığın bu dönemlerde daha ciddi yaşandığı ve bu duyarlılığa karşı yaratılan bilinçle dini kimlik oluşumu gerçekleşmektedir (Özüdoğru Erdoğan, 2014:154). Ergenlerin bu tutumu dini uyanış, dine bağımlılık, dini şüphe, kararsızlık, bilinçlenme dönemi olarak adlandırılmaktadır (Çayır, 2014:63).

Ergenlikte dini konular artık bireyin hayatına daha aktif bir şekilde dahil olmaktadır. Bireyin çocukluk döneminde aileden aldığı dini eğitim ergenlik döneminde yeterli

gelmemekte ya da aktarılan bilgiyle tatmin olmamaktadır. Dini konulara dair yeniden kazanım sağlamak isteyen ergen, dini düşünür, sorgular, en önemlisi de şüphe etmeye başlar (Özüdoğru Erdoğan, 2014:155; Vergote, 1981:589). İlk etapta dini bir uyanış yaşayan ergen, dini duygusunun canlandığı, helal-haram ilişkisine dikkat ettiği, ibadetlere yönelik bir kazanım sağlamak ister ancak bu tecrübeler ergenlik sürecinin psikolojik yansıması olan bunalımların yaşanmasıyla dini duyarlılık azalarak şüphe ve sorgulama evresi canlılık kazanmaktadır (Çayır, 2014:64).

Bu süreç kaçınılmaz olarak ergenlik dönemini yaşayan her genci kapsar ancak bu sürece eşlik eden iki unsur oldukça önemlidir. İlkinin ergenin kişilik yapısının oluşması ve kendini tanıması olarak ifade edebiliriz. Bireysel olarak hayatı anlamlandırma girişimi, bilişsel gelişmelerin yaşanması ve en önemlisi de birey artık sorgulama dönemine girmiş olmasıdır. Elbette bu süreci olumsuz olarak nitelendirmek doğru değildir. Dini şüphenin yanı sıra dini bağlılıkta bu dönemlerde karşımıza çıkabilmektedir. İkincisi ise ergenin toplumsal anlamda yaşamış olduğu bilinçsel farklılıktır. Aile, dini kurumlar, siyaset, dini eğitim vs. gibi etkenler toplumsallaşmanın sonucu olarak etki etmektedir.

Bu faktörleri Hökelekli (1998) ve Bahadır (2002)'in çalışmalarından hareketle özet niteliğinde sıralayacak olursak; ergenlik döneminde bağımsız hareket etme isteğiyle büyüklerine karşı otoriteyi reddetmek, din görevlileri ve dindar olarak adlandırılan kişilerin yanlış tutum ve davranışlarda bulunmaları sonucu güvenlerinin sarsılması, fiziksel ve duygusal değişim sonucu cinsel dürtülerle günahkarlık duygusunun yaşanması, dini eğitimin yeterli nitelikte olmaması, hayatı sorgulama noktasında yaşanan bunalımlar, bilimsel bilgilerin ve güncel olayların dini bilgilerle tutarsız veya çelişkili olması gibi faktörleri sıralayabiliriz (akt. Coşkunsever, 2022:60-61).

Ergenlik döneminde yaşanan bu yoğun süreç bireyin yetişkin olmasıyla yani ergenlik süreci sonunda azalmakta ve birey bir tercih noktasında yaşamına devam etmektedir. Bu tutumun sonunda birçok yönelim söz konusu olabilir ve ergenler bu tutumlardan biriyle dini kimlik inşasını sürdürebilmektedir. Bu yönelimler arasında ergen, geleneksel inancına dönebilmekte, dini inancını yeniden inşa ederek bilinçli bir dini hayat yaşayabilmekte, dine dair her şeye olumsuz bir tutum sergileyerek ateist veya agnostik bir yönelime sahip olabilmekte veya maneviyat anlamında kendini güçlü hissetse de dindar olmadığını ileri sürebilmektedir (Coşkunsever, 2022:60-61).

Belirtmek gerekir ki bireylerin yaşamı boyunca yönelimleri ve tutumları değişebilmektedir.

2.3.5. Din ve Dini Gruplar

İnsanlar özü itibariyle sosyal varlıklardır. Doğdukları andan itibaren belli bir grubun üyesi olan insanlar, yaşam boyu grup veya topluluklar halinde yaşarlar ve yaşam boyu yeni gruplara katılma eğilimi göstermektedirler (Günay, 2012: 259). Gruplaşma eğilimleri bir nokta da bireyin gündelik hayatlarında karşılaştığı maddi ve manevi ihtiyaçlarını giderebilmesi açısından bir grup formuna ihtiyaç duymaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012:507). Dinde bu gruplaşma eğilimleri açısından en önemli gruplaşma formu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din, var olduğu toplumlarda inanan insanları bir araya getiren ve manevi birlik oluşturan bir gruptur. Tarihsel sürece bakıldığında da dini gruplaşmaların ilk bilinçli gruplaşmalar olduğu bilinmektedir. Dini gruplar, kendi içerisinde farklı işlevlere, niteliklere, yapılara, prensiplere ayrılabilir. Bu grupların birbirinden farklılaşması toplumun siyasi, sosyal ve kültürel yapılarının birbirinden farklı olmasıyla alakalıdır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012:512). Dini gruplara dahil olmamız aslında iki farklı şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlar tabii dini gruplar ve sırf dini gruplar olarak sınıflandırılmaktadır.

Tabii dini gruplar adı verilen evlilik, kan, akrabalık veya komşuluk bağlarıyla kenetlenmiş gruplardır. Bu dini grubun özelliği besin arama, alet ve silah yapımı, avlanma, savaş vb. oluşumlara karşı ortak faaliyetlerde bulunan ve birbirlerine bağlı ve yakın yerleşim yerlerinde konumlanan grup üyeleridir. Bu toplumsal ihtiyaç anlamında bir arada olmayı sağlayan faktörler arasında din önemli bir faktördür. Aynı dini duyguyu paylaşan ve dini tecrübelerle birbirleriyle kaynaşan toplumlar, birbirlerine olan bağlılıkları sayesinde sıkı iletişim halinde bulunurlar. Bu organik bağlar ve dini bağların iç içe geçmesi sonucu özdeş veya tabii dini gruplar oluşur (Günay, 2012:261). Bu tabii gruplar aile, klan, köy ve kentler, kabile ve milleti kapsamakta ve çok tanrılı halk dinlerinde karşımıza çıkmaktadır (Taplamacıoğlu, 1965:15).

Sırf dini gruplar ya da dinden doğan gruplarda ise grup üyeleri yalnızca din bağı ile birbirleriyle bağlanmaktadır. Bu din bağındaki manevi boyut tabii gruplardan daha

güçlü bir etkileşime sahiptir. Burada esas olan din kardeşliğidir (Günay, 2012: 276). Dini tarikatlar, mezhepler, kiliseler, kardeşlik cemiyetleri sırf dini gruplar olarak değerlendirilmektedir. Bu gruplar gizemli örgütlenme ve evrensel misyonerlik gibi uzantılara sahiptir. Karizma lider, ilk cemaat oluşumu, ayrışma, farklılaşma ve oluşturulan yeni oluşumlar bu seyirle devam etmektedir. Sırf dini gruplar çok tanrılı halk dinlerinde de karşılaşılsa da genel itibarıyla evrensel dinlerde ortaya çıkmaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012:512; Kınısün, 2016: 223).

Özellikle de sırf dini grupları cemaat ve tarikat yapılanmalarının günümüz faaliyetleri açısından daha detaylı ele almak önemlidir. Bakıldığında ülkemizde dini faaliyetler bu kapsamda bir canlılığa sahiptir. Bu dini grupların motivasyonu din ve toplum ilişkisine gözle görülür bir şekilde etki etmektedir. Bu grupların genel özelliklerine baktığımızda Akyüz ve Çapcıoğlu (2012:516)' nun da değindiği üzere sırf dini grupların en önemli özelliği bir grup lideri olması ve bu liderin grup üyeleri üzerindeki etkisidir. İlk etapta bu grupların olduğu sıralarda kurumsallaşmış bir yapıdan söz edilemez. Grup liderinin etrafında bulunan üye sayıları zamanla çoğalarak geniş bir topluluk halini almaktadır. Bu gruplar hiyerarşik bir düzen içerisinde statülerden oluşmaktadır. Dini grubun liderine ilk inanan ve üye olanlar her daim daha üstün ve saygın kabul edilmekte ve bu ilişkisellik böyle devam etmektedir (Cezayirli, 1997: 373; Coşkun, 2020:233).

Cemaat, Ferdinand Tönnies'in cemaat ve cemiyet sınıflaması yaparak insan topluluklarını ayırdığı ideal tiptedir. Cemaat bir bölgeye yerleşen, ortak amaçlarla hareket eden, organik ilişkilere sahip gruplar için kullanılmaktadır. Aidiyet ve biz şuuruyla temellendirilmiş dini cemaat gruplarında din temsilcisinin önderliğinde mevcut toplumsal yapı içerisinde farklı ilkeleri olan, farklı yaşam tarzı ve ideolojisiyle kendi dünya görüşlerini oluşturan dini bir harekettir. Bu farklılaşan dini cemaatlerde ibadet, ideoloji, eğitim ve örgütlenme gibi konular mevcut toplumsal yapıdaki görüşlerden farklılaşmaktadır. Bu nokta da toplumda birçok faaliyet içerisinde bulunmaktadırlar. Dernek, vakıf ve oluşturdukları sivil toplum kuruluşlarıyla da toplumda görünür durumdadırlar (Günay, 2012:29; Coşkun, 2020: 240-241; Kaya, 2020: 69).

Tarikatlar bireysel züht hareketi olarak ortaya çıksa da zamanla topluluk formuna ulaşan inanç, ibadet ve mürit halkası oluşturulan dini grup olarak nitelendirilmektedir (Coşkun, 2020: 241). Tarikat, Arapça 'da "yol" anlamına gelmektedir. Dini bir

önderin öncülüğünde ve gözetiminde zikir, sema ve ibadetlerle, tabi olan dervişin ruhunu, nefsini, kalbini terbiye eden, manevi yolculuğunda rehberlik eden bir din grubudur. Şeyhin otoritesi müritler için oldukça önemlidir (Kınsün, 2016:224).

Tarikatlar bir grubu temsil edecek farklı niteliklere sahiptir. Özel ibadatlere sahip olma, özel kıyafetler, yeme-içme gibi ortak faaliyet içerisinde bulunurlar. Nefsin terbiyesi, dünyevi zevklere mesafeli durma, mal ve mülke değer verme noktasında insanı terbiye eden öğretilere sahiptir (Kınsün, 2016:224). Tarikatlar toplumsal yapıdaki mevcut yapılarını geliştirerek hem sosyal bir uyum içerisinde bulunurlar hem de yeni üyelerin katılımı için birçok sosyal faaliyette bulunmaktadır (Coşkun, 2020:241).

Tarikat ve cemaatlerin dini boyutta birçok noktaya değinilebilir ancak bu çalışmamızda dini grupların toplumsal anlamda hangi rolü edindikleri konusuna değinilecektir. İnsanların dini gruplara katılma isteğinin temelinde inanç olgusu vardır. Maneviyat noktasında kendini tatmin etmek isteyen, bir karizmatik lider rehberliğinde dini kurtuluşa erme ve dini bilgiye sahip olma gibi hususlar günümüzde cemaat ve tarikatlara yönelme sebeplerinden bazılarıdır. (Kaya, 2020: 180).

Tarikat ve cemaatlerin günümüzdeki toplumsal faaliyetlerinin etkin hale gelmesi ve üye sayılarının yıllar boyu artmasında toplumsal değişimin de rolü bulunmaktadır. Kırdan kente göç ile birlikte kalabalık içinde yalnızlaşan insanlar bir grup aidiyetine ihtiyaç duymaktadır. Özellikle de dini anlamda yalnızlık, anlam arayışı, dini suçluluk, ekonomik kaygılar insanların inanç noktasında kendini tatmin etmesi, toplumsal anlamda yaşanan bu değişim de korunma, arkadaşlık, dini hayatın pozitif yönünden yararlanma gibi daha sayılabilecek birçok husus dini grupları teşvik edici hale getirmiştir (Kaya, 2020: 180).

Dini grupların günümüzdeki faaliyetleri yukarıda sayılanların yanı sıra sosyal olgulara dair etkinliğini arttırarak birçok nokta da varlığını hissettirmektedir. Siyaset, ekonomi, eğitim gibi birçok kurumda etkin hale gelen dini grupların günümüzdeki işleyişi dini fonksiyonundan daha fazla işlevi olan bir hale gelmiştir. Dini grupların din dışındaki olgulara olan etkisi birçok nokta da eleştirilmektedir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası dini grupların toplum için zarar verebilecek ve güven noktasında temkinli olmayı gerektirecek boyutta olması, toplumun dine olan bakış açısını haliyle olumsuz yönde etkilemiştir.

Özetle din, siyaset, aile, okul, medya kurumlarının görev ve işleyişleri birbirlerini tamamlamaktadır. Türkkahraman (2009:28-30)' ında ifade ettiği gibi toplumu bir araya getiren kurumlar adeta saat işleyişindeki fonksiyona benzemektedir. Bireyin ilk karşılaştığı ve sosyalleşme sürecini öğrendiği kurum olan aile saatin merkezine yerleştirilebilir. Diğer kurumlar ise saatin diğer parçalarına benzetilmektedir. Yapı içerisindeki işleyişte yaşanan her sorun diğer kurumları da etkilemektedir. Örneğin ekonominin kötü olması sadece ekonomik sorunlara neden olmaz. Aile içi geçimsizliğe, kişisel ilişkilerin zayıflamasına, göç gibi niteleyebileceğimiz birçok soruna neden olabilmektedir. Tez kapsamında ele aldığımız din olgusu da ekonomi örneğinde olduğu gibi kişinin inançsal durumuna etki etmekle birlikte, siyasi görüşüne, aileden öğrendiği ya da öğrenemediği dini bilgilerle, arkadaşlarıyla ve değerlendirilebilecek birçok olguya olumlu ya da olumsuz nitelikler katabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ EĞİLİMLERİ

Bu bölümde teizm, deizm, ateizm, agnostisizm ve panteizm gibi inanç biçimlerinin ve bunların nasıl bir Tanrı tasavvuru içerdiklerine dair bir anlatım yapılacaktır.

3.1. Teizm

Yunanca da Tanrı kavramı olan *theos* ve *izm* ekinin birleşmesiyle meydana gelen bir kavramdır (Şimşek, 2021: 32). Teizmde Tanrı tasavvuru aşkın ve yaratıcı olarak nitelendirilir. Tanrı, evrende bulunan her şeyden üstün, herhangi bir formda düşünülmesi imkânsız, bütün eylemlerin en üstü olarak nitelendirilir. Tanrı aşkın olmakla birlikte içkin bir varlıktır ancak Tanrı'nın içkin olması durumu evrenin bir parçası olma durumu değil evrende bulunan her bir eyleme, oluşuma hayat vermesi, yaratıcısı olma durumudur (Topaloğlu, 2020:132). Teizm anlayışına göre Tanrı evrene hâkim, her şeyi gören, işiten, iyilik sahibi, sonsuz, her şeye gücü yeten, evreni nizam içinde yaratan, yarattığı kul ile sürekli ilişkisi bulunan bir Tanrı anlayışına vardır (Topaloğlu, 2020:132; Yaran, 2022:69-70). Tanrı diğer varlıklardan üstün, mutlak bilgi sahibi olandır. Tanrı'nın bilgisi olmuş, olacak ya da olmakta olan her bilgiyi eksiksiz olarak bilmektedir (Polat, 2021: 289).

Bireyin Tanrıyı olduğu gibi kabul etmeme hususunu vurgulayan teizm düşüncesine göre, insan Tanrı'nın varlığını, oluşumunu, evrendeki hakimiyetini sorgulayarak, çıkarımlar yaparak karar verir. Bireyin inancını sorgulaması herhangi bir soruna sebebiyet vermediğini aksine bireyin inandığı şeyi gerçek anlamda sorgulayıp kabul etmesinin önemi vurgulanmıştır. Bu noktada insanlar hem özgür iradeye hem de gerçek iman duygusundan hareketle inancını pekiştirebilmektedir (Topaloğlu, 2020: 157). Bakıldığında Tanrı'nın varlığı hakkındaki yorumlamalar bireyin gündelik hayatında yaşadığı olaylar neticesinde anlam bulur ve imanın şekillenmesi bu şekilde gerçekleşir. Tanrı'nın apaçık bir şekilde kendi fiziki dünyamızda varlığını göstermesi durumunda bireyin bu olağanüstü durumu psikolojisinin kaldıramayacağı aşikardır.

Böyle bir durumda imanın doğruluğu ya da teslimiyetin sahih olması beklenemez (Uslu, 2002 :310).

Bu nedenle insanların özgür seçimlerle eylemlerine karar vermesinin bir anlamı vardır. İnsana tek bir seçme hakkı verilirse özgür olma durumunun önüne geçilir. O nedenle seçimlerimizde, kararlarımızda her daim zıtlıklarla karşılaşırız. Böylece kişi iradesi ile özgür bir düşünce perspektifinde eylemlerini gerçekleştirebilmektedir. Sonucunda ceza ve mükafat da kişinin eylemlerine özgü olacaktır (Polat, 2021:291-292).

Tanrı insan ilişkisi kapsamında bakıldığında dini inançların sorgulanması ya da gündeme gelmesinin 18. yüzyıl 'da hareketlilik kazandığı düşünülse de geçmiş dönemlerde de inançsızlığın olmadığını kutsal kitaplarda da görebilmek mümkündür. Teistik kanıtlara bakıldığında klasik delillerin (teolojik, ontolojik, kozmolojik) yanı sıra Kant'ın eleştirilerinden sonra ahlak delili ve ardından dini tecrübe delili yer almaktadır (Yaran, 2022: 70-72).

Yunanca *on to* ve *logos* kelimelerinden oluşan varlık bilgisi anlamına gelen ontoloji kavramını terim olarak kullanan ilk kişi Cristian Wolff' tur (Dağ, 1978: 287; Şimşek, 2021:36; Topaloğlu, 2020:164). Tanrı'nın varlığını felsefi bir kanıt olarak kullanan ilk kişi ise Kant'tır (Şimşek, 2021:36; Topaloğlu, 2020:164). Ontolojik kanıtın formüle edilmesi, içerik olarak ele alınması 11. yüzyıl 'da St. Anselm tarafından yapılmıştır (Yaran, 2022:73; Aydınoglu, 2020: 165). Ontolojik delilin tanımlanmasındaki ölçüt Tanrı'nın "mükemmel varlık" olmasıdır. Bu görüşün esasında dayanılan nokta Tanrı'ya dair delilin varış noktası olma durumudur. Ontolojik delil bu nedenden dolayı diğer delillerden farklılaşmaktadır (Aydın, 2021: 27-28).

Ontolojik delil başka olgulara bağımlı olmayan, varlığı bize görünen şekliyle değil hakikatteki şekliyle anlaşılmasını gaye edinen bir delildir. Ontolojik delil diğer delillerden farklı olarak a priori önermelere dayanarak Tanrı'nın varlığının hiçbir vasıta olmadan, doğrudan doğruya bilinebileceğini ifade eden bir delildir (Dağ, 1978: 287).

Ontolojik delili önemle vurgulayanlar arasında St. Anselm' in yanı sıra Spinoza, Leibniz ve Descartes gibi düşünürler de bulunmaktadır (Yaran, 2022:74). Anselm, Tanrıyı tasavvur ederken en mükemmel, en büyük varlık olarak tanımlamaktadır. Tanrı mutlaktır, geçmişi, geleceği ve şimdiki anın bütün detayına sahip olandır. Bu ve bu gibi yaklaşımlar mükemmellik ölçütüdür bu nedenle Tanrı mükemmel bir varlık olarak görülmektedir. İnsanın bilgisinden, eksikliklerinden, sınırlılıklarından muaftır. Çünkü Tanrı sonsuz bilgi sahibi, sınırı ve eksikliği bulunmayan bir varlıktır (Polat,

2021:295). Tanrı'ya atfedilen bu tanımlamalara ek olarak Tanrıdan daha büyük ve mükemmel bir varlığın düşünülmemesi de Tanrı'nın varlığına ilişkin delil olarak sunulabilir (Beki, 2015:121).

Kozmolojik delil ise evrenden yola çıkarak Tanrı'nın varlığına ulaşan, zihinde değil dış dünyayı ele alan bir delildir. Bu bakımdan ontolojik delilden farklılaşmaktadır. Evrendeki değişimler, hareketler, nedensellikten hareketle gözlem ve deneyden yola çıkarak ulaşılan bir delildir. Aposteriori bir delil özelliği taşımakta olup tümevarım yöntemini baz almaktadır (Şimşek, 2021: 42-43; Yaran, 2022: 76). Böylelikle evrenin oluşumunu ele alan kozmolojik delile göre evrenin bir eylem sonucu oluştuğu nedensellik, hareket gibi olgulardan hareketle Tanrı'nın sebep olduğu ileri sürülmekte ve evren olgusunun var olan kökenine inerek Tanrı'nın varlığını kanıtlamaktadır (Pay, 2016:26; Yaran, 1998: 127).

Kozmolojik delilin oldukça eski dönemlere dayanan görüşleri mevcuttur. Sokrates öncesi yaşamış filozofların evrende yaşanan değişimlere nedensellik aramaları mevcut kaynaklardan elde edilen bilgiler arasındadır ancak sistematik bir oluşumun olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Platon'un *Kanunlar* ve Aristoteles'in *Metafizik* kitabından kozmolojik delilin ilk görünümünden bahsetmek mümkündür. Platon, hareketin kaynağını temellendiren bir filozoftur. Ona göre hareketin kaynağında bir ruh bulunur. Bu ruh evreni yöneten bir ruhtur. Benzer görüşlere sahip olan Aristoteles hareket ettirici ilk nedene (muharrik) yönelik görüşleriyle evrende var olan hareketliliğin başlangıcında hareket ettirilmeyen olduğu görüşünü ileri sürmüştür (Aydın, 2021: 43-44; Yasa,2016: 45).

Teolojik delil, evrende görülen düzen ve nizamdan hareketle bu düzenin, nizamın ya da tasarımın kendiliğinden değil bir varlık tarafından yaratıldığını ispat etmeye çalışır (Yasa, 2016: 52). Bu delilin diğer delillerden ayrılan noktası daha anlaşılabilir olmasıdır. Yani ilk sebep, ilk hareket ettirici vb. terimler felsefi anlamda kullanılan ve herkesin anlayabilecek bir düzeyde olmaması nedeniyle teolojik delilin tanımı daha genel kapsayıcı ifadelerle ele alınmasıdır (Aydın, 2021: 65).

Teolojik delilin tarihsel arka planına bakıldığında birçok toplum ve medeniyette izine rastlanılabilir. Nitekim felsefe ve din kitaplarında dünya, yıldızların oluşumu vb. oluşumların düzenli olarak sıralanması bir yaratıcının olduğu fikrini canlandırmakla birlikte en somut örneklerden hareketle doğadaki canlıların yetişmesi, insan

vücutundaki nizamın ve daha birçok örneğine rastladığımız olguların arkasında bir nedenin olduğu düşünülmüştür (Yaran, 2022: 85-86; Yasa, 2016: 53).

Evrendeki düzen ve nizamın sebebini Tanrı olarak niteleyen bu delil, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışan en eski delillerdendir. 19. yüzyıl 'ın başlarında Kant ve Hume' un eleştirileri ve Darwin'in bilimsel çalışmaları nedeniyle popülerliğini kaybetmiştir. Bilimsel çalışmaların hız kazanması, evren ile ilgili elde edilen bilgiler ışığında son yıllarda tekrardan teolojik delilin önemi gündeme gelmiştir. Evrenin oluşumunda oluşan döngüler, fizik, biyokimya, astrofizik, vd. alanlarda yapılan çalışmalarda hassas dengelerin müthiş bir şekilde sağlanması, dünyada yaşam faktörlerinin kusursuz olarak oluşması bilimsel olarak da ele alınmıştır (Yaran, 1998:130).

Dini tecrübe delili, inanan insanın Tanrıyla iç içe olması, Tanrı'ya yaklaşması, kişinin Tanrı deneyimini hissederek yaşadığı bireysel ilişkidir. İnanan insanın doğrudan doğruya özel, başka bir kişiyle paylaşılmayan bir tecrübesidir (Cevizci, 2005: 506). Dini tecrübe de esas olan nokta bireysel ya da toplumda rastlanılan sıra dışı, mucizevi olayların ele alınmasıyla oluşan tecrübelerdir (Yaran, 2022: 96). Diğer delillerdeki (kozmozolojik, ontolojik, teolojik) kıyaslarda bulunan düşünmek, inanmak, bulmak gibi fiillerin aksine dini tecrübe de hissetmek, yaşamak, Tanrıyı algılamak gibi tecrübeler yer alır. Akıl yürütme ve kıyasların aksine kişinin hakikat noktasından yola çıkılarak Tanrı'ya ulaşılır (Şimşek, 2021: 65).

Gazali' ye göre dini tecrübenin gerçekleşebilmesi için tasavvuf oldukça önemlidir. Kişinin nefsinin terbiye ederek, dini pratikleri hayatında uygulayarak bir aydınlanma yaşamaya öncülük etmektedir (Topuz, 2011: 160). Birey tecrübe sonucunda dinsel anlamda zevk almaya, inancının en doruk noktalarına ulaşabilmektedir. Bu hazın sonucunda birey metafizik alemle ilgili birçok gerçekliği ve duyguyu hissedebilmektedir. Bu gerçekliğe ulaşan insanlar yaratıcının sevgisini kazanmakla beraber yaratıcıya daha yakın hissetmektedirler. Bu tecrübeler kişi ve yaratıcı arasında gerçekleşen vasıtasız bir dini tecrübe alanıdır (Topuz, 2011: 173).

William James, fiziksel olarak beş duyu organımızla kazanım elde ediyorsak, mistik sezgilere ulaşabilmenin de duyuusal bir kazanımı vardır. Yani duyu organlarımızı harekete geçiren olguları hissedebildiğimiz kadar mistik sezgileri de hissedebildiğimiz

nedensellikler bulunmaktadır. Bu nedenselliğin sebebi olan varlık Tanrı olabilmektedir (Reçber, 2004: 94).

19. yüzyıl 'da Kant klasik delilleri eleştirince dini tecrübenin önemi azaldı. Bu durumdan etkilenen insanların bir kısmı Kant'ın ahlak deliline yönelirken bazıları ise fideist inanca yönelerek delilsiz bir inanma biçimine yöneldiler (Yaran, 2022:97).

Ahlak delili, kişinin ahlaki gelişmişliği, ahlaki değerlere olan yönelimlerinin sonucu kendi kanaati çerçevesinde gerçekleşir. (Yaran, 2022:92). Ahlak delili 18. yüzyıl' da Kant'ın klasik delilleri eleştirerek ahlaki olguların merkeze alınması gerektiğini, Tanrı'nın bilgi konusu olarak ele alınmasını eleştirmektedir (Aydın, 2021: 100). Kant, Tanrı'nın mahiyeti hakkında herhangi bir sonuca ulaşılabilmeyenin mümkün olamayacağını ifade etse de imanın temeline ahlak vurgusunu ele alarak nitelendirmektedir (Reçber, 2004: 82).

3.2. Ateizm

Kavram olarak Yunancada Tanrı kavramının karşılığı olan *theos*' un, İngilizce karşılığı *theism*' e ek olarak olumsuz bir mana vermesi açısından başına “a” takısı almış bir kelimedir. Teizm de Tanrı'ya atfedilen bütün olumlu anlamlandırmalara karşı ateizm gelmektedir. Ateizm Tanrı'ya inanmama, Tanrı'nın varlığını kabul etmeme olarak anlamlandırılmaktadır (Topaloğlu, 2020:17). Ateizm, teistik Tanrı inancında bulunan sonsuz, evreni yaratan, aşkın, irade sahibi vb. özelliklere sahip olan Tanrı fikrine karşı bir harekettir (Aydın, 2021: 222). Ateizm, Tanrı inancını kabul etmemekle birlikte evreni metafiziksel argümanlarla açıklamaya çalışan delillere karşı evreni somut olgulardan hareketle açıklamaya çalışmaktadır (Şimşek, 2021: 74).

Tarihsel süreç içerisinde İlk Çağ felsefesi döneminde de evren, doğa, inanç bakımından felsefi görüşler mevcuttur. Tanrı tasavvuru bakımından inançsızlığın olduğu bu dönemde düşünürlerden Epiküros, mitosların yarattığı korku vb. duygularla ilgili görüşler belirtmiş, hümanist fikirlerde bulunmuştur (Topaloğlu, 2020:25). Ateizm ile ilgili fikirler dönemler arası farklılıklar göstermektedir. İlk Çağ Yunan filozoflarında Tanrı inancına dair eleştiriler olmaktadır ancak modern zamana kıyasla gelişen bir teistik inanç örgüsü olmadığından günümüzde karşılaşılan bir ateizm sistemi olmamıştır (Aydın, 2021: 222).

17. yüzyılda, Rönesans'ın gelişimiyle birlikte bilginin mahiyeti sorgulanmış, kiliseye karşı akılcılığın yani rasyonel düşüncenin temeline değinilmiştir (Topaloğlu, 2020: 25). Bu dönemde Baron D'Holbach, *Doğa Kanunu* çalışmasında maddenin yapısına dikkat çekerek maddeye dahil olmayan her olgunun gerçeklikten uzak olduğunu ifade etmiştir. Holbach, din ve toplum ilişkisinde bireylerin doğayı tanımamalarının sonucu olarak Tanrı fikrine eğilim gösterdiklerini ileri sürmüştür. Ona göre bireyin gerçek mutluluğu ve refaha kavuşabilmesi için Tanrı fikrine dair her şeyi geriye bırakarak kişisel potansiyelini harekete geçirmesinin gerekliliğini ifade etmektedir (Seyrek, 2019: 91). Günümüzde var olan ateizmin şekillenmesinde Batı'da gerçekleşen reform, aydınlanma düşüncesi, Rönesans gibi hareketlerin etkilerinden bahsetmek mümkündür (Topaloğlu, 2020: 75).

Ateizm tarihsel süreç içerisinde birçok formda gelişmiş ve disiplinler arası farklı görüşlerle din, Tanrı, toplum arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. 19. yüzyılda Marx, Feuerbach, Freud, Sartre, Nietzsche' nin de içinde bulunduğu düşünürler modern ateizmde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde birçok konuya değinen düşünürler psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerle ateizmi temellendirmeye çalışmışlardır (Seyrek, 2019: 119). 1960 sonrası Batı da ateizm modernleşmeyle birlikte yaygınlaşmış toplumsal varlığını temellendirmiştir. 20. yüzyıl da modernleşmenin etkisi ile ateizm inanç biçimi olmanın yanı sıra toplumda bir yaşam formu olarak da işlev görmektedir (Sevinç, 2017: 109).

Ateist düşünürler arasında Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen farklı görüşler mevcuttur. Bazı ateistler Tanrı'nın yokluğunu gündelik hayatta gerekçesiz olarak yer verirken bazı ateistler Tanrı'nın yokluğuna ilişkin deliller sunmakla birlikte var olan delillere ilişkin eksiklik ve çelişkileri kanıtlamaya çalışmaktadırlar (Yaran, 2022: 123).

Mutlak ateizm, teistik inançtaki Tanrı fikrinin fitraten oluşumuna karşı bireylerde bir Tanrı inancı olmamasıdır. Mutlak ateizme göre varlığı olmayan herhangi bir şey üzerine dair tartışmak gereksizdir (Şimşek, 2021: 77). D' Holbach, A. Flew, A. Besant, Charles Bradlaugh gibi ateist düşünürlerde Tanrı fikri bulunmamaktadır (Topaloğlu, 2020:18). Nitekim Bradlaugh' a göre ateist bir kişi Tanrı'nın varlığını inkâr etmemelidir mevcut fikirde Tanrı fikri olmayan birinin Tanrı varlığı hakkında bir bilgi sahibi olmaması gerekmektedir. Benzer bir yorumda bulunan Annie Besant' a göre de Tanrıyı inkâr etmeye gerek yoktur (Topaloğlu, 2020: 19). Flew' de benzer ifadelerle yer vererek doğrulama ilkesinden hareketle, teistlerin yanlışlanabilir bir

Tanrı göstergelerinin olmamasından dolayı doğrulanabilecek bir Tanrı inancının olmadığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle teistik iddialardaki Tanrı inancını sorgulamak anlamsızdır (Aydın, 1981: 201).

Teorik ateizm, Tanrı'nın varlığını sorgulayan, var olan kanıtlara ilişkin karşıt argümanlar geliştirerek Tanrı'nın varlığını inkâr eden bir ateizm çeşididir (Sevinç, 2017: 117). Tanrı'nın varlığını bilinçli olarak reddeden ateistler, teizmdeki Tanrı tanımlamasına ek olarak peygamberlik, ahiret, mucize gibi olayları da reddetmektedirler. Vahye dayalı dinler haricinde Budizm, Hinduizm, Yunan ve Roma'daki Tanrı inancına da karşı çıkmaktadırlar (Topaloğlu, 2020:21). Tanrı fikrini eleştiren ve reddetmeye yönelik iddialar sunan teorik ateizm gündelik hayatta sıkça rastladığımız ateizm kavramına uymaktadır (Seyrek, 2019: 145).

Pratik ateizm, Tanrı fikrini gündelik hayata dahil etmeyen ateizmin başka bir boyutudur (Cevizci, 2005: 163). Bu grupta iki farklı düşünce ile karşılaşılmaktadır aktif ve pasif ateistler. Aktif ateistler, Tanrı inancına dair gündelik yaşamda sembol, fikir, dini gelenek gibi inanma örgülerine karşı çıkmaktadır. Pasif ateistler ise adından da anlaşılacağı gibi Tanrı ve Tanrı'ya dair bütün fikirleri önemsemeyen kişilerdir (Ercik, 2018: 701).

İlgisiz Ateizm, Tanrı'nın varlığı hakkında herhangi bir fikirde bulunmayan, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu hakkında bir yorumsama da bulunmanın manasız olacağını, bireyin yaşadığı dünya hakkında bilgisinin yeterli olacağını ileri sürmektedirler. Bu fikre sahip olan düşünürler kendilerini ateist olarak adlandırmamaktadır çünkü ateizm Tanrı hakkında olumsuz da olsa bir çıkarım yaparak Tanrı hakkında bir sav sunmuştur. Bu anlayışın pekişmesinde J. Ayer, Otto Neurath, F. Waismann gibi düşünürlerin katkısı olmuştur (Topaloğlu, 2020: 23). Düşünsel olarak Tanrı fikri bulunmayan ateistlere göre Tanrı'nın inkâr edilme durumu ateistlere göre bir sav olmamalıdır. Bunun nedeni zihnimizde ya da dış dünyamızda var olmayan bir varlık için inkâr etme durumu söz konusu değildir (Seyrek, 2019: 139).

3.3. Deizm

Terim olarak Yunanca da Tanrı anlamına gelen *theos*, Latince de Tanrı anlamına gelen *deus* kavramından türetilmesiyle deizm ifade edilmektedir. Yaradancılık anlamına gelen deizm, Tanrı'nın varlığını kabul eden bir görüş olmasıyla birlikte dini

ortodoksiyi teizmden farklı yorumlayarak akılcı Tanrı anlayışına sahiptir (Cevizci, 2005: 440). 17. yüzyıl' da teolojik ve felsefik yorumlamalarda meydana gelen tartışmaların ardından Hristiyan dünyasında teizm Ortodoks inancını savunan görüş olarak adlandırılırken deizm geleneksel inanca karşı cephe alan görüş olarak nitelendirilmiştir. Kavramsal olarak Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte dini normları kabul eden teizmden ve Tanrı'nın varlığını reddeden ateizme karşı Latince kökenli deizm kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir (Ceylan, 2005: 181).

Deizm mevcut inanç biçimlerinden oldukça farklı yorumlamalara sahiptir. Akılcı Tanrı fikrini benimseyen deizm tanrıtanımazlığa ve çok tanrıcılığa karşı çıkmaktadır. Tanrı'nın bilgisine akılla ulaşılabilceğini savunan bu görüşe göre Tanrı'nın var olmama durumu iddia edilemeyeceği gibi, dini hakikatlerde sezgisel, akli olmayan savlara da karşı çıkmaktadır (Cevizci, 2005: 441). Aklın işleyişinde insanların kendi yargıları, düşünceleri, yaratma eylemine olan çıkarımlarını keşfetmesi doğal akılla Tanrı'ya ulaşmanın en doğal ve etkensiz yoludur. (Düzgün, 2017: 7).

Deizm' de farklı inanç biçimlerinde olduğu gibi kendi içerisinde de Tanrı'ya dair farklı yorumlamalarla karşılaşmaktayız. Deizmi dört grupta ele alan Samuel Clarke göre ilk grupta olan deistler, Tanrı'nın yaratan, ezeli, sonsuz olmasıyla birlikte evrenin işleyişini saat gibi kusursuz işleyen bir halde yarattıktan sonra evrene bir daha müdahalede bulunmayan bir Tanrı tasavvuru vardır. İkinci grupta ise, deistler Tanrı'nın evrene müdahalede bulunduğunu ancak bu müdahalenin içerisinde ahlaki unsurlara yer olmadığını ifade etmektedirler. Böylelikle Tanrı evrenin kozmik olgularıyla ilgilenirken, dua gibi kişisel arzu ve taleplerle ilgilenmemektedir. Üçüncü grupta ise, Tanrı'nın ahlaki sıfatlarının olduğunu inkâr etmezler ancak ölüm sonrası ruhların ölümsüzlüğünü kabul etmemektedirler. Bununla birlikte İnsan ve Tanrı arasında kurulan ahlaki terimlerin işlevsiz olduğunu iddia etmektedirler. Dördüncü grupta ise Tanrı'nın bütün sıfatlarını kabul ederek tek, sonsuz, ezeli, hikmetli, yaratan, adaletli olduğuna inanılmakta ve evreni yaratan Tanrı'nın hikmetli ve kudretli olduğu kanaatine varılmaktadır. Bu doğal sıfatlara sahip olan Tanrı'nın akılla kavranabilecek yüceliğine karşılık ibadet, şükür, teslimiyet gibi inanç öğelerine sahiptirler (Altunışık, 2019: 626; Düzgün, 2017: 3-4).

Deizm' de süreç içerisinde birçok düşünce yapısıyla karşılaşmaktadır. Tanım olarak farklılıkların yer aldığı bu inanç biçiminde düşünürleri ortak bir payda da bir araya getirmek pek mümkün görünmemektedir. Bazı deistler Tanrı'nın bir noktada evrene

müdahale ettiği görüşünü ifade ederken bazı deistlerde evrene müdahale etmediğini ifade etmiştir. Ahiret, ibadet, inanç biçiminde de farklılaştıkları görülmektedir. Ancak ele alınan hususlarda aklın ön planda bulunması ve Tanrı'nın evrene müdahale etmeyen bir formda tutulması deizmin temel düşünce yapısını oluşturmaktadır (Özten, 2017: 253; Köktaş, 2017: 150).

Pierre Viret, *Instruction chrestienne* adlı eserinde ilk defa deizm kavramını kullanarak isimlerini açıkça belirtmediği kendisi gibi bir grup düşünürün ateistlerden farklı olduğunu belirtmiştir. Tanrı'nın varlığına ve evreni yarattığına iman ettiklerini belirtmekle birlikte peygamber ve vahyi reddeden bu görüşe sahip kişiler yine de ateist olarak nitelendirilmişlerdir. Kavramın yayılması ve tanınmasına etken olan Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique* adlı eserinde Pierre Viret ile ilgili yazmış olduğu bölümde deizme vurgu yaparak tanınır hale gelmesini sağlamıştır (akt. Erdem, 1994: 109-110).

Deizmin İngiltere'de başlayan faaliyetlerinde deizmin öncüsü olarak adlandırılan Lord Herbert of Cerbury' un *De Religione Laici* adlı eseri deizm için temel kaynaklar arasında yer alır (Öztürk, 2015: 15). Bununla birlikte Anthony Collins, Hobbes, Charles Blount, John Toland, Peter Annet, Thomas Chubb, Mathew Tindal, Thomas Morgan gibi düşünürlerde deist düşünürler arasında yer almaktadır. Avrupa da İngiltere'den sonra en etkili deistik inanca yönelik görüşler Fransa' da Rousseau ve Voltaire tarafından geliştirilmiştir (akt. Cevizci, 2005: 442; Ceylan, 2005: 186).

Deizmin İngiltere'de ortaya çıkmasının başlangıç noktasında ise kilisenin mevcut düzene karşı yapmış olduğu kurallar bütünü vardır. Kilisenin kendi kurallarını topluma dayatması, dini tebaayı kendilerine zorunlu tutmaları, cezalandırıcı bir yaklaşımla insanlara yönelik korku temalı bir Tanrı profili çizmeleri ve bununla birlikte kendi çıkarlarına yönelik kararlar alarak toplum ile kilise arasında keskin bir sınır çizmeleri vahye dayalı Hristiyanlık dininin sorgulanmasına neden olmuştur (Ceylan, 2005: 184; Coşkun, 2017: 51).

Dini yorumlama da gelinen noktada, Tanrı'ya yönelik vasıfların insani bir karaktere zuhur etmesi, günahkâr bir toplum yapısının kabullendirilişi ve kilisenin mevcut yapıdaki iktidarının boyutları reform öncesi Hristiyanlık dinin profilini oluşturmaktadır. Rönesans ile gelen özgür düşünce sayesinde kilisenin kısıtlayıcı düşünce yapısına karşı eleştirel yaklaşımlar meydana gelmiştir. Protestan hareketi ile

Katolik Kilisenin dini söylem ve emirlerine karşı İncil eleştirel bir okumaya tabi tutulmuş, siyaset olmak üzere birçok kurumda iktidar sahibi olan kilise için özgür düşüncenin ilk sonuçları yıkıcı olmuştur. Böylelikle ilk deistler Kitab-ı Mukaddes ve dini söylemleri sorgulamaya başlamıştır (Ceylan, 2005: 185). İlk olarak Lord Herbert dini kurumları eleştirmiş, Tanrı inancının akılla bilinebileceğini ileri sürerek kutsal metne karşı kuşkuyla yaklaşmıştır. Deist olduğunu rahatlıkla dile getirebilen Charles Blount'un ölümünün ardından yayımladıkları *A Summary Account of the Deist's Religion* adlı eser deizmin yayılmasında etkili olmuştur (Erdem, 1994: 110).

Bu dönemde ortaya çıkan aydınlanma düşüncesi deizmin inanç noktasındaki görüşlerine oldukça katkı sağladığı görülmektedir. Aydınlanma düşüncesinde gelinen nokta da dini unsurların reddedilmesine yönelik bir hareketten ziyade akılı ön plana koyan bir dini inanç perspektifi makul görülmektedir. Deistler, toplumsal yaşamda din başta olmak üzere sosyal hayatı tehlikeye sokan Hristiyan öğretilerine karşı aydınlanma düşüncesinin kurtarıcı bir etken olabileceğine kanaat getirmişlerdir (Altunışık, 2019: 618).

Deizm inancında diğer dini inançlardan oldukça farklı bir Tanrı'ya inanma ve konumlandırma söz konusudur. Evreni yaratan ve nizamıyla kusursuz bir işlev gören dünyanın bu denli yüce kurgusunu Tanrı'nın inayetine bağlayan deizm, aynı anda Tanrı'nın evrene dair bir müdahale anlayışının olmadığını, inanç ve ibadetler aracılığı ile insanlarla manevi bir iletişim boyutunun olmadığını da iddia etmektedirler. İnanç boyutunda insanların akıl ile Tanrı'ya ulaşma fikrini benimseyen deizme göre insanlar doğanın işleyişine bakarak alemi yaratan bir Tanrı'nın olduğunu bilebilir ve bu bilince ulaşarak inançlı bir yaşam sürebilirler (Gündoğar, 2017: 30-31). Akılla kavranabilecek olan en önemli deliller arasında olan doğanın işleyişinde yaratma fiilinin nesiller boyunca devam etmesi ve fiziki evrenin oluşumundan hareketle bir dünya düzeninin olduğunu keşfetmek bir başlangıç olarak yaratıcı fikrine ulaştırmaktadır (Kanaatlı, 2022: 14).

Akıl vurgusunun özellikle yapıldığı deizmde Tanrı'yı akılla bilmenin yolu insana bahşedilen ya da insanın yaratılışında bulunan ve Tanrı'dan aldığımız dört ezeli niteliklere vurgu yapılarak değerlendirilmektedir. Bu nitelikler sırasıyla; insanın doğası, iç duyularımız, dış duyularımız ve akıl. İnanma eyleminde Tanrı'yı bilme noktasında doğamızdan hareket ederiz, ardından iç duyularımızla, sonrasında dış duyularımızla ve en sonda akılla bilinebileceği noktasına ulaşırız. Tanrı'ya inanç

noktasında bilme eğilimine doğuştan, yaratıldığımız yetkinliklerle ulaşabilmekteyiz. (Düzgün, 2017: 4).

Deizmin öncüsü olarak nitelendirilen Lord Herbert of Cherbury'a göre insan, Tanrı'nın var olduğuna inanarak, ibadet ederek, yaşam boyu erdemli, ahlaklı biri olarak, yapılan günahlara karşı tövbe ederek öldükten sonra ahirette karşılığının olacağını bilerek doğal dinin temelini oluşturarak bir yaşam perspektifi çizmelidir (akt. Dorman, 2017: 223).

Matthew Tindal' da Tanrı'nın insan zihninde oluşumu itibariyle doğuştan var olduğunu ileri sürmüştür. Tanrı'nın insanı yaratırken akli erişilebilir olgulara açık bir şekilde yarattığını ifade ederek aklın en hakikatli araç olduğunu ifade etmiştir. Tanrı'nın yaratma eyleminin temelinde her şeyin bir amacı olduğunu ileri süren Tindal, yaratıcının mutlak iyi olmasına karşın her bir eylemin iyilik temelinde gerçekleştiğini, Tanrı'nın bu mutlak iyilik karşısında kendisine herhangi bir şey yapılmasını istemediğini ifade etmiş. Ona göre insanların ibadetleri ve iman etmeleri kendi iyilikleri içindir (Kardaş, 2017:18).

John Toland, doğal dinin uygulanması ve iman etmesi bakımından oldukça kolay ve kişisel olduğunu ancak kilise kurumları kendi isteklerine yönelik bir dini süreç inşa ederek maddi anlamda kazanç sağlamakla birlikte manevi bir tahribat yaratmışlardır. Benzer bir yorumlama da bulunan Voltaire'a göre de doğal dini en temelde bulunan inanç ve ahlak prensibi oluşturmaktadır. Vahiy kaynaklı dinlerden önceki dini inanç sistemine değinen Voltaire, en eski zamanlarda insanların yalnızca bir Tanrı inancına sahip olarak kişisel hayatlarını bu düşünce yapısına uygun bir şekilde iyilik eden, doğru olan, Tanrı'ya yönelik sonsuz bir sevginin olduğunu ifade etmiştir. (Dorman, 2017: 224).

Doğal akılla Tanrı'nın bilinebileceği esasına dayanan deizm inancında, Tanrı-insan ilişkisinin yanı sıra ölümden sonraki hayata dair farklı düşüncelerle karşılaşmaktadır. Tanrı'nın varlığına akılla ulaşarak ona uygun bir yaşam sürmenin ardından bazı deist düşünürlere göre bunun mükafatının yaşarken alınacağı bazı deistler de bu mükafatın ölümden sonra ahirette alınacağını ifade etmektedirler. Deizmin ilk öncülerinden olan Herbert of Cherbury' e göre Tanrı fikrine uygun bir hayat yaşadktan sonra insanlar ahiret hayatında ceza ve ödüllerle mükafatlandırılacaklardır. Lord Vis ise ölüm sonrası bir ahiret hayatı varsa da bunun cezalandırıcı bir yönünün olmayacağını ifade etmiştir.

Collins ise ruhların ölümsüzlüğünü reddederek ahiret inancına karşı çıkmaktadır (Gündoğar, 2017: 35). Blount, Tanrı'ya iman eden ve erdem sahibi olan insanların ölümden sonraki yaşamda Tanrı'yla buluşacağını ve bu buluşmanın oldukça iyi olacağını buna karşın cezalandırıcı ögelerin bulunmayacağını ifade etmiştir. Ona göre insanlar iyi yaratılmıştır ve Tanrı'da iyi bir varlık olduğuna göre bir cezalandırma söz konusu değildir. Paine ise ölüm sonrası hayata inanmakla birlikte ahirette mutlu olmayı umut etmiştir (Altunışık, 2019: 637).

İngiltere'de başlayan deizm faaliyetlerinin benzerliği açısından tam karşılığı olmasa da İslam'da da Ebu Bekir er- Razi'den söz edilmektedir. Er- Razi' de Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte peygamberlik hususuna karşı çıkmıştır. Ancak deizmin temelde değinmiş olduğu nokta Hristiyanlık ve Yahudiliğin öğretileri olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdem, 1994: 111). Deizmin vahiy ve peygamberlik ilişkisine yönelik düşüncülerin ileri sürmüş oldukları savlar Hristiyan dini çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bilimin ortaya çıkması ve görünür olmaya başlaması halkın sorgulama yönelimini artırmış ve bu dönemdeki fikirsel tabana hitap etmektedir. Nitekim İslam dünyasında bu tarz bir değişim yaşanmamakla birlikte peygamber ve vahiy ilişkisine yönelik eleştiriler pek olmamıştır (Özten, 2017:262).

Deizm günümüzde dini inanç bakımından eskisi kadar tartışılmamakta, yapılan çalışmalar günümüzde ateizm ve teizm arasında şekillenmektedir. Tanrı inancı hususunda farklı düşünce yapılarına ve söylemlerine günümüzde yer verilmesinde deizmin etkisini göz ardı etmek mümkün değildir (Erdem, 1994: 110).

3.4. Agnostisizm

Kelime anlamı olarak *gnostikos* kelimesinin önüne almış olduğu Yunanca' da olumsuzluk anlamı veren *a* takısı alan bir sözcüktür (Karataş, 2018: 4). Yunanca' da *agonutos* kelimesinden türetilen “bilinmez” olarak karşılık bulan bir kavramdır. Metafiziği insan aklının sınırlarını aşan bir olgu olarak görmesiyle akılla kavranamayan her şeyin bilinemez olduğunu karşılayan terimsel bir anlama sahiptir (Bolay, 2018: 34). Agnostisizmi kavrayabilmek açısından yapılacak en geniş tanımlama ise insan zihninin düşünsellik açısından bir sınırı olduğu ve bazı metafizik konular olan Tanrı, hakikat, fizik ötesi evren ile ilgili hususlara dair yeterli bilgiye sahip olunamayacağının ifadesidir. İnsan zihninin sınırını aşan konulara dair olumlu

ya da olumsuz herhangi bir görüş ileri sürülmemektedir (Özkan, 2019: 701). Türkçe karşılığı bilinmezlik olan agnostisizm 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu hakkındaki görüşlerin tartışılmasıyla görünür hale gelmiştir (Kutluer, 2003: 41). Rönesans sonrası felsefi olarak gündemde yer alan agnostisizm, 20. yüzyıl itibariyle etkinliğini yitirmeye başlamıştır (Akgün, 2018: 19). Bilinemezlik, tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde Yunan felsefinde kuşkuculuk formuyla ortaya çıkmıştır (Frolov, 1991: 61). II. ve III. yüzyılda Gnostiklerin evren ve doğaya dair her şeyin bilinebileceği görüşlerine karşılık insanın bilme, şüphe etme fiillerinden hareketle felsefi bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır (Karataş, 2018: 5). Agnostisizm isim olarak 19. yüzyıl' da varlığını hissettirse de Tanrı'nın mahiyeti hakkında erken dönem filozoflarının da görüşleri mevcuttur. Şüpheli yaklaşım ile Tanrı'nın varlığı hakkında yorumlamalarda bulunan ve agnostisizm için başlangıç sayılabilecek olan yıllar İlk Çağ filozoflarına kadar uzanmaktadır (Karataş, 2018: 12). Sofistlere göre bilgi duyularla elde edilebilir ve duyular dışında kalan herhangi bir olay ya da olgu hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır (Sinanoğlu, 2017: 97).

Agnostisizmin ilk düşünürlerinden olan Protagoras' a göre de insanın bilgisinin, Tanrı'nın bilgisine ulaşması mümkün görünmemektedir. Ona göre insanların duygu ve düşünceleri kişiseldir. Bu durumda dış dünyayı algılama konusunda farklı görüşler olabildiği gibi hiçbir görüş diğerinden daha kabullenir değildir (Mete, 2018: 397). Agnostisizmi dini inanç yöntemi olarak değerlendirmeyen bilgi temelli bir yöntem olduğunu benimseyen Pyrrhon'da Protagoras'ın Tanrı'ya yönelik bilgiye ulaşmanın mümkün olmayacağı görüşünü benimsemekle birlikte şeylerin bilgisine de ulaşmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. (Aslantatar, 2022: 13).

Tanrı'nın mahiyeti hakkında şüpheli tutuma sahip düşünürlerden olan Sextus Empiricus' da Tanrı'nın bilinemez olduğunu gerekçeleriyle ifade etmiştir. Ona göre Tanrı'ya dair bir bilgimiz varsa Tanrı'ya dair özelliklerin de bilinmesi gerekmektedir. Tanrı'yı tanımlarken insanlar arasında farklı tasvirler ve yorumlamalarla karşılaşmaktadır. Bu durumda Tanrı'ya dair herhangi bir bilgiye sahip olunamadığından tasavvur etmek mümkün değildir. Bu durumda Tanrı'nın varlığını kanıtlayamamakla birlikte inkâr etmekte mümkün değildir (Karataş, 2018: 14).

19. yüzyıl' da agnostisizmin felsefi olarak konumlandırılmasında Hume ve Kant'ın katkıları oldukça önemlidir (Akgün, 2018: 19). Agnostisizm kavramını ilk kez kullanan Thomas Henry Huxley' de, Kant'ın atası olarak nitelendirdiği ve agnostik düşünce için oldukça önemli bir yeri olduğunu ifade ettiği David Hume' dan da etkin bir şekilde yararlanmıştır (Aslantatar, 2022: 27).

Hume, metafiziğin konuları olan Tanrı, cennet, cehennem, ahiret vb. olguların bilinmeyeceğini ifade ederek teolojiiyi spekülasyon olarak değerlendirmiştir. Ona göre varoluş ve olgu tecrübe edilmeksizin a priori olarak bilinemez. Böylelikle teizmdeki klasik delilleri reddeden Hume, evrendeki düzenin nedeni olarak görülen Tanrı'nın varlığını reddetmiştir. Ona göre evrenin düzen ve tasarımına neden olabilecek durumu evrenin dışında değil evrenden hareketle değerlendirmeliyiz (Aslantatar, 2022: 28). Hume' un deney dışındaki gelişen olgular hakkındaki epistemolojik çözümlenmeleri kesinlik bildirmeyen görüşlere dayanmaktadır (Çelebi, 2011: 26).

Kant, varlık alanını olgular alanı ve şeylerin alanı olarak ayırmıştır. Olgular alanını deneysel alan olmasıyla tecrübe edilebilirlik kısmına değinerek şeylerin alanını ise bilinemez, usla varlığı kabul edilse dahi varlığı algılanamaz alan olarak değerlendirmiştir. Bu görüş çerçevesinde bilinemezcilik kavramı modern dönem felsefecileri için önemli bir başlangıç olmuştur. (Timuçin, 2004: 82).

Kant varlık alanı ile ilgili yapmış olduğu çıkarımlar neticesinde insanların duyuşal alanda Tanrı'yı bilmesinin mümkün olamayacağını aklın bilişsel olarak varlık alanını tecrübe ettiğini ifade etmiştir. Tanrı'ya inanmayı bilimin değil imanın konusu olarak değerlendiren Kant, Tanrı'nın varlığı hakkında herhangi bir görüş belirtmezken Tanrı'ya dair argümanları eleştirmiş ve Tanrı'yı bilmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. (Karataş, 2018: 52-53).

Kant'ın Tanrı'nın teorik olarak bilinemez olduğunu vurgulamasının yanı sıra ahlak temelli dine dair görüşleri eleştirilmesine neden olmuştur. Kant, ahlak yasasını benimseyen insanların Tanrı'nın varlığına dair delillere ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Tanrısız bir ahlak mümkün değildir. Bu görüşlerinin yanı sıra insanların kendi hayatlarına dair karar vermesi ve kader olgusunda Tanrı'nın herhangi bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Kant'ın bu görüşleri teist ve ateist düşünürlerin dikkatini çekmiş ama aynı zamanda eleştirilmiştir. (Karataş, 2018: 54). Kant'ın ahlak

delilinden ve Tanrı'ya dair görüşlerinden hareketle insan zihninin Tanrı'yı bilme noktasında noksan olduğunu ileri sürmesi onu agnostik olarak değerlendirmeyi pek mümkün kılmamaktadır (Özkan, 2019: 712). Kant'ın fikirlerini benimseyen Sir William Hamilton'da Tanrı'nın varlığı hakkındaki bilginin insan zihniyle ulaşılamayacak boyutta olduğunu, Tanrı'nın sadece zihinsel formda kavranamayacağı gibi izafiyet ötesinde de erişilemeyecek bir bilgi olduğunu yorumlamıştır (Kutluer, 2003: 42).

19. yüzyıl' da bilinemezlik kavramının yanı sıra Thomas Henry Huxley agnostisizm terimini kullanan ilk filozoftur. Böylelikle felsefi bir tutum olması açısından izm ekini ekleyerek felsefe literatüründe agnostisizmi tanıtmıştır. 19. yüzyıl' da bu tutumun yükselişe geçmesinde Huxley' in, kiliseye karşı hayal kırıklığı yaşaması, bilimsel çalışmaların pekişmesiyle evrim teorisine olan yönelimi ve özgür düşünce yapısına sahip bir dini özlemin pekişmesi gibi faktörler etki etmiştir (Aslantatar, 2022: 15). Agnostisizm terimini ise gnostisizm teriminin zıttı olarak ele almasıyla meydana getirmiştir. Gnostisizm, Yunanca' da hikmet, bilgi, marifet anlamalarına sahip *gnosis* ve bilmeyi başarmak anlamında olan *gnostikos* kelimelerinin karşılığıdır (Uslu, 2012: 7).

Huxley, *İngiliz Metafizik Derneği'* ne kabul edildiği sırada Tanrı, alem gibi metafizik konuların bilinmesini gnostisizm olarak değerlendirmiştir. Huxley, bu sırada var olan birçok felsefi görüşe yakınlık hissetmemekle beraber ateist, panteist, teist, materyalist vb. görüşlere sahip insanların bu fikirlere sıkı sıkıya bağlı olduklarını görerek kendisinin herhangi bir ideolojiye dair emin olmadığını ifade etmiştir. Böylelikle herhangi bir ideolojiye bağlı olmaksızın gnostik teriminin karşılığı olarak agnostik olarak kendini ifade etmiştir (Uslu, 2012: 8).

Huxley, agnostisizm kavramını ilk kullanan olması sebebiyle kavramın karşıladığı tanımlama oldukça önemlidir. Ona göre agnostisizm bir inanç sistemi değil metottur. İlkesel olarak akıllı kullanmayı teşvik eder, akılla ispat edilemeyen olgulara karşı da kesin sonuç olarak değerlendirmemektedir (Aslantatar, 2022: 20). Bu metodun kökeninde Sokrates'in felsefi anlayışının tesiri olduğunu, Descartes ve modern bilimde akıl temelli yaklaşımın önemine vurgu yapmaktadır (Altunışık, 2023: 102). Böylelikle akılla erişilebilecek bilgiye ulaşana dek Tanrı'ya dair inanç noktasına olumlu ya da olumsuz herhangi yorumlamalardan kaçınılması agnostisizmin bir

hükme bağılı olmadan var olan ilkesini koruyabilmektedir (Özkan, 2019: 700; Mete, 2018: 399).

Bertrand Russell, metafizik alanına giren konulara dair bilginin imkânsız olduğunu düşünen ya da bu imkansızlığın şu an için geçerli olduğunu düşünen insanların agnostik olduğunu ifade etmiştir (Karataş, 2018: 59). Russell, teist ve ateistlerin Tanrı'nın varlığının ya da yokluğunun bilineceğine dair bir fikirleri olması açısından Tanrı'nın varlığı hakkındaki bilgisine ulaşmada hemfikir olduklarını ifade etmiştir. Ona göre agnostik tutumda varlığına dair olumlu ya da olumsuz bir yorumlama olmamakla birlikte yeterli delillerin olmadığını ifade etmektedir. (Uslu, 2012: 20). Russell'ın agnostik tutumunun en önemli noktası ise ona göre kesinlik bildiren ifadelerin insanlar tarafından kabul edilmesi, düşünme yeteneğini ve bilimsel görüşünü olumsuz tetikleyen bir yanının olmasıdır. Russell, bilimsel yolla elde edilemeyen bilgilerin kabul görmesi kişisel zarara yol açmakla birlikte felsefe de şüpheciliğin vazgeçilmez bir unsur olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2011: 50).

Anthony Kenny' nin Tanrı'nın varlığına dair ispatlamalara karşı agnostisizm bir tutuma sahip olduğunu ifade etmiştir. Ateizm ve teizmdeki filozofların Tanrı'nın varlığı ya da yokluğuna yönelik herhangi bir argüman sunamadığından dolayı eleştiren Kenny'e göre Tanrı'ya dair doğru bir hüküm vermeyi askıya almak için agnostisizm bir yöntemdir (Kenny, 2012: 166).

3.5. Panteizm

Yunanca' da her şey, bütün, hepsi anlamlarının karşılığı olan *pan* kelimesi ile Tanrı kavramını karşılayan *theos* kelimesinin bir araya getirilerek oluşturulan felsefi bir terimdir (Güçlü, vd., 2008: 1442). Tanımsal karşılığı ise felsefe ve dini düşünce kapsamında Tanrı, dünyadan ayrı düşünülmeyen, kâinat denince akla Tanrı'nın geldiği ve daha kapsayıcı bir tanımlama olarak “Tanrı her şeydir” ve “her şey Tanrı'dır” anlayışını ele alan bir görüştür. Panteizmi diğer felsefi akımlardan ayıran en önemli özelliği ise Tanrı ve alem ikiliğini, çoğulcu düşünce yapısını tek bir yapı haline getirmesidir. Tanrı ve evren ilişkisini olumlu bir şekilde ele alan, Tanrı'nın evrende aşkın bir varlıktan öte doğa, insan, dünya olgularının uzağında değil içerisinde olan içkin bir varlık olduğunu ifade eden bir anlayıştır. Bu anlayışa göre insan ve doğadaki

her oluşum Tanrı'dan bağımsız bir yapı halinde değillerdir. (Allahverdiyev, 2021: Cevizci, 2005: 1318; 319; Korkut, 2019: 4).

Panteizm, Tanrı, insan, evren arasındaki ilişkiyi bir arada tutar, yaratılanlar ile yaratan arasındaki sınırları ortadan kaldırır. Bakıldığında deizmin zıttı bir Tanrı-evren ilişkisi içerisinde olan panteizm, Tanrı'yı aşkın, sonlu ve sonsuzun arasındaki ilişkiyi mesafelendirmesi açısından teizme karşı bir tepkidir (Cevizci, 2005: 1318). Tanrı, insan, evren ilişkisinde, evrende var olan her bir olgunun Tanrı'nın bir parçası olarak değerlendirilmesi yaratan ve yaratılan arasındaki ilişkiyi de beraberinde değiştirmektedir. Teizmdeki kulluk inancında yaratan ve yaratılan, varlık bakımından ayrı modlara sahiptir. Yaratılan, yaratana muhtaçtır, varlığının sebebidir ve yaratan kullarına muhtaç değildir. Ancak panteizmde içkin bir Tanrı anlayışı ile Tanrı ve evren arasında bu ayırım Tanrı'nın tabiatla özdeşleştirilmesi sonucunda oldukça pasif bir hale gelmektedir. (Tanrıverdi, 2012: 84). Felsefi argüman olarak Tanrı'nın zorunlu, ebedi, mutlak oluşu panteistler için ortak sav olarak değerlendirilse de farklılaşan görüşlerde mevcuttur. Tanrı, monizm, determinizm, içkinlik, doğa gibi kavramlara atfettikleri niteliklerden dolayı da diğer dini inanç formlarındaki gibi farklı türlere ayrılmaktadır (ifti, 2021: 1821; Somuncuoğlu Erkan, 2023: 14).

Tanrı ve evren ilişkisini ele alan görüşler oldukça eskiye dayanmaktadır. Panteist görüşler felsefe tarihinde ilkçağ' dan itibaren başlayarak modern dönem felsefesinin konusu olabilmiştir. Monist bir anlayış temelinde varlığını sürdüren panteizm, "hiçlikten hiçlik doğar" felsefesiyle, tek bir özün gerçekliğine ve bir olmasına dayanmaktadır (Korkut, 2019: 4). Panteist görüşler ilkçağ' a kadar uzanan bir süreç olmasının yanı sıra terim olarak 17. yy' da kullanılmaya başlanmıştır (Somuncuoğlu Erkan, 2023: 9). John Scottus Eriugena, Giordano Bruno, Jakop Boehme gibi düşünürler görüşleriyle felsefi açıdan panteizme katkı sağlamış olsalarda panteizm açısından Spinoza kadar göz önünde bulunmamışlardır (Aydın, 2021:194).

Panteizm felsefesi ve dini düşünce yapısının en önemli isimlerinden olan Spinoza, çalışmalarında açık bir ifade ile panteizm kelimesini kullanmasa da *Etika* isimli çalışması 17. yy 'da panteist düşüncelerin yaygınlaşmasına kaynaklık etmiştir (Somuncuoğlu Erkan, 2023: 11). Panteist kavramı 1705 yılında Jonn Toland tarafından kullanılmıştır. Panteizm kavramı ise 1709 yılından sonra Toland' a karşıt fikirli olanlar tarafından kullanılan bir ifadedir (Erdem, 1990: 7).

Panteist fikirlerin görünür olduğu 17.yy'dan sonra 18. ve 19. yy' da Samuel Taylor Coleridge, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, David Herbert Richards Lawrence, Johann Wolfgang Von Goethe gibi düşünürler panteist düşünce yapısından etkilenmişlerdir.

20. yüzyılda ise panteist düşünce yapıları kurumlar aracılığı ile varlığını sürdürmüştür. Batı'da kurulan *The Universal Pantheist Society*, *World Pantheist Movement* gibi dernekler örnek gösterilebilir (Somuncuoğlu Erkan, 2023: 12-13). Günümüzde panteizm daha çok tabiat ve insan ilişkisinin önemine vurgu yapan, maneviyatın güçlenmesi adına doğa ve insan odaklı düşüncelerin şekillendiği felsefi bir harekettir. Bunun nedenleri arasında bilimin gelişmesiyle ve doğada artan tahribatın hızla artması hem çevresel hem de manevi anlamda insan psikolojisi üzerine yansıttığı olumsuz gelişmelerdir. Ahlakın önemini vurgulayan panteizm doğanın her bir unsuruna saygı, hoşgörü, sevgi beslemenin önemli bir kural olduğunu, bireyin dünyadaki sıkıntılarında doğanın gücünün önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır (Çiftçi, 2021: 1835-1836).

Spinoza bilindiği üzere panteizm ya da panteist kavramlarını kullanmadan düşünceleriyle, yayınlarıyla, panteist düşüncenin önemli kaynaklarından olmuştur. Spinoza'nın Tanrı ve evren ile ilgili görüşleri ateizm temelinde ele alınmaktaydı. Nitekim 1705 yılında Toland'ın panteizm kavramını ifade etmesiyle Spinoza'nın düşünceleri panteizm çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde Spinoza 'nın Tanrı tasavvuruna ve görüşlerine yönelik olumlu ya da olumsuz eleştiriler getirilmiştir (Arıcan, 2007: 190; Reçber, 2020: 6).

Spinoza tarafından Descartes'in düalist felsefesine karşın sözünü ettiği panteizmde ruh ve madde bir olarak tahayyül edilir. Deizm ve teizm arasında tanrının evrene müdahale etmesi konusunda Spinoza, tanrının evrenle içkin olması bakımından müdahil olma durumunu reddetmiştir. Tanrı evrenle bir bütün olarak tasavvur edilmiş ve evrende her ne varsa tanrının bir parçası olarak nitelendirilmiştir (Canatan, 2021). Bu durumda evrende her bir olgu Tanrı'nın parçası ise insanların özü itibariyle ruhları da Tanrı'nın bir parçasıdır (Erdem, 1990: 26).

Spinoza' ya göre varlık, kendiliğinden meydana gelen ve kendiliğinden meydana gelemeyen varlık olarak nitelendirilmektedir. Kendiliğinden meydana gelen varlığı cevher olarak nitelendiren Spinoza, bu cevherin başka bir nedene ihtiyaç duymayan,

zorunlu varlıktır. Tabiatta ruh ve madde Tanrı'nın özünden meydana gelir bu nedenle Tanrı içkin bir niteliktedir. Böylelikle tabiatın özünü ve toplamını oluşturan Tanrı tek bir cevherdir. Kendiliğinden meydana gelemeyen varlıkları ise mümkün varlıklar olarak nitelendirmektedir (Tanrıverdi, 2012: 82). Cevher kavramını özellikle ele alan Spinoza, bu kavrama yüklediği anlamlar Tanrı ile eş değerdir. Varlık problemi üzerinden ele alındığında varlığa yüklediği misyonlar yaratan ve yaratılan arasındaki farkı göstermekle birlikte bu niteliklerin birbiriyle olan ilişkisini bariz bir şekilde ele almaktadır. Cevher ilişkisinde tekliliğe vurgunun yapılması, alemde özü itibariyle tek bir cevher, sıfattan meydana gelmek Spinoza'nın panteistik görüşleri çerçevesinde değerlendirildiğinde Tanrı'ya atfettiği niteliklerin özetidir (Erdem, 1990: 17).

Tanrı'nın tabiattaki görünüşleri ile ilgili ayrımı “natura naturans” ve “natura naturata” ifadeleriyle açıklamıştır. Natura naturans, her şeyi bilen, kudret sahibi, her olguyu yaratan ve neden olan, varlığını zorunlu olan bu kavram Tanrı'ya karşılık gelmektedir. Natura naturata' da ifade edilen Tanrı'nın sıfat ve tavırlarından meydana gelen oluşumlardır. Bu oluşum özü itibariyle tabiattır (Tanrıverdi, 2012: 82-83). Tanrı'yı zorunlu olarak bilmenin ardında, yaratılan her şeyin özü Tanrı'ya bağlı olmasıdır (Arıcan, 2007: 176-177). Bu bağlılık esasında Tanrı, doğa ve tözün eş değer olarak nitelendirilmesinin sonucudur (Gökberk, 2010: 263).

Spinoza'nın görüşlerine yönelik Avenarius değerlendirmelerini aktaran Wolfson, Spinoza'nın üç aşamalı bir panteistik sürecine sahip olduğunu ifade etmektedir. Tözsel bütüncülük, teist bütüncülük ve natüralist bütüncülük. Windelband ise bu aşamaların toplamında Spinoza'nın panteist olduğunu ifade etmektedir (Birgül, 2019: 142).

Hampshire ise Spinoza'nın Tanrı ve evren ilişkisi kendi içerisinde paradoksal bir durum ifade etmektedir. Spinoza'nın Tanrı ve tabiatı özdeş kılmasına rağmen Tanrı'ya atfettiği yaratma ve yaratıcı eylemlerinin birbiriyle çelişmektedir. Ona göre Spinoza'nın Tanrı'sı zati olmayan, mistik bir panteist görüş olarak yorumlamaktadır (Arıcan, 2007: 193).

Masson ise Spinoza'nın Tanrı ve evren ilişkisinde Tanrı ve tabiatın bilinen cisimsel tabiat ile ilişkilendirmediğini ifade etmiştir. Bu durumu kanıtlar nitelikte 1675 yılında Oldenburg'a yazdığı mektupta Tanrı ve tabiatın özdeşleştirilmesinin yanlış olabileceğini ifade etmesidir. Paul'un düşüncelerine referans vererek “her şey

Tanrı'dadır ve Tanrı'da hareket eder'' ifadesiyle pekiştirmektedir. Bu kaynaklara referans veren Masson, Spinoza' yı panteist olarak nitelendirmemektedir (Arıcan, 2007: 199).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde yapılan saha araştırmasında elde edilen verilerin analizine yer verilecektir. Ankete katılan öğrencilerin demografik bilgileri ve araştırma kapsamında ele alınan temel soruya ilişkin hazırlanan anket sorularının analizinden hareketle veriler değerlendirilecektir. Bölüm üç kısımdan oluşmaktadır:

- 1) Öğrencilerin Sosyo-Demografik Profilleri,
- 2) Öğrencilerin İnanç Eğilimleri,
- 3) Öğrencilerin İnanç Eğilimleriyle Bağlantılı Toplumsal Olgular.

4.1. Öğrencilerin Sosyo-Demografik Profilleri

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgileri frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda cinsiyet, yaş, eğitim, sosyoekonomik düzeylerine yer verilmiştir.

Tablo 4.1.1: Öğrencilerin Cinsiyet Bilgileri ve Yüzde Değerleri

		Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt	Kadın	200	50.4	50.4
	Erkek	197	49.6	100.0
	Total	397	100.0	

Tablo 4.1.1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin % 50.4’ü kadın %49.6’sı erkektir.

4.1.2. Üniversite Öğrencilerinin Yaş Dağılımı

Üniversite öğrencilerinin yaş grupları ve yüzde değerleri tablo 4.1.2.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1.2.1: Üniversite Öğrencilerinin Yaş Dağılımı ve Yüzde Değerleri

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt	18-22	323	81.1
	23 ve üzeri	74	18.9
	Total	397	100.0

Tablo 4.1.2.1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin % 81.1’ i 18-22, %18.9’u 23 ve üzeri yaş aralığındadır.

4.1.3. Üniversite öğrencilerinin Eğitim Aldıkları Fakülte

Üniversite Öğrencilerinin eğitim aldıkları fakültelerin frekans ve yüzde dağılımları tablo 4.1.3.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1.3.1: Üniversite öğrencilerinin Eğitim Aldıkları Fakültelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt	Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi	255	64.2
	Mühendislik Fakültesi	28	7.1
	Veteriner Fakültesi	25	6.3
	Cerrahpaşa Tıp Fakültesi	9	2.3
	Florence Nightingale	7	1.8

Hemşirelik Fakültesi			
Spor Bilimleri Fakültesi	2	.5	82.1
Eczacılık Fakültesi	13	3.3	85.4
Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	33	8.3	93.7
Sağlık Bilimleri Fakültesi	7	1.8	95.5
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	17	4.3	99.7
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu	1	.3	100.0
Total	397	100.0	

Tablo 4.1.3.1’de araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri fakültelerin dağılımına bakıldığında Eğitim Fakültesinden % 64.2’si, Mühendislik Fakültesinden %7.1’i, Veteriner Fakültesinden %6.3’ü, Tıp Fakültesinden %2.3’ü, Hemşirelik Fakültesinden %1.8’i, Spor Bilimleri Fakültesinden %0.5’i, Eczacılık Fakültesinden %3.3’ü, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulundan %8.3’ü, Sağlık Bilimleri Fakültesinden %1.8’i, Sağlık Hizmet Meslek Yüksekokulundan %4.3’ü, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulundan %0.3 öğrenci araştırmaya katılmıştır.

4.1.4. Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Seviyeleri

Üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyleri tablo 4.1.3.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1.4.1: Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Seviyeleri Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt			
Hazırlık	15	3.8	3.8
1.Sınıf	89	22.4	26.2
2.Sınıf	136	34.3	60.5
3.Sınıf	89	22.4	82.9
4.Sınıf ve üzeri	68	17.1	100.0
Total	397	100.0	

Tablo 4.1.4.1’de öğrencilerin %3.8’i hazırlık, %22.4’ü 1. sınıf, %34.3’ü 2. sınıf, %22.4’ü 3. sınıf, %17.1’i 4. sınıf ve üzeridir.

4.1.5. Üniversite Öğrencilerinin Mezun Oldukları Lise Türleri

Üniversite öğrencilerinin mezun oldukları lise türleri tablo 4.1.5.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1.5.1: Üniversite Öğrencilerinin Mezun Oldukları Lise Türleri Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt			
Anadolu Lisesi	233	58.7	58.7
İmam Hatip Lisesi	48	12.1	70.8
Düz Lise	5	1.3	72.0
Açık Öğretim Lisesi	12	3.0	75.1
Çok Programlı Anadolu Lisesi	7	1.8	76.8

Meslek Lisesi	45	11.3	88.2
Güzel Sanatlar Lisesi	2	.5	88.7
Fen Lisesi	31	7.8	96.5
Sağlık Meslek Lisesi	2	.5	97.0
Sosyal Bilimler Lisesi	11	2.8	99.7
Ticaret Meslek Lisesi	1	.3	100.0
Total	397	100.0	

Tablo 4.1.5.1’ de öğrencilerin mezun oldukları lise türlerine bakıldığında %58.7’si Anadolu Lisesinden, %12.1’i İmam Hatip Lisesinden, %1.3’ü Düz Liseden, %3’ü Açık Öğretim Lisesinden, %1.8’i Çok Programlı Anadolu Lisesinden, %11.3’ü Meslek Lisesinden, %0.5’i Güzel Sanatlar Lisesinden, % 7.8’i Fen lisesinden, %0,5’i Sağlık Meslek Lisesinden, %2.8’i Sosyal Bilimler Lisesinden, %0.3’ü Ticaret Meslek Lisesinden mezun olmuşlardır.

4.1.6. Üniversite Öğrencilerinin Annelerinin Eğitim Düzeyi

Üniversite Öğrencilerinin anne eğitim yılı frekans ve yüzde değerleri tablo 4.1.6.1’ de verilmiştir.

Tablo 4.1.6.1: Üniversite Öğrencilerinin Annelerinin Eğitim Düzeyi Frekans ve Yüzde Dağılımları

		Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt	Okur Yazar Değil	63	15.9	15.9
	Okur Yazar	29	7.3	23.2
	İlkokul	131	33.0	56.2
	Ortaokul	51	12.8	69.0
	Lise	86	21.7	90.7
	Üniversite	34	8.6	99.2

Yüksek Lisans ve Üzeri	3	.8	100.0
Total	397	100.0	

Tablo 4.1.6.1’de üniversite öğrencilerinin annelerinin eğitim düzeylerine bakıldığında %15.9’u okur yazar değil, %7.3’ü okur yazar, %33’ü ilkokul, %12.8’i ortaokul, %21.7’si lise mezunu, %8.6’sı üniversite mezunu, %0.8’i ise yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahiptir.

4.1.7. Üniversite Öğrencilerinin Babalarının Eğitim Düzeyi

Üniversite öğrencilerinin babalarının eğitim yılı tablo 4.1.7.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1.7.1: Üniversite Öğrencilerinin Babalarının Eğitim Düzeyi Frekans ve Yüzde Dağılımları

		Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Yanıt	Okur Yazar Değil	17	4.3	4.3
	Okur Yazar	26	6.5	10.8
	İlkokul	97	24.4	35.3
	Ortaokul	79	19.9	55.2
	Lise	110	27.7	82.9
	Üniversite	60	15.1	98.0
	Yüksek Lisans ve Üzeri	8	2.0	100.0
	Total	397	100.0	

Tablo 4.1.7.1’de üniversite öğrencilerinin babalarının eğitim düzeylerine bakıldığında %4.3’ü okur yazar değil, %6.5’i okur yazar, %24.4’ü ilkokul, %19.9’u ortaokul, %27.7’si lise, %15.1’i üniversite, %2’si yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahiptir.

4.1.8. Üniversite Öğrencilerinin Sosyoekonomik Düzeyleri

Üniversite öğrencilerinin sosyoekonomik düzeylerinin frekans ve yüzde değerleri tablo 4.1.8.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1.8.1: Üniversite Öğrencilerinin Sosyoekonomik Düzeyleri Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Alt	30	7.6	7.6
Yanıt Orta	346	87.2	94.7
Üst	21	5.3	100.0
Total	397	100.0	

Tablo 4.1.8.1’de öğrencilerin sosyoekonomik düzeylerine bakıldığında %7.6’sı alt, %87.2’si orta, %5.3’ü üst seviye olarak tanımlanmaktadır.

Bu bölümde öğrencilerin demografik bilgileri özetleyecek olursak araştırmamıza katılan kadın sayısı yüzde olarak fazla olsa da katılım yoğunluğu birbirine yakındır. Araştırmamıza 18-22 yaş aralığındaki öğrenci katılımı oldukça yüksektir. Eğitim fakültesi yoğun katılım göstermiştir. Sosyoekonomik düzeyi olarak öğrencilerin büyük bir çoğunluğu orta sınıf düzeye sahiptir. Öğrencilerin anne ve babalarının eğitim düzeylerine bakıldığında, annelerinin eğitim düzeyi oranı en yüksek ilkokul olurken babalarının ise lise düzeyinde olduğu görülmüştür.

4.2. Öğrencilerin İnanç Eğilimleri

Bu bölümde öğrencilerin inanç eğilimleri, dini bilgileri edindikleri kurumlar, anne ve baba tutumları ve siyasi yönelimlerine yer verilecektir.

Üniversite öğrencilerinin inanç eğilimlerinin frekans ve yüzde dağılımları tablo 4.2.1’de verilmiştir.

Tablo 4.2.1: Üniversite Öğrencilerinin İnanç Eğilimleri Frekans ve Yüzde Dağılımları

		Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
İnanç eğilimi	Tanrı'nın varlığına inanıyorum ve evrendeki olaylara müdahalede bulunduğumu düşünüyorum. ¹	338	85.1	85.2
	Tanrıya inanıyorum ama tanrı evreni yarattıktan sonra dünyevi işlere ve gidişata müdahalede bulunmadığımı düşünüyorum. ²	35	8.8	94
	Tanrı diye bir fikre inanılıyor ancak ben tanrı fikrine inanmıyorum. ³	8	2	96
	Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamayız. ⁴	12	3	99
	Tanrı bana göre evrenin içindedir, evrenin ruhudur. ⁵	4	1	100
	Toplam		397	100

Tablo 4.2.1'de öğrencilerin cinsiyete göre Tanrı hakkındaki yönelimlerine bakıldığında, “Tanrı'nın varlığına inanıyorum ve evrendeki olaylara müdahalede bulunduğumu düşünüyorum” ifadesine katılımcıların %85.2'si büyük bir çoğunlukla katılmış olup, teist inanca sahip oldukları görülmüştür. %8.8'i ise “Tanrı'ya inanıyorum ama tanrı evreni yarattıktan sonra dünyevi işlere ve gidişata müdahalede

¹ “Teistler” İnanç tanımlamaları uzun olduğundan bundan sonraki veri analizlerinde kavramsal karşılıkları kullanılacaktır.

² “Deistler” İnanç tanımlamaları uzun olduğundan bundan sonraki veri analizlerinde kavramsal karşılıkları kullanılacaktır.

³ “Ateistler” İnanç tanımlamaları uzun olduğundan bundan sonraki veri analizlerinde kavramsal karşılıkları kullanılacaktır.

⁴ “Agnostikler” İnanç tanımlamaları uzun olduğundan bundan sonraki veri analizlerinde kavramsal karşılıkları kullanılacaktır.

⁵ “Panteistler” İnanç tanımlamaları uzun olduğundan bundan sonraki veri analizlerinde kavramsal karşılıkları kullanılacaktır.

bulunmadığını düşünüyorum” ifadesiyle deist inanca sahiptir. “Tanrı diye bir fikre inanılıyor ancak ben tanrı fikrine inanmıyorum” ifadesini işaretleyen öğrencilerin %2’si ateist inanca sahiptir. “Tanrı’nın varlığı ya da yokluğu hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamayız” ifadesiyle %3’ü öğrenci agnostik inanca sahiptir. Son olarak “Tanrı bana göre evrenin içindedir, evrenin ruhudur” ifadesini seçen öğrencilerin %1’i panteist inanca sahiptir.

4.2.2. Üniversite Öğrencilerinin Dini Bilgileri Edindikleri Kurumlar

Üniversite öğrencilerinin dini bilgilerini edindikleri en kurumların frekans ve yüzde dağılımları tablo 4.2.1.1’de verilmiştir.

Tablo 4.2.2.1: Üniversite Öğrencilerinin Dini Bilgileri Edindikleri Kurumların Frekans ve Yüzde Dağılımları

		Sıklık	Yüzde	Katılımcı Yüzdesi
Dini Bilgileri Öğrenme	Aile	247	32.0	62.8
	İnternet	107	13.9	27.2
	Arkadaş	50	6.1	14.2
	Dini kitaplar	242	31.3	61.6
	Sosyal medya	81	8.4	16.5
	Dini gruplar	31	4.0	8.1
	Diğer	36	4.3	9.6
	Toplam	794	100.0	200.0

a. Dikotomi grubu 1 değerinde tablolaştırılmıştır.

Tablo 4.2.2.1’de öğrencilere dini bilgilerini öğrenirken yararlandıkları en etkin iki kurumunu sorduğumuzda öğrencilerin en fazla yararlandığı kurum %32’nin seçtiği aile kurumu gelmektedir. Ardından 31.3 ile dini kitaplar, %13.9 ile internet, 8.4 ile sosyal medya, %6.1 arkadaş, %4 ile dini gruplar, %4.3 ile diğer seçeneği işaretlenmiştir.

4.2.3. Üniversite Öğrencilerinin Siyasi Yönelimleri

Üniversite öğrencilerinin siyasi yönelimlerine dair frekans ve yüzde dağılımları tablo 4.2.3.1’de verilmiştir.

Tablo 4.2.3.1: Üniversite Öğrencilerinin Siyasi Yönelimleri Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Geçerli Milliyetçi- Demokrat Yanıt	142	35.8	35.8
Muhafazakâr- Demokrat	101	25.4	61.2
Sosyalist	34	8.6	69.8
Sosyal Demokrat	49	12.3	82.1
Milliyetçi	6	1.5	83.6
Demokrat	2	.5	84.1
Muhafazakâr	21	5.3	89.4
Cumhuriyetçi	7	1.8	91.2
Siyasi Yönelimim Yok	35	8.8	100.0
Total	397	100.0	

Tablo 4.2.3.1’de öğrencilerin siyasi yönelimlerine bakıldığında öğrencilerin %35.8’i Milliyetçi-Demokrat, %25.4’ü Muhafazakâr-Demokrat, %8.6’sı Sosyalist, %12.3’ü Sosyal Demokrat, %1.5’i Milliyetçi, %0.5’i Demokrat, %5.3’ü Muhafazakâr, %1.8’i Cumhuriyetçi, %8.8’inin ise siyasi yönelimi yoktur.

4.2.4. Üniversite Öğrencilerini Anne ve Baba Tutumları

Üniversite öğrencilerinin anne ve baba tutumları tablo 4.2.4.1’de verilmiştir.

Tablo 4.2.4.1: Üniversite Öğrencilerinin Anne ve Baba Tutumlarının Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Sıklık	Geçerli Yüzde	Birikimsel Yüzde
Otoriter anne- baba	90	22.7	22.7

Geçerli Yanıt	İlgisiz anne- baba	17	4.3	27.0
	Aşırı izin verici anne- baba	27	6.8	33.8
	Tutarsız anne- baba	28	7.1	40.8
	Aşırı koruyucu anne- baba	52	13.1	53.9
	Mükemmeliyetçi anne- baba	43	10.8	64.7
	Demokratik anne- baba	140	35.3	100.0
	Total	397	100.0	

Tablo 4.2.4.1’de öğrencilerin ebeveyn tutumlarına bakıldığında %22.7’si otoriter anne-baba, %4.3’ü ilgisiz anne baba, %6.8’i aşırı izin verici anne-baba, %7.1’i tutarsız anne baba, %13.1’i aşırı koruyucu anne-baba, %10.8’i mükemmeliyetçi anne-baba, %35.3’ü demokratik anne-baba tutumuna sahiptir.

Bu bölümü özetleyecek olursak, öğrencilerin inanç eğilimi olarak yüksek düzeyde teist oldukları ardından sırasıyla deist, agnostik, ateist ve panteist yönelime sahip oldukları görülmüştür. Öğrenciler dini bilgilerini öğrenirken en fazla aile ve dini kitaplara başvurmaktadır. Siyasi yönelimlerine baktığımızda yüzde olarak en fazla iki yönelim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Milliyetçi- Demokrat ve ardına Muhafazakâr- Demokrat olduğunu görmekteyiz. Öğrencilerin anne ve baba tutumlarında ise yüzde olarak demokratik anne-baba ve otoriter anne-baba tutumunun daha fazla olduğunu görmekteyiz.

4.3. Öğrencilerin İnanç Eğilimleriyle Bağlantılı Toplumsal Olgular

4.3.1. İnanç Eğilimleri ve Aile

Üniversite öğrencilerinin aile ve inanç eğilimlerine baktığımızda öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi, babalarının eğitim düzeyi, anne-baba tutumları ve ailelerinin dini değerleri önemsemelerine ilişkin anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öğrenciler, ailelerin din konusunda çocuklara baskıda bulunmasına ve aile üyelerinin tanrı ve dini inancı inşa etmesindeki etkisine yönelik görüşlerine ilişkin anlamlı farklılıkların hangi inanç eğilimleri arasında farklılaştığına dair detaylı bilgi aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.1.1: Ailelerin Din Konusunda Çocuklara Baskı Yapması ANOVA Tablosu

Üniversite öğrencilerinin inanç eğilimlerine göre ailelerin din konusunda çocuklara baskı yapması durumu tablo 4.3.1.1' de verilmiştir.

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	36.791	4	9.198	6.243	.001
Grup İçi	577.526	392	1.473		
Toplam	614.317	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.1.1' de İnanç eğilimlerine göre ailelerin din konusunda çocuklara baskı yapmasına dair gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını değerlendirmek için parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre öğrencilerin inanç eğilimleri ve ailelerin din konusunda çocuklara baskı yapmasına yönelik ilişkide anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.1.1.1' de hangi gruplar arasında anlamlı ilişkinin olduğunu analiz etmek için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.1.1.1: Ailelerin Dine Karşı Çocuklarına Baskıda Bulunması Games-Howell Testi

(I) inanç eğilimi	(J) Ortalama inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.73821*	.19687	.004	-1.2983	-.1781
	Ateist İnanç	-1.15607*	.14210	.001	-1.6110	-.7011
	Agnostik İnanç	-.86440	.34289	.150	-1.9587	.2299

	Panteist İnanç	-1.03107	.25897	.087	-2.2818	.2197
Deist İnanç	Teist İnanç	.73821*	.19687	.004	.1781	1.2983
	Ateist İnanç	-.41786	.22319	.350	-1.0588	.2230
	Agnostik İnanç	-.12619	.38366	.997	-1.2855	1.0331
	Panteist İnanç	-.29286	.31095	.872	-1.4057	.8199
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.15607*	.14210	.001	.7011	1.6110
	Deist İnanç	.41786	.22319	.350	-.2230	1.0588
	Agnostik İnanç	.29167	.35865	.922	-.8277	1.4110
	Panteist İnanç	.12500	.27951	.989	-1.0407	1.2907
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.86440	.34289	.150	-.2299	1.9587
	Deist İnanç	.12619	.38366	.997	-1.0331	1.2855
	Ateist İnanç	-.29167	.35865	.922	-1.4110	.8277
	Panteist İnanç	-.16667	.41893	.994	-1.4934	1.1601
Panteist İnanç	Teist İnanç	1.03107	.25897	.087	-.2197	2.2818
	Deist İnanç	.29286	.31095	.872	-.8199	1.4057
	Ateist İnanç	-.12500	.27951	.989	-1.2907	1.0407
	Agnostik İnanç	.16667	.41893	.994	-1.1601	1.4934

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.1.1.1’de İnanç eğilimlerine göre ailelerin çocuklarına dine konusunda baskı yapmasına dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre deistler, teistler ve ateistler arasında farklar olduğu

görülmüştür. Başka bir deyişle ateist ve deist yönelimine sahip olan öğrenciler, ailelerin din konusunda çocuklarına baskı yapmasını doğru bulmamaktadır.

Tablo 4.3.1.2: Aile Üyelerinin İnanç Eğilimi ve Dini Pratiklerinin Dini İnancı İnşa Etmedeki Etkisi ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	60.912	4	15.228	16.767	.001
Grup İçi	356.030	392	.908		
Toplam	416.942	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.1.2’de inanç eğilimlerine göre aile üyelerinin inanç eğilimi ve dini inancı inşa etmesindeki etkisine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.1.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için GamesHowell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.1.2.1: Aile Üyelerinin İnanç Eğilimi ve Dini Pratiklerinin Dini İnancı İnşa Etmedeki Etkisine Yönelik Games-Howell Testi

(D)inanç (J) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	.25216	.18914	.673	-.2884	.7927
	Ateist İnanç	2.06287*	.35399	.004	.8105	3.3152
	Agnostik İnanç	1.35454*	.38190	.029	.1269	2.5822

	Panteist İnanç	1.43787	.29305	.055	-.0529	2.9287
Deist İnanç	Teist İnanç	-.25216	.18914	.673	-.7927	.2884
	Ateist İnanç	1.81071*	.39496	.005	.5361	3.0854
	Agnostik İnanç	1.10238	.42016	.111	-.1811	2.3859
	Panteist İnanç	1.18571	.34141	.071	-.1107	2.4821
Ateist İnanç	Teist İnanç	-2.06287*	.35399	.004	-3.3152	-.8105
	Deist İnanç	-1.81071*	.39496	.005	-3.0854	-.5361
	Agnostik İnanç	-.70833	.51583	.652	-2.2717	.8550
	Panteist İnanç	-.62500	.45398	.655	-2.1341	.8841
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-1.35454*	.38190	.029	-2.5822	-.1269
	Deist İnanç	-1.10238	.42016	.111	-2.3859	.1811
	Ateist İnanç	.70833	.51583	.652	-.8550	2.2717
	Panteist İnanç	.08333	.47607	1.000	-1.4285	1.5952
Panteist İnanç	Teist İnanç	-1.43787	.29305	.055	-2.9287	.0529
	Deist İnanç	-1.18571	.34141	.071	-2.4821	.1107
	Ateist İnanç	.62500	.45398	.655	-.8841	2.1341

Agnostik İnanç	-.08333	.47607	1.000	-1.5952	1.4285
-------------------	---------	--------	-------	---------	--------

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.1.2.1’de inanç eğilimlerine göre aile üyelerinin inanç eğilimi ve dini pratiklerinin dini inancı inşa etmedeki etkisine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games-Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, ateistler, agnostikler ve deistler arasında farklar olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle teist ve deist yönelimine sahip öğrenciler, aile üyelerinin inanç eğilimi ve dini pratikleri kişisel dini inançlarını daha fazla etkilenmektedir.

4.3.2. İnanç Eğilimleri ve Dini Gruplar Arasındaki İlişkiler

Üniversite öğrencilerine, dini gruplara yönelik oluşturulan önermelerde dini grupların toplumsal yapıdaki rollerine ilişkin görüşleri ve dine yönelik etkisine dair çıkarım yapılmıştır. Önermelere yönelik anlamlı farklılaşmanın olduğu gruplar aşağıdadır.

Tablo 4.3.2.1: Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Söylem – Eylem Tutarsızlıklarının Dini İnanca Olan Etkisine Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	31.235	4	7.809	4.141	.003
Grup İçi	739.138	392	1.886		
Toplam	770.373	396			

p<.05

Tablo 4.3.2.1’de dini grupların (cemaat veya tarikat) söylem – eylem tutarsızlıklarının dini inanca olan etkisine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.2.1.1’de

hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.2.1.1: Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Söylem – Eylem Tutarsızlıklarının Dini İnanca Olan Etkisine Yönelik Games-Howell Testi

(D)inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.58698*	.18477	.021	-1.1101	-.0639
	Ateist İnanç	-1.41198*	.19846	.001	-2.0693	-.7547
	Agnostik İnanç	-.78698	.39676	.330	-2.0538	.4798
	Panteist İnanç	-.28698	.96051	.997	-5.3354	4.7615
Deist İnanç	Teist İnanç	.58698*	.18477	.021	.0639	1.1101
	Ateist İnanç	-.82500*	.24843	.024	-1.5659	-.0841
	Agnostik İnanç	-.20000	.42397	.989	-1.5058	1.1058
	Panteist İnanç	.30000	.97206	.997	-4.6436	5.2436
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.41198*	.19846	.001	.7547	2.0693
	Deist İnanç	.82500*	.24843	.024	.0841	1.5659
	Agnostik İnanç	.62500	.43011	.605	-.7006	1.9506
	Panteist İnanç	1.12500	.97476	.777	-3.7974	6.0474
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.78698	.39676	.330	-.4798	2.0538
	Deist İnanç	.20000	.42397	.989	-1.1058	1.5058

	Ateist İnanç	-.62500	.43011	.605	-1.9506	.7006
	Panteist İnanç	.50000	1.03353	.985	-4.0690	5.0690
Panteist İnanç	Teist İnanç	.28698	.96051	.997	-4.7615	5.3354
	Deist İnanç	-.30000	.97206	.997	-5.2436	4.6436
	Ateist İnanç	-1.12500	.97476	.777	-6.0474	3.7974
	Agnostik İnanç	-.50000	1.03353	.985	-5.0690	4.0690

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.2.1.1’de grupların (cemaat veya tarikat) söylem – eylem tutarsızlıklarının dini inanca olan etkisine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games-Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler ve ateistler arasında farklar olduğu görülmüştür. Bu farklılaşmanın olduğu gruplarda deist ve ateistler, dini grupların söylem – eylem tutarsızlıklarından dolayı dini inançlarını olumsuz etkilediğini düşünmektedirler.

Tablo 4.3.2.2: Göre Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Toplumsal Faaliyetlerde Aktif Olmalarının Dini İnançlarına Etkisi ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	17.188	4	4.297	2.746	.028
Grup İçi	613.401	392	1.565		
Toplam	630.589	396			

p<.05

Tablo 4.3.2.2’de inanç eğilimlerine göre dini grupların (cemaat veya tarikat) toplumsal faaliyetlerde aktif olmalarının dini inançlarına etkisine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi

(ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.2.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.2.2.1: Dini Grupların (Cemaat veya Tarikat) Toplumsal Faaliyetlerde Aktif Olmalarının Dini İnançlarına Etkisi Hochberg Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	.24489	.22212	.911	-.3114	.8012
	Ateist İnanç	-.31583	.44747	.992	-1.3315	.6998
	Agnostik İnanç	-.85750*	.36746	.048	-1.7116	-.0033
	Panteist İnanç	-1.19083	.62915	.145	-2.5711	.1895
Deist İnanç	Teist İnanç	-.24489	.22212	.911	-.8012	.3114
	Ateist İnanç	-.56071	.49021	.921	-1.8618	.7404
	Agnostik İnanç	-1.10238	.41846	.065	-2.2419	.0372
	Panteist İnanç	-1.43571	.66023	.146	-3.1014	.2300
Ateist İnanç	Teist İnanç	.31583	.44747	.992	-.6998	1.3315
	Deist İnanç	.56071	.49021	.921	-.7404	1.8618
	Agnostik İnanç	-.54167	.57096	.984	-2.1406	1.0573

	Panteist İnanç	-.87500	.76603	.940	-3.0001	1.2501
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.85750*	.36746	.048	.0033	1.7116
	Deist İnanç	1.10238	.41846	.065	-.0372	2.2419
	Ateist İnanç	.54167	.57096	.984	-1.0573	2.1406
	Panteist İnanç	-.33333	.72222	1.000	-2.2969	1.6303
Panteist İnanç	Teist İnanç	1.19083	.62915	.145	-.1895	2.5711
	Deist İnanç	1.43571	.66023	.146	-.2300	3.1014
	Ateist İnanç	.87500	.76603	.940	-1.2501	3.0001
	Agnostik İnanç	.33333	.72222	1.000	-1.6303	2.2969

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.2.2.1’de inanç eğilimlerine göre dini grupların (cemaat veya tarikat) toplumsal faaliyetlerde aktif olmalarının dini inançlarına etkisine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teist ve agnostik öğrenciler arasında farklar olduğu görülmüştür. Agnostik yönelimine sahip öğrenciler, dini grupların toplumsal faaliyetlerde aktif olmaları durumunda dini inançlarına etki ettiği görülmüştür.

Tablo 4.3.2.3: Dini Grupların Toplumsal Faaliyetlerde Aracı Kurum Olarak Faaliyet Göstermelerine Dair ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	40.180	4	10.045	6.514	.001

Grup İçi	604.474	392	1.542		
Toplam	644.655	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.2.3’de inanç eğilimlerine göre dini grupların toplumsal faaliyetlerde aracı kurum olarak faaliyet göstermelerine dair görüşlerinin gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.2.3.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.2.3.1: Dini Grupların Toplumsal Faaliyetlerde Aracı Kurum Olarak Faaliyet Göstermelerine Dair Games-Howell Testi

(D)inanç inançeğilimi	(J) eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.60321*	.20442	.039	-1.1848	-.0216
	Ateist İnanç	-1.01036*	.17803	.002	-1.5986	-.4221
	Agnostik İnanç	-1.26036*	.07006	.001	-1.4525	-1.0682
	Panteist İnanç	-1.26036*	.07006	.001	-1.4525	-1.0682
Deist İnanç	Teist İnanç	.60321*	.20442	.039	.0216	1.1848
	Ateist İnanç	-.40714	.25232	.501	-1.1415	.3272

	Agnostik İnanç	-.65714*	.19204	.013	-1.2101	-.1042
	Panteist İnanç	-.65714*	.19204	.013	-1.2101	-.1042
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.01036*	.17803	.002	.4221	1.5986
	Deist İnanç	.40714	.25232	.501	-.3272	1.1415
	Agnostik İnanç	-.25000	.16366	.578	-.8356	.3356
	Panteist İnanç	-.25000	.16366	.578	-.8356	.3356
Agnostik İnanç	Teist İnanç	1.26036*	.07006	.001	1.0682	1.4525
	Deist İnanç	.65714*	.19204	.013	.1042	1.2101
	Ateist İnanç	.25000	.16366	.578	-.3356	.8356
	Panteist İnanç	.00000	.00000	.	.0000	.0000
Panteist İnanç	Teist İnanç	1.26036*	.07006	.001	1.0682	1.4525
	Deist İnanç	.65714*	.19204	.013	.1042	1.2101
	Ateist İnanç	.25000	.16366	.578	-.3356	.8356
	Agnostik İnanç	.00000	.00000	.	.0000	.0000

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.2.3.1’de inanç eğilimlerine göre dini grupların toplumsal faaliyetlerde aracı kurum olarak faaliyet göstermelerine dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz

etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre 5 farklı inanç grubu birbirinden farklılaşmaktadır. Tabloya bakıldığında deist, agnostik, panteist ve ateist yönelimine sahip öğrenciler, teist öğrencilerden daha yüksek düzeyde dini grupların toplumsal faaliyetlerde aracı kurum olarak faaliyet göstermelerini doğru bulmamaktadır.

4.3.3. (Sosyal) Medya Kullanımı ve Etkisi

Gençlerin inanç eğilimlerini etkileyen faktörler arasında kitle iletişim araçları ve medyanın gelişen kullanım biçimleri gelmektedir. Kitle iletişim araçlarının toplumdaki etkisi ve gücü, dini grupların en etkin tanınma yollarından biridir (Giddens, 2012: 677). Ülkemizde dini grupların kitle iletişim araçlarını aktif kullanmaları ile birlikte farklı inanç eğilimlerine sahip gruplarında aktif yayın yaptıkları ve görüşlerini medya aracılığı ile birçok kullanıcıya ulaştırabildikleri görülmektedir. Bu hususta öğrencilerin inanç eğilimlerine göre sosyal medyada karşılaştıkları dini içeriklere ve TV programlarına dair görüşlerinde hangi gruplar arasında farklılaştığına dair bilgiler aşağıdadır.

Tablo 4.3.3.1: Sosyal Medyada Yayınlanan Dini İçerikli Paylaşımlara Dair ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	31.251	4	7.813	6.136	.001
Grup İçi	499.152	392	1.273		
Toplam	530.403	396			

$p < .05$

İnanç eğilimlerine göre sosyal medyada yayınlanan dini içerikli paylaşımlara dair görüşlerine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.3.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.3.1.1: Sosyal Medyada Yayımlanan Dini İçerikli Paylaşımlara Dair Hochberg Testi

(I) inanççilim i	(J) inanççilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	.53339	.20037	.078	-.0306	1.0974
	Ateist İnanç	.89053	.40365	.246	-.2456	2.0267
	Agnostik İnanç	1.22387*	.33148	.003	.2908	2.1569
	Panteist İnanç	.64053	.56754	.949	-.9570	2.2380
Deist İnanç	Teist İnanç	-.53339	.20037	.078	-1.0974	.0306
	Ateist İnanç	.35714	.44221	.996	-.8876	1.6018
	Agnostik İnanç	.69048	.37748	.504	-.3720	1.7530
	Panteist İnanç	.10714	.59558	1.000	-1.5693	1.7836
Ateist İnanç	Teist İnanç	-.89053	.40365	.246	-2.0267	.2456
	Deist İnanç	-.35714	.44221	.996	-1.6018	.8876
	Agnostik İnanç	.33333	.51505	.999	-1.1164	1.7831
	Panteist İnanç	-.25000	.69102	1.000	-2.1950	1.6950
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-1.22387*	.33148	.003	-2.1569	-.2908
	Deist İnanç	-.69048	.37748	.504	-1.7530	.3720
	Ateist İnanç	-.33333	.51505	.999	-1.7831	1.1164
	Panteist İnanç	-.58333	.65150	.990	-2.4171	1.2505
	Teist İnanç	-.64053	.56754	.949	-2.2380	.9570

Panteist İnanç	Deist İnanç	-.10714	.59558	1.000	-1.7836	1.5693
	Ateist İnanç	.25000	.69102	1.000	-1.6950	2.1950
	Agnostik İnanç	.58333	.65150	.990	-1.2505	2.4171

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.3.1.1’de inanç eğilimlerine göre sosyal medyada yayımlanan dini içerikli paylaşımlara dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teist ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle teist öğrenciler, sosyal medyada yayımlanan dini içerikli paylaşımlara ilgi duymaktadır.

Tablo 4.3.3.2: Sosyal Medyada Dini İçerikli Paylaşımlardan Etkilenerek Kendi Hayatlarında Uygulamalarına Dair ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	57.686	4	14.421	11.226	.001
Grup İçi	503.594	392	1.285		
Toplam	561.280	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.3.2’de inanç eğilimlerine göre sosyal medyada dini içerikli paylaşımlardan etkilenerek kendi hayatlarında uygulamalarına dair görüşlerine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.3.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.3.2.1: Sosyal Medyada Yayımlanan Dini İçerikli Paylaşımlardan Etkilenerek Kendi Hayatlarında Uygulamalarına Dair Hochberg Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	.88960*	.20126	.001	.3231	1.4561
	Ateist İnanç	.94675	.40544	.183	-.1945	2.0880
	Agnostik İnanç	1.61341*	.33295	.001	.6762	2.5506
	Panteist İnanç	-.05325	.57006	1.000	-1.6578	1.5513
Deist İnanç	Teist İnanç	-.88960*	.20126	.001	-1.4561	-.3231
	Ateist İnanç	.05714	.44417	1.000	-1.1931	1.3074
	Agnostik İnanç	.72381	.37916	.442	-.3434	1.7910
	Panteist İnanç	-.94286	.59823	.705	-2.6267	.7410
Ateist İnanç	Teist İnanç	-.94675	.40544	.183	-2.0880	.1945
	Deist İnanç	-.05714	.44417	1.000	-1.3074	1.1931
	Agnostik İnanç	.66667	.51734	.888	-.7895	2.1228
	Panteist İnanç	-1.00000	.69409	.802	-2.9537	.9537
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-1.61341*	.33295	.001	-2.5506	-.6762
	Deist İnanç	-.72381	.37916	.442	-1.7910	.3434
	Ateist İnanç	-.66667	.51734	.888	-2.1228	.7895

	Panteist İnanç	-1.66667	.65439	.107	-3.5086	.1753
Panteist İnanç	Teist İnanç	.05325	.57006	1.000	-1.5513	1.6578
	Deist İnanç	.94286	.59823	.705	-.7410	2.6267
	Ateist İnanç	1.00000	.69409	.802	-.9537	2.9537
	Agnostik İnanç	1.66667	.65439	.107	-.1753	3.5086

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.3.2.1’de inanç eğilimlerine göre sosyal medyada yayımlanan dini içerikli paylaşımlardan etkilenerek kendi hayatlarında uygulamalarına dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle teist öğrenciler, sosyal medyada yayımlanan dini içerikli paylaşımlardan etkilenerek kendi hayatlarında uygulamaktadır.

Tablo 4.3.3.3: TV’de Yayımlanan Dini Programlara İlişkin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	25.456	4	6.364	4.264	.002
Grup İçi	585.028	392	1.492		
Toplam	610.484	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.3.3’de inanç eğilimlerine göre TV’de yayımlanan dini programlara ilişkin görüşlerine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.3.3.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.3.3.1: TV’de Yayımlanan Dini Programlara İlişkin Görüşlerine Yönelik Hochberg Testi

(I) inanççili mi	(J) inanççilim i	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.08014	.21692	1.000	-.6907	.5304
	Ateist İnanç	.53772	.43700	.914	-.6923	1.7678
	Agnostik İnanç	1.24606*	.35886	.006	.2359	2.2562
	Panteist İnanç	1.16272	.61443	.454	-.5667	2.8922
Deist İnanç	Teist İnanç	.08014	.21692	1.000	-.5304	.6907
	Ateist İnanç	.61786	.47874	.887	-.7297	1.9654
	Agnostik İnanç	1.32619*	.40867	.013	.1759	2.4765
	Panteist İnanç	1.24286	.64478	.428	-.5720	3.0578
Ateist İnanç	Teist İnanç	-.53772	.43700	.914	-1.7678	.6923
	Deist İnanç	-.61786	.47874	.887	-1.9654	.7297
	Agnostik İnanç	.70833	.55760	.897	-.8612	2.2778
	Panteist İnanç	.62500	.74810	.994	-1.4807	2.7307
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-1.24606*	.35886	.006	-2.2562	-.2359
	Deist İnanç	-1.32619*	.40867	.013	-2.4765	-.1759

	Ateist İnanç	-.70833	.55760	.897	-2.2778	.8612
	Panteist İnanç	-.08333	.70532	1.000	-2.0686	1.9020
Panteist İnanç	Teist İnanç	-1.16272	.61443	.454	-2.8922	.5667
	Deist İnanç	-1.24286	.64478	.428	-3.0578	.5720
	Ateist İnanç	-.62500	.74810	.994	-2.7307	1.4807
	Agnostik İnanç	.08333	.70532	1.000	-1.9020	2.0686

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.3.3.1’de inanç eğilimlerine göre TV’de yayımlanan dini programlara dair görüşlerine ilişkin hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teist ve deist ve agnostikler arasında farklar olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle teist ve deist yönelimine sahip öğrenciler, TV’ de yayımlanan dini programların yetersiz olduğunu düşünmektedir.

4.3.4. Dinin Aktarımında Yeterlilik ve Üslup Sorunu

Gençlerin inanç yönelimlerine etki eden faktörler arasında dinin aktarımında yeterlilik ve üslup önemlidir. Dini bilgilere dair yeterli bilgiye sahip olmakla birlikte gençlerin soru ve sorgulamalarına ilişkin yeterli veya tatmin edici cevaplar verilmesi beklenen bir durumdur. Akabinde dini bilgilerin aktarımında kullanılan ifadelerde gençlerin dini ile ilgili görüşlerine etki eden faktörler arasındadır. Öğrencilerin dinin aktarımında yeterlilik ve üslubuna ilişkin görüşler aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.4.1: Dini Bilgilerin Tam Anlamıyla İfade Edilemediğine İlişkin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	23.258	4	5.815	3.730	.005
Grup İçi	611.039	392	1.559		
Toplam	634.297	396			

p<.05

Tablo 4.3.4.1’de inanç eğilimlerine göre dini bilgilerin tam anlamıyla ifade edilemediğine ilişkin görüşlerine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.4.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.4.1.1: Dini Bilgilerin Tam Anlamıyla İfade Edilemediğine İlişkin Görüşlerine Yönelik Hochberg Testi

(I)inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.58622*	.22169	.031	-1.1414	-.0310
	Ateist İnanç	.36021	.44661	.978	-.6535	1.3739
	Agnostik İnanç	-.93146*	.36676	.022	-1.7840	-.0790
	Panteist İnanç	-.76479	.62794	.715	-2.1424	.6128

Deist İnanç	Teist İnanç	.58622*	.22169	.031	.0310	1.1414
	Ateist İnanç	.94643	.48927	.340	-.3522	2.2450
	Agnostik İnanç	-.34524	.41765	.993	-1.4826	.7921
	Panteist İnanç	-.17857	.65896	1.000	-1.8411	1.4839
Ateist İnanç	Teist İnanç	-.36021	.44661	.978	-1.3739	.6535
	Deist İnanç	-.94643	.48927	.340	-2.2450	.3522
	Agnostik İnanç	-1.29167	.56986	.209	-2.8876	.3042
	Panteist İnanç	-1.12500	.76455	.766	-3.2460	.9960
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.93146*	.36676	.022	.0790	1.7840
	Deist İnanç	.34524	.41765	.993	-.7921	1.4826
	Ateist İnanç	1.29167	.56986	.209	-.3042	2.8876
	Panteist İnanç	.16667	.72083	1.000	-1.7931	2.1265
Panteist İnanç	Teist İnanç	.76479	.62794	.715	-.6128	2.1424
	Deist İnanç	.17857	.65896	1.000	-1.4839	1.8411
	Ateist İnanç	1.12500	.76455	.766	-.9960	3.2460
	Agnostik İnanç	-.16667	.72083	1.000	-2.1265	1.7931

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.4.1.1’de inanç eğilimlerine göre dini bilgilerin tam anlamıyla ifade edilemediğine dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler ve agnostikler arasında olduğu farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle deist ve agnostik yönelimine sahip öğrenciler, dini bilgilerin tam anlamıyla ifade edilemediğini düşünmektedir.

Tablo 4.3.4.2: Dilsel Üslubun Öneme Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	26.617	4	6.654	4.317	.002
Grup İçi	604.214	392	1.541		
Toplam	630.831	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.4.2’de inanç eğilimlerine göre dinin aktarımında dilsel üslubun öneme yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.4.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.4.2.1: Dinin Aktarımında Dilsel Üslubun Öneme Yönelik Hochberg Testi

(D)inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.44522	.22045	.361	-1.0657	.1753
	Ateist İnanç	-1.40237*	.44411	.017	-2.6524	-.1523

	Agnostik İnanç	-.40237	.36470	.956	-1.4289	.6242
	Panteist İnanç	-1.15237	.62442	.491	-2.9099	.6052
Deist İnanç	Teist İnanç	.44522	.22045	.361	-.1753	1.0657
	Ateist İnanç	-.95714	.48653	.398	-2.3266	.4123
	Agnostik İnanç	.04286	.41531	1.000	-1.1261	1.2119
	Panteist İnanç	-.70714	.65527	.962	-2.5516	1.1373
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.40237*	.44411	.017	.1523	2.6524
	Deist İnanç	.95714	.48653	.398	-.4123	2.3266
	Agnostik İnanç	1.00000	.56667	.555	-.5950	2.5950
	Panteist İnanç	.25000	.76027	1.000	-1.8900	2.3900
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.40237	.36470	.956	-.6242	1.4289
	Deist İnanç	-.04286	.41531	1.000	-1.2119	1.1261
	Ateist İnanç	-1.00000	.56667	.555	-2.5950	.5950
	Panteist İnanç	-.75000	.71679	.969	-2.7676	1.2676
Panteist İnanç	Teist İnanç	1.15237	.62442	.491	-.6052	2.9099
	Deist İnanç	.70714	.65527	.962	-1.1373	2.5516

Ateist İnanç	-.25000	.76027	1.000	-2.3900	1.8900
Agnostik İnanç	.75000	.71679	.969	-1.2676	2.7676

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.4.2.1’de inanç eğilimlerine göre dinin aktarımın dilsel üslubun önemine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler ve ateistler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle ateist yönelimine sahip öğrenciler, dinin aktarımında dilsel üslubun korkutucu ve sert ifadelerle yer verilmesi dini inançlarına etki etmektedir.

4.3.5. Din ve Siyaset İlişkisi

Toplumsal sistemler sosyal olguların karşılıklı ilişki sonucu birbirlerini etkilemektedir. Bu olgular arasında siyaset ve dinin çeşitli alanlarda sebep-sonuç ilişkisi içerisinde toplumsal sisteme yön verebilmektedir (Günay, 2012:93). Bu hususta öğrencilerin din ve siyaset ile ilgili görüşlerine baktığımızda siyasi yönelimleri ile inanç eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Siyasetin toplumsal yapıdaki işlevi ve din olgusuna dair söylemlere yönelik görüşlerinde gruplar arası farklılaşmanın hangi gruplar arasında farklılaştığı aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 4.3.5.1: Siyasetin Konuları ve İşleyişinin Dini İnançlarına Etki Etmesine Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	28.363	4	7.091	3.894	.004
Grup İçi	713.748	392	1.821		
Toplam	742.111	396			

p<.05

Tablo 4.3.5.1’de inanç eğilimlerine göre gündelik siyasetin konuları ve işleyişinin dini inançlarına etki etmesine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.5.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.5.1.1: Gündelik Siyasetin Konuları ve İşleyişinin Dini İnançlarına Etki Etmesine Yönelik Hochberg Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.78073*	.23960	.012	-1.4551	-.1063
	Ateist İnanç	-.93787	.48269	.416	-2.2965	.4208
	Agnostik İnanç	-.27120	.39638	.999	-1.3869	.8445
	Panteist İnanç	-.93787	.67866	.838	-2.8481	.9724
Deist İnanç	Teist İnanç	.78073*	.23960	.012	.1063	1.4551
	Ateist İnanç	-.15714	.52879	1.000	-1.6456	1.3313
	Agnostik İnanç	.50952	.45139	.949	-.7610	1.7801
	Panteist İnanç	-.15714	.71219	1.000	-2.1618	1.8475
Ateist İnanç	Teist İnanç	.93787	.48269	.416	-.4208	2.2965

	Deist İnanç	.15714	.52879	1.000	-1.3313	1.6456
	Agnostik İnanç	.66667	.61590	.961	-1.0669	2.4003
	Panteist İnanç	.00000	.82631	1.000	-2.3259	2.3259
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.27120	.39638	.999	-.8445	1.3869
	Deist İnanç	-.50952	.45139	.949	-1.7801	.7610
	Ateist İnanç	-.66667	.61590	.961	-2.4003	1.0669
	Panteist İnanç	-.66667	.77906	.993	-2.8595	1.5262
Panteist İnanç	Teist İnanç	.93787	.67866	.838	-.9724	2.8481
	Deist İnanç	.15714	.71219	1.000	-1.8475	2.1618
	Ateist İnanç	.00000	.82631	1.000	-2.3259	2.3259
	Agnostik İnanç	.66667	.77906	.993	-1.5262	2.8595

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.5.1.1’de inanç eğilimlerine göre gündelik siyasetin konuları ve işleyişinin dini inançlarına etki etmesine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler ve deistler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle deist öğrenciler, gündelik siyasetin konuları ve işleyişinin dini inançlarına etki ettiğini düşünmektedir.

Tablo 4.3.5.2: Siyasette Dini Söylemlere Yer Verilmesi Durumu ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	25.188	4	6.297	3.781	.005
Grup İçi	652.802	392	1.665		
Toplam	677.990	396			

p<.05

Tablo 4.3.5.2’ de inanç eğilimlerine göre siyasette dini söylemlere yer verilmesi durumuna yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.5.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.5.2.1: Siyasette Dini Söylemlere Yer Verilmesi Durumuna Yönelik Games-Howell Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.65232*	.19862	.016	-1.2166	-.0880
	Ateist İnanç	-.85947*	.17901	.005	-1.4485	-.2705
	Agnostik İnanç	-.77613	.26630	.076	-1.6163	.0640
	Panteist İnanç	-.60947	.50523	.754	-3.2122	1.9933
Deist İnanç	Teist İnanç	.65232*	.19862	.016	.0880	1.2166
	Ateist İnanç	-.20714	.24693	.916	-.9281	.5138

	Agnostik İnanç	-.12381	.31598	.995	-1.0566	.8090
	Panteist İnanç	.04286	.53309	1.000	-2.3688	2.4545
Ateist İnanç	Teist İnanç	.85947*	.17901	.005	.2705	1.4485
	Deist İnanç	.20714	.24693	.916	-.5138	.9281
	Agnostik İnanç	.08333	.30404	.999	-.8400	1.0067
	Panteist İnanç	.25000	.52610	.986	-2.2055	2.7055
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.77613	.26630	.076	-.0640	1.6163
	Deist İnanç	.12381	.31598	.995	-.8090	1.0566
	Ateist İnanç	-.08333	.30404	.999	-1.0067	.8400
	Panteist İnanç	.16667	.56183	.998	-2.1477	2.4810
Panteist İnanç	Teist İnanç	.60947	.50523	.754	-1.9933	3.2122
	Deist İnanç	-.04286	.53309	1.000	-2.4545	2.3688
	Ateist	-.25000	.52610	.986	-2.7055	2.2055
	Agnostik İnanç	-.16667	.56183	.998	-2.4810	2.1477

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.5.2.1’de inanç eğilimlerine göre siyasette dini söylemlere yer verilmesi durumuna yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler ve ateistler arasında farklılaştığı görülmüştür. Deist ve ateist yönelimine sahip öğrenciler, siyasette dini söylemlere yer verilmesini doğru bulmamaktadır.

4.3.6. Kişisel Ahlakın Gelişmesinde Dinin Rolü

Üniversite öğrencilerinin kişisel ahlakın gelişmesinde dinin rolüne ilişkin görüşleri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 4.3.6.1: Dinin Kişisel Ahlakın Gelişmesine Etkisine Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	60.358	4	15.090	12.803	.001
Grup İçi	462.005	392	1.179		
Toplam	522.363	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.6.1’de inanç eğilimlerine göre dinin kişisel ahlakın gelişmesine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.6.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığı olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.6.1.1: Dinin Kişisel Ahlakın Gelişmesine Yönelik Games-Howell Testi

(D)inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	.68183*	.22440	.033	.0399	1.3237
	Ateist İnanç	1.42825	.53538	.156	-.4756	3.3321
	Agnostik İnanç	1.63659*	.40201	.012	.3452	2.9280
	Panteist İnanç	1.05325	.91460	.778	-3.7720	5.8785
Deist İnanç	Teist İnanç	-.68183*	.22440	.033	-1.3237	-.0399
	Ateist İnanç	.74643	.57505	.699	-1.1666	2.6595

	Agnostik İnanç	.95476	.45350	.260	-.4164	2.3260
	Panteist İnanç	.37143	.93837	.992	-4.2495	4.9924
Ateist İnanç	Teist İnanç	-1.42825	.53538	.156	-3.3321	.4756
	Deist İnanç	-.74643	.57505	.699	-2.6595	1.1666
	Agnostik İnanç	.20833	.66479	.998	-1.8593	2.2760
	Panteist İnanç	-.37500	1.05679	.995	-4.5698	3.8198
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-1.63659*	.40201	.012	-2.9280	-.3452
	Deist İnanç	-.95476	.45350	.260	-2.3260	.4164
	Ateist İnanç	-.20833	.66479	.998	-2.2760	1.8593
	Panteist İnanç	-.58333	.99589	.971	-4.8987	3.7320
Panteist İnanç	Teist İnanç	-1.05325	.91460	.778	-5.8785	3.7720
	Deist İnanç	-.37143	.93837	.992	-4.9924	4.2495
	Ateist İnanç	.37500	1.05679	.995	-3.8198	4.5698
	Agnostik İnanç	.58333	.99589	.971	-3.7320	4.8987

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.6.1.1’de inanç eğilimlerine göre dinin kişisel ahlakın gelişmesine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle teist öğrenciler, dinin kişisel ahlakın gelişmesine etkin rol oynadığını düşünmektedir.

Tablo 4.3.6.2: Kişisel Ahlaki Gelişimlerinde Dini Pratiklerin Etkisine Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	83.508	4	20.877	17.360	.001
Grup İçi	471.424	392	1.203		
Toplam	554.932	396			

p<.05

Tablo 4.3.6.2’de inanç yönelimlerine göre kişisel ahlaki gelişimlerinde dini pratiklerin etkisine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.6.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.6.2.1: Kişisel Ahlaki Gelişimlerinde Dini Pratiklerin Etkisine Yönelik Games-Howell Testi

(D)inanç	(J) eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
inançeğilimi					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	.54877	.26318	.248	-.2054	1.3030
	Ateist İnanç	2.00592*	.46629	.020	.3509	3.6609
	Agnostik İnanç	2.00592*	.39327	.002	.7430	3.2689
	Panteist İnanç	.75592	.48198	.592	-1.7519	3.2637
Deist İnanç	Teist İnanç	-.54877	.26318	.248	-1.3030	.2054

	Ateist İnanç	1.45714	.52954	.105	-.2363	3.1506
	Agnostik İnanç	1.45714	.46652	.136	.0696	2.8447
	Panteist İnanç	.20714	.54341	.994	-1.9827	2.3970
Ateist İnanç	Teist İnanç	-2.00592*	.46629	.020	-3.6609	-.3509
	Deist İnanç	-1.45714	.52954	.105	-3.1506	.2363
	Agnostik İnanç	.00000	.60481	1.000	-1.8604	1.8604
	Panteist İnanç	-1.25000	.66592	.397	-3.5388	1.0388
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-2.00592*	.39327	.002	-3.2689	-.7430
	Deist İnanç	-1.45714	.46652	.136	-2.8447	-.0696
	Ateist İnanç	.00000	.60481	1.000	-1.8604	1.8604
	Panteist İnanç	-1.25000	.61699	.340	-3.4246	.9246
Panteist İnanç	Teist İnanç	-.75592	.48198	.592	-3.2637	1.7519
	Deist İnanç	-.20714	.54341	.994	-2.3970	1.9827
	Ateist İnanç	1.25000	.66592	.397	-1.0388	3.5388
	Agnostik İnanç	1.25000	.61699	.340	-.9246	3.4246

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.6.2.1’de inanç yönelimlerine göre kişisel ahlaki gelişimlerinde dini pratiklerin etkisine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, ateistler ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle teist öğrenciler, kişisel ahlaki gelişimlerinde dini pratiklerin (namaz, oruç vd.) etkisi olduğunu düşünmektedir.

4.3.7. Dini Bilgi ve Bilimsel Bilgi İlişkisi

Din ve bilim ilişkisi, Batı’da bilimsel ve teknolojik gelişmelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte başta Hıristiyan dünyasında etkisini göstererek toplumda yeni dünya görüşü sağlayan ve farklı dünya görüşlerinin çeşitlenmesine neden olmuştur (Ünver, 2012: 451). İnanç eğilimleri ile bilimsel metodoloji arasındaki ilişkiyi ele alan önermelerde öğrencilerin din ve bilimsel metodolojiye dair yaklaşımları aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.7.1: Bilimsel Bilgi ile Elde Edilen Bilgilerin Dini Bilgi ile Elde Edilen Bilgilere Göre Tercih ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	99.636	4	24.909	17.532	.001
Grup İçi	556.938	392	1.421		
Toplam	656.574	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.7.1’de inanç eğilimlerine göre bilimsel metodoloji ile elde edilen bilgilerin dini metodoloji ile elde edilen bilgilere göre tercihinin dair gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını değerlendirmek için parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.7.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.7.1.1: Bilimsel Bilgi ile Elde Edilen Bilgilerin Dini Bilgi ile Elde Edilen Bilgilere Göre Tercih Games-Howell Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.99129*	.21341	.001	-1.5997	-.3829
	Ateist İnanç	-1.91272*	.17657	.001	-2.5000	-1.3254
	Agnostik İnanç	-1.99606*	.13045	.001	-2.3866	-1.6055
	Panteist İnanç	-.91272	.63263	.647	-4.2163	2.3909
Deist İnanç	Teist İnanç	.99129*	.21341	.001	.3829	1.5997
	Ateist İnanç	-.92143*	.26065	.011	-1.6770	-.1659
	Agnostik İnanç	-1.00476*	.23190	.001	-1.6637	-.3458
	Panteist İnanç	.07857	.66105	1.000	-3.0099	3.1671
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.91272*	.17657	.001	1.3254	2.5000
	Deist İnanç	.92143*	.26065	.011	.1659	1.6770
	Agnostik İnanç	-.08333	.19852	.993	-.7065	.5398
	Panteist İnanç	1.00000	.65009	.600	-2.1632	4.1632
Agnostik İnanç	Teist İnanç	1.99606*	.13045	.001	1.6055	2.3866
	Deist İnanç	1.00476*	.23190	.001	.3458	1.6637
	Ateist İnanç	.08333	.19852	.993	-.5398	.7065
	Panteist İnanç	1.08333	.63911	.536	-2.1627	4.3294
Panteist İnanç	Teist İnanç	.91272	.63263	.647	-2.3909	4.2163
	Deist İnanç	-.07857	.66105	1.000	-3.1671	3.0099
	Ateist İnanç	-1.00000	.65009	.600	-4.1632	2.1632
	Agnostik İnanç	-1.08333	.63911	.536	-4.3294	2.1627

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.7.1.1’de inanç eğilimlerine göre bilimsel metodoloji ile elde edilen bilgilerin dini metodoloji ile elde edilen bilgilere göre tercihinin dair hangi gruplar

arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler, ateistler ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Deist, agnostik ve ateist yönelimine sahip öğrenciler, teist öğrencilerden daha yüksek düzeyde bilimsel bilgi ile elde edilen bilgilerin dini bilgi ile elde edilen bilgilere göre daha güvenilir olduğunu düşünmektedir.

Tablo 4.3.7.2: Gündelik Hayatta Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bilimsel Açıklamaları Yeterli Görme Tercihlerine Göre ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	43.617	4	10.904	8.466	.001
Grup İçi	504.877	392	1.288		
Toplam	548.494	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.7.2’de inanç eğilimlerine yönelik bilimsel açıklamaları yeterli görme tercihlerine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.7.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.7.2.1: Gündelik Hayatta Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bilimsel Açıklamaları Yeterli Görme Tercihlerine Yönelik Hochberg Testi

(D)inanç (J) eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı		
				Alt Sınır	Üst Sınır	
Teist İnanç	Deist İnanç	.00169	.20152	1.000	-.5655	.5689
	Ateist İnanç	-1.28402*	.40596	.017	-2.4267	-.1413
	Agnostik İnanç	-1.53402*	.33338	.001	-2.4724	-.5957

	Panteist İnanç	.96598	.57079	.614	-.6406	2.5726
Deist İnanç	Teist İnanç	-.00169	.20152	1.000	-.5689	.5655
	Ateist İnanç	-1.28571*	.44474	.040	-2.5375	-.0339
	Agnostik İnanç	-1.53571*	.37964	.001	-2.6043	-.4671
	Panteist İnanç	.96429	.59899	.679	-.7217	2.6503
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.28402*	.40596	.017	.1413	2.4267
	Deist İnanç	1.28571*	.44474	.040	.0339	2.5375
	Agnostik İnanç	-.25000	.51800	1.000	-1.7080	1.2080
	Panteist İnanç	2.25000*	.69497	.013	.2938	4.2062
Agnostik İnanç	Teist İnanç	1.53402*	.33338	.001	.5957	2.4724
	Deist İnanç	1.53571*	.37964	.001	.4671	2.6043
	Ateist İnanç	.25000	.51800	1.000	-1.2080	1.7080
	Panteist İnanç	2.50000*	.65522	.002	.6557	4.3443
Panteist İnanç	Teist İnanç	-.96598	.57079	.614	-2.5726	.6406
	Deist İnanç	-.96429	.59899	.679	-2.6503	.7217
	Ateist İnanç	-2.25000*	.69497	.013	-4.2062	-.2938
	Agnostik İnanç	-2.50000*	.65522	.002	-4.3443	-.6557

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.7.2.1’de inanç eğilimlerine göre bilimsel açıklamaları yeterli görme tercihlerine dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler, ateistler, panteistler ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Tabloya bakıldığında ateist ve agnostik öğrenciler, teist ve deist öğrencilerden daha yüksek düzeyde gündelik hayatta bilimsel açıklamaları yeterli görmektedirler.

4.3.8. Yoga ve Meditasyon Uygulamaları

Üniversite öğrencilerine yoga ve meditasyon uygulamalarına dair görüşleri ele alındığında, öğrenciler yoga ve meditasyon uygulamalarının toplumda ahlaki bir bakış açısı kazandırdığına yönelik anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yoga ve meditasyon uygulamalarının kişisel ahlaka etkisine yönelik görüşlerinde ise anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Aşağıdaki tablolarda hangi gruplar arasında farklılaşma olduğuna yer verilmiştir.

Tablo 4.3.8.1: Kişisel Yoga ve Meditasyon Uygulamalarına Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	17.723	4	4.431	3.293	.011
Grup İçi	527.401	392	1.345		
Toplam	545.123	396			

p<.05

Tablo 4.3.8.1’de inanç eğilimlerine göre kişisel yoga ve meditasyon uygulamalarına yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.8.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.8.1: Kişisel Yoga ve Meditasyon Uygulamalarına Yönelik Hochberg Testi

(D)inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.54184*	.20596	.032	-1.0576	-.0260

	Ateist İnanç	-.84541	.41492	.113	-1.7872	.0964
	Agnostik İnanç	-.22041	.34073	.996	-1.0124	.5716
	Panteist İnanç	-.97041	.58338	.287	-2.2503	.3095
Deist İnanç	Teist İnanç	.54184*	.20596	.032	.0260	1.0576
	Ateist İnanç	-.30357	.45455	.998	-1.5100	.9029
	Agnostik İnanç	.32143	.38802	.993	-.7352	1.3781
	Panteist İnanç	-.42857	.61220	.997	-1.9731	1.1160
Ateist İnanç	Teist İnanç	.84541	.41492	.113	-.0964	1.7872
	Deist İnanç	.30357	.45455	.998	-.9029	1.5100
	Agnostik İnanç	.62500	.52943	.931	-.8577	2.1077
	Panteist İnanç	-.12500	.71030	1.000	-2.0955	1.8455
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.22041	.34073	.996	-.5716	1.0124
	Deist İnanç	-.32143	.38802	.993	-1.3781	.7352
	Ateist İnanç	-.62500	.52943	.931	-2.1077	.8577
	Panteist İnanç	-.75000	.66968	.940	-2.5707	1.0707
	Teist İnanç	.97041	.58338	.287	-.3095	2.2503

Panteist İnanç	Deist İnanç	.42857	.61220	.997	-1.1160	1.9731
	Ateist İnanç	.12500	.71030	1.000	-1.8455	2.0955
	Agnostik İnanç	.75000	.66968	.940	-1.0707	2.5707

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.8.1.1’de inanç eğilimlerine göre kişisel yoga ve meditasyon uygulamalarına dair hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler ve deistler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle deist inanca sahip öğrenciler, kişisel yoga ve meditasyon uygulamalarının kişisel ahlaki gelişim için etkili olduğunu düşünmektedir.

4.3.9. Müslüman Topluluklarında Yaşanan Olumsuz Olaylar

Üniversite öğrencilerinin Müslüman coğrafyalarda yaşanan olumsuz olaylar durumunda dini inancı etkileme durumu aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.9.1: Müslüman Coğrafyalarda Yaşanan Olumsuz Olaylar durumunda Dini İnancı Etkileme Durumu ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	19.362	4	4.841	2.878	.023
Grup İçi	659.212	392	1.682		
Toplam	678.574	396			

p<.05

Tablo 4.3.9.1’de inanç eğilimlerine göre Müslüman coğrafyalarda yaşanan olumsuz olayların dini inançlarına etki etmesine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.9.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.9.1.1: Müslüman Coğrafyalarda Yaşanan Olumsuz Olaylar Durumunda Dini İnanıcı Etkileme Durumuna Yönelik Games-Howell Testi

(D)inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.08876	.22460	.995	-.7289	.5513
	Ateist İnanç	-1.21376*	.30352	.025	-2.2676	-.1599
	Agnostik İnanç	-.33876	.41669	.921	-1.6729	.9954
	Panteist İnanç	-1.33876*	.25994	.040	-2.5829	-.0946
Deist İnanç	Teist İnanç	.08876	.22460	.995	-.5513	.7289
	Ateist İnanç	-1.12500*	.36391	.049	-2.2456	-.0044
	Agnostik İnanç	-.25000	.46254	.982	-1.6544	1.1544
	Panteist İnanç	-1.25000*	.32845	.028	-2.3673	-.1327
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.21376*	.30352	.025	.1599	2.2676
	Deist İnanç	1.12500*	.36391	.049	.0044	2.2456

	Agnostik İnanç	.87500	.50558	.441	-.6554	2.4054
	Panteist İnanç	-.12500	.38672	.997	-1.4141	1.1641
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.33876	.41669	.921	-.9954	1.6729
	Deist İnanç	.25000	.46254	.982	-1.1544	1.6544
	Ateist İnanç	-.87500	.50558	.441	-2.4054	.6554
	Panteist İnanç	-1.00000	.48069	.282	-2.5016	.5016
Panteist İnanç	Teist İnanç	1.33876*	.25994	.040	.0946	2.5829
	Deist İnanç	1.25000*	.32845	.028	.1327	2.3673
	Ateist İnanç	.12500	.38672	.997	-1.1641	1.4141
	Agnostik İnanç	1.00000	.48069	.282	-.5016	2.5016

*. Ortalama fark 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.9.1.1’de inanç eğilimlerine göre Müslüman coğrafyalarda yaşanan olumsuz olayların dini inançlarına etki etmesine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler, panteistler ve ateistler gruplar arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle panteist ve ateist yönelimine sahip öğrenciler daha yüksek düzeyde Müslüman coğrafyalarda yaşanan olumsuz olaylar dini inançlarına etki etmektedir.

4.3.10. Dini Kimlik İnşasında İş, Arkadaş ve Sosyal Çevrenin Etkisi

Üniversite öğrencilerinin sosyal çevrelerinde bulunan dini söylemlere ilişkin görüşleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.10.1: Sosyal Hayatlarında Bulunan Kişilerin Dini İnanç Hakkındaki Görüşlerinden Etkilenmesine Yönelik ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	21.456	4	5.364	3.976	.004
Grup İçi	528.861	392	1.349		
Toplam	550.317	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.10.1’de inanç eğilimlerine göre sosyal hayatlarında bulunan kişilerin dini inanç hakkındaki görüşlerinden etkilenmesine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.10.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.10.1.1: Sosyal Hayatlarında Bulunan Kişilerin Dini İnanç Hakkındaki Görüşlerinden Etkilenmesine Yönelik Hochberg Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.19298	.20625	.986	-.7735	.3876
	Ateist İnanç	-1.50370*	.41549	.003	-2.6732	-.3342
	Agnostik İnanç	.45464	.34120	.866	-.5058	1.4150
	Panteist İnanç	-.12870	.58419	1.000	-1.7730	1.5156
Deist İnanç	Teist İnanç	.19298	.20625	.986	-.3876	.7735
	Ateist İnanç	-1.31071*	.45518	.041	-2.5919	-.0295

	Agnostik İnanç	.64762	.38855	.634	-.4461	1.7413
	Panteist İnanç	.06429	.61305	1.000	-1.6613	1.7899
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.50370*	.41549	.003	.3342	2.6732
	Deist İnanç	1.31071*	.45518	.041	.0295	2.5919
	Agnostik İnanç	1.95833*	.53016	.003	.4661	3.4506
	Panteist İnanç	1.37500	.71128	.424	-.6271	3.3771
Agnostik İnanç	Teist İnanç	-.45464	.34120	.866	-1.4150	.5058
	Deist İnanç	-.64762	.38855	.634	-1.7413	.4461
	Ateist İnanç	-1.95833*	.53016	.003	-3.4506	-.4661
	Panteist İnanç	-.58333	.67061	.992	-2.4709	1.3042
Panteist İnanç	Teist İnanç	.12870	.58419	1.000	-1.5156	1.7730
	Deist İnanç	-.06429	.61305	1.000	-1.7899	1.6613
	Ateist İnanç	-1.37500	.71128	.424	-3.3771	.6271
	Agnostik İnanç	.58333	.67061	.992	-1.3042	2.4709

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.10.1.1’de inanç eğilimlerine göre sosyal hayatlarında bulunan kişilerin dini inanç hakkındaki görüşlerinden etkilenmesine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre ateistler, teistler, deistler ve agnostikler arasında farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle ateist yönelimine sahip öğrenciler daha yüksek düzeyde sosyal hayatlarında bulunan kişilerin dini inanç hakkındaki görüşleri dini inançlarına etki etkilenmektedir.

Tablo 4.3.10.2: Toplumda Dini Söylemlerin Baskılanması Durumunda Dini İnançlarının Etkilenmesi Durumu ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	19.520	4	4.880	3.196	.013
Grup İçi	598.621	392	1.527		
Toplam	618.141	396			

p<.05

Tablo 4.3.10.2’de inanç eğilimlerine göre toplumda dini söylemlerin baskılanması durumunda dini inançlarının etkilenmesi durumuna yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.10.2.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.10.2.1: Toplumda Dini Söylemlerin Baskılanması Durumunda Dini İnançlarının Etkilenmesi Durumu Yönelik Hochberg Testi

(I) inançgeçili mi	(J) inançgeçilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.20719	.21943	.985	-.8248	.4105
	Ateist İnanç	-1.41790*	.44205	.014	-2.6621	-.1737
	Agnostik İnanç	-.54290	.36301	.764	-1.5647	.4789
	Panteist İnanç	-.04290	.62152	1.000	-1.7923	1.7065

Deist İnanç	Teist İnanç	.20719	.21943	.985	-.4105	.8248
	Ateist İnanç	-1.21071	.48427	.121	-2.5738	.1524
	Agnostik İnanç	-.33571	.41339	.995	-1.4993	.8279
	Panteist İnanç	.16429	.65223	1.000	-1.6716	2.0001
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.41790*	.44205	.014	.1737	2.6621
	Deist İnanç	1.21071	.48427	.121	-.1524	2.5738
	Agnostik İnanç	.87500	.56404	.724	-.7126	2.4626
	Panteist İnanç	1.37500	.75674	.513	-.7550	3.5050
Agnostik İnanç	Teist İnanç	.54290	.36301	.764	-.4789	1.5647
	Deist İnanç	.33571	.41339	.995	-.8279	1.4993
	Ateist İnanç	-.87500	.56404	.724	-2.4626	.7126
	Panteist İnanç	.50000	.71346	.999	-1.5082	2.5082
Panteist İnanç	Teist İnanç	.04290	.62152	1.000	-1.7065	1.7923
	Deist İnanç	-.16429	.65223	1.000	-2.0001	1.6716
	Ateist İnanç	-1.37500	.75674	.513	-3.5050	.7550
Agnostik İnanç		-.50000	.71346	.999	-2.5082	1.5082

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.10.2.1’de inanç eğilimlerine göre toplumda dini söylemlerin baskılanması durumunda dini inançlarının etkilenmesi durumuna yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler ve ateistler arasında farklılaşmaktadır. Başka bir deyişle ateist yönelimine sahip öğrenciler, göre toplumda dini söylemlerin baskılanması durumunda dini inançları etkilenmektedir.

4.3.11. Dini Tecrübeye İbadet ve Dinsel Ögeler

Üniversite öğrencilerinin ibadet ve dinsel öğelere dair görüşleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.11.1: İbadet ve Dinsel Öğelerin Tatmin Etmeme Durumu ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	144.994	4	36.249	30.305	.001
Grup İçi	468.885	392	1.196		
Toplam	613.879	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.11.1’de inanç eğilimlerine göre ibadet ve dinsel öğelerin tatmin etmeme durumuna yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.11.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Hochberg testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.11.1.1: İbadet ve Dinsel Öğelerin Tatmin Etmeme Durumuna Yönelik Hochberg Testi

(I) inanç eğilimi	(J) inanç eğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-1.29265*	.19420	.001	-1.8393	-.7460
	Ateist İnanç	-2.66050*	.39122	.001	-3.7617	-1.5593
	Agnostik İnanç	-2.03550*	.32127	.001	-2.9398	-1.1312
	Panteist İnanç	-.78550	.55007	.810	-2.3338	.7628
Deist İnanç	Teist İnanç	1.29265*	.19420	.001	.7460	1.8393
	Ateist İnanç	-1.36786*	.42859	.015	-2.5742	-.1615
	Agnostik İnanç	-.74286	.36586	.354	-1.7727	.2869
	Panteist İnanç	.50714	.57724	.991	-1.1176	2.1319
Ateist İnanç	Teist İnanç	2.66050*	.39122	.001	1.5593	3.7617
	Deist İnanç	1.36786*	.42859	.015	.1615	2.5742
	Agnostik İnanç	.62500	.49919	.905	-.7801	2.0301
	Panteist İnanç	1.87500	.66974	.052	-.0101	3.7601
Agnostik İnanç	Teist İnanç	2.03550*	.32127	.001	1.1312	2.9398
	Deist İnanç	.74286	.36586	.354	-.2869	1.7727
	Ateist İnanç	-.62500	.49919	.905	-2.0301	.7801
	Panteist İnanç	1.25000	.63144	.389	-.5273	3.0273

Panteist İnanç	Teist İnanç	.78550	.55007	.810	-.7628	2.3338
	Deist İnanç	-.50714	.57724	.991	-2.1319	1.1176
Ateist İnanç	Ateist İnanç	-1.87500	.66974	.052	-3.7601	.0101
	Agnostik İnanç	-1.25000	.63144	.389	-3.0273	.5273

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.11.1.1’de inanç eğilimlerine göre ibadet ve dinsel öğelerin tatmin etmeme durumuna yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Hochberg testi uygulanmıştır. Bu teste göre teistler, deistler, agnostikler ve ateistler arasında farklılaşmaktadır. Başka bir deyişle deist, ateist ve agnostik yönelim sahip öğrenciler, teist öğrencilerden daha yüksek düzeyde ibadet ve dinsel öğeler tatmin etmemektedir.

4.3.12. Din ve Ekonomi İlişkisi

Üniversite öğrencilerinin İnanç eğilimlerine göre dinin ekonomiye olan etkisi aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.3.12.1: Dinin Ekonomiye Olan Etkisi ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar Arası	69.079	4	17.270	14.090	.001
Grup İçi	480.477	392	1.226		
Toplam	549.557	396			

$p < .05$

Tablo 4.3.12.1’de inanç eğilimlerine göre dinin ekonomiye olan etkisine yönelik gruplar arası anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına dair parametrik tekniklerden tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucuna göre gruplar arası anlamlı

ilişki olduğu görülmüştür. Tablo 4.3.12.1.1’de hangi gruplar arası anlamlı farklılığın olduğunu değerlendirebilmemiz için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tablo 4.3.12.1.1: Dinin Ekonomiye Olan Etkisine Yönelik Games-Howell Testi

(D)inanç eğilimi	(J) inançeğilimi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Teist İnanç	Deist İnanç	-.81209*	.21045	.004	-1.4133	-.2109
	Ateist İnanç	-1.64423	.56795	.116	-3.6645	.3760
	Agnostik İnanç	-1.60256*	.45321	.029	-3.0599	-.1452
	Panteist İnanç	-1.01923	.48223	.390	-3.5248	1.4863
Deist İnanç	Teist İnanç	.81209*	.21045	.004	.2109	1.4133
	Ateist İnanç	-.83214	.60009	.650	-2.8559	1.1916
	Agnostik İnanç	-.79048	.49288	.516	-2.3039	.7230
	Panteist İnanç	-.20714	.51969	.993	-2.4732	2.0589
Ateist İnanç	Teist İnanç	1.64423	.56795	.116	-.3760	3.6645
	Deist İnanç	.83214	.60009	.650	-1.1916	2.8559
	Agnostik İnanç	.04167	.72195	1.000	-2.1901	2.2734
	Panteist İnanç	.62500	.74052	.910	-1.8435	3.0935
Agnostik İnanç	Teist İnanç	1.60256*	.45321	.029	.1452	3.0599
	Deist İnanç	.79048	.49288	.516	-.7230	2.3039
	Ateist İnanç	-.04167	.72195	1.000	-2.2734	2.1901
	Panteist İnanç	.58333	.65665	.894	-1.6376	2.8043

Panteist İnanç	Teist İnanç	1.01923	.48223	.390	-1.4863	3.5248
	Deist İnanç	.20714	.51969	.993	-2.0589	2.4732
	Ateist İnanç	-.62500	.74052	.910	-3.0935	1.8435
	Agnostik İnanç	-.58333	.65665	.894	-2.8043	1.6376

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3.12.1.1’de inanç eğilimlerine göre dinin ekonomiye olan etkisine yönelik hangi gruplar arasında farklılaştığını analiz etmek için Games Howell testi uygulanmıştır. Bu teste göre sonucunda teistler, deistler ve agnostikler farklılaştığı görülmüştür. Başka bir deyişle deist ve agnostik inanca sahip öğrenciler, dinin ekonomiye olumsuz etki ettiğini düşünmektedirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular üzerinden sonuca ve tartışmaya yer verilecektir.

5.1. Sonuç

Gençlik ve din olgusuna dair çalışmalar son zamanlarda oldukça karşımıza çıkan ve çeşitli soruları beraberinde getiren bir araştırma alanıdır. Nitekim akademik çalışmalara bakıldığında gençlerin din olgusuna dair yaklaşımları ve ayrı bir çalışma konusu olarak inanç eğilimlerine yönelik teorik ve saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışmalara bakıldığında gençlerin inanç yönelimlerinde deizm ve ateizm'e yönelik çalışmaların daha yoğun ele alındığı görülmüştür. Gençlerin inanç yönelimlerine dair yapılan çalışmalarda sıklıkla deizm ve ateizm yönelimlerinin ele alınmasının sebebi hem akademik çalışmalarda hem de toplumsal söylemlerde sıklıkla karşılaşılan inanç yönelimlerinin olmasıdır.

Bu araştırmanın konusu ise gençlerin inanç eğilimleri ve sahip oldukları inanç eğilimlerine etki eden sosyal olgulara dair yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı gençlerin, inanç yönelimlerine ilişkin görüşleri ve bu inanç yönelimlerine etki edebilecek ve gençlerin sosyal olgulara dair sorunlarına ve eleştirilerine yönelik kapsayıcı bir çalışma gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma anket tekniği kullanılarak İstanbul üniversitesi-Cerrahpaşa'da gerçekleştirilmiştir. Anket çalışması 39 farklı bölümde okuyan öğrencilerle yüz yüze ve çevrimiçi (online) olarak gerçekleştirilmiştir. Anket, kişisel bilgi formu, inanç eğilimleri ve 5' li likert tipi sorulardan oluşturulmuştur.

Öğrencilerin demografik bilgilerine bakıldığında öğrencilerin % 50.4'ü kadın %49.6'sı erkektir. Öğrencilerin siyasi, sosyoekonomik, anne ve babanın eğitim durumu, mezun oldukları lise türleri ile inanç eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Araştırma kapsamında yukarıda ifade edildiği üzere sosyal olguların etkisine dair bir analiz gerçekleştirmekteyiz. Bu hususta ele alacağımız ilk olgu aile kurumudur. Aile kurumu toplumsal süreç içerisinde varlığını ve dinamiğini koruyan, süreç içerisinde yaşamış olduğu değişimlere rağmen her koşulda bireyin ilk sosyalleşme alanı olarak

değerlendirilmektedir. Bundan dolayı din ve birey arasındaki ilişkinin şekillenmesine dair bir başlangıç olarak aile kurumu kabul edilmektedir. Bu hususta ailenin sorumlulukları arasında dine dair sorulara sağlıklı bilgiler vermesi ve baskılayıcı bir din anlayışından uzak durmaları beklenmektedir. Aksi halde ailelerin din konusundaki yaklaşımı çocuğun dine karşı bakış açısını olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

Araştırmamızda aile üyelerinin inanç eğilimleri ve dini pratiklerinin, gençlerin dini inançlarına olan etkisine bakıldığında; teist yönelime sahip öğrencilerin ateist ve agnostik yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde etkilendikleri görülmüştür. Aynı zamanda deist yönelimine sahip öğrencilerinde ateist yönelimine sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde etkilendikleri görülmektedir. Bu sonuçlara göre dört farklı inanç grubuna dahil olan öğrencilerin, aile ve din olgularına yönelik ulaşılan verilerde ailelerinin inanç eğilimi ve dini pratiklere olan yaklaşımlarından etkilendikleri göstermektedir.

Akabinde ailelerin din konusunda baskı yapmalarına dair yaklaşımlarını ele aldığımızda deist ve ateist yönelimlerine sahip öğrenciler, teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde ailelerinin din konusunda baskı yapmalarını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda bakıldığında gençlerin inanç eğilimlerine etki eden sosyal olgular arasında ailenin önemli bir işlevi olduğu görülmektedir.

Günümüzde dini faaliyetlerin gerçekleştirildiği kurum ve kuruluşların başında dini gruplar (cemaat veya tarikat) gelmektedir. Bu dini grupların faaliyetleri toplumsal alandaki dinin yorumlanmasına da katkı sağlamaktadır. Araştırmamız da gençlerin dini gruplara yönelik bakış açılarını öğrenmek adına üç farklı önermeye yer verilmiştir. Öğrencilerin, dini grupların söylem ve eylem tutarsızlıklarının dini inançlarını etkilemesine yönelik görüşlerine bakıldığında; deist ve ateist yönelime sahip öğrencilerin, teist yönelime sahip öğrencilerden daha fazla etkilendikleri görülmüştür. Ateist ve deist yönelime sahip öğrenciler arasında ise en fazla etkilenen grup ateist yönelimine sahip öğrenciler olduğu gözlemlenmiştir.

Bir diğer önermede ise dini grupların toplumsal faaliyetlerde aktif rol oynamalarının dini inançlarını etkilemelerine yönelik görüşlerine bakıldığında agnostik yönelime

sahip öğrencilerin teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde etkiledikleri görülmüştür.

Dini gruplara yönelik son önermede ise dini grupların toplumsal faaliyetlerde aracı kurum olarak faaliyet göstermeleri hakkında görüşleri ele alınmıştır. Sonuca bakıldığında beş farklı inanç grubu arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu anlamlı farklılıkların arasındaki en net sonuç teist yönelime sahip öğrenciler ile diğer yönelimlere sahip öğrenciler arasındadır. Test sonucuna göre ateist, agnostik, deist ve panteist yönelime sahip öğrenciler teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde dini grupların toplumsal faaliyetlerde aracı kurum olarak faaliyet göstermelerini doğru bulmamaktadır. Öğrencilerin dini gruplar hakkındaki görüşleri açısından en belirgin önermenin bu olduğu açıkça görülmektedir. Özetle ifade edecek olursak günümüzde dini gruplar, öğrencilerin hem din hem de inanç eğilimlerine önemli düzeyde etki etmektedir

Günümüzde din olgusuna yönelik bilgi akışının en fazla olduğu mecralar arasında internet ve sosyal medya ağları gelmektedir. Üniversite öğrencilerinin aktif şekilde kullandıkları sosyal medya ağları dini yönelimlerine dair etkide bulunabilmektedir. Nitekim Vidinlioğlu (2022)'nin yapmış olduğu çalışmada ateizmin internet ve sosyal medya üzerinden yaygınlaşması ve bireylerin inanç eğilimlerini etkilemesine dair çalışması bu duruma örnek gösterilebilir. Araştırmamızda öğrencilerin inanç eğilimleri ve sosyal medya ile ilişkisine bakıldığında teist yönelime sahip öğrencilerin agnostik yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde sosyal medyada yayımlanan dini içerikli paylaşımlar dikkatlerini çekmektedir. Bu duruma istinaden sosyal medyada karşılaştıkları dini içerikli paylaşımlardan etkilenecek kendi hayatlarında uygulamalarına ilişkin görüşlerine bakıldığında ise teist yönelime sahip öğrencilerin deist ve agnostik yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde sosyal medyada paylaşılan dini içerikli paylaşımlardan etkilendikleri görülmektedir. Bu test sonucu çalışmamız açısından oldukça önem arz etmektedir çünkü mevcut çalışmalarda gençlerin din dışı yönelimlerinin nedenleri arasında sosyal medya ve internet kullanımları dikkat çekmektedir. Ancak araştırmamız bu durumun teist yönelime sahip olan öğrencilerde de görülebileceğini ifade etmektedir. Günümüzde dini sohbetlerin yapıldığı ve dini gruplara ait birçok sosyal medya hesabı bulunmaktadır.

Dini olgulara ilişkin yaygın olan diğerk bir platform ise TV programlarıdır. Öğrencilere yayımlanan dini programlar hakkındaki görüşleri sorulduğunda ise teist ve deist yönelime sahip öğrenciler, agnostik yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde TV’de yayımlanan dini içerikli programların yetersiz olduğu düşünmektedir. Üniversite öğrencilerinin, dinin aktarımındaki rollerine ilişkin görüşlerine bakıldığında ise agnostik ve deist yönelime sahip öğrenciler, teist yönelimine sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde dini bilgilerin tam anlamıyla ifade edilemediğini düşünmektedirler. Bununla birlikte dinin aktarımında dilsel üslup oldukça önemlidir. Üniversite öğrencileri dinin aktarımında dilsel üslubun korkutucu ve sert ifadelere yer vermesi durumuna ilişkin görüşlerinde, ateist yönelime sahip öğrenciler teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde dinin aktarımındaki dilsel üslubun korkutucu ve sert ifadelere yer verilmesi durumunda dini inançlarının etkilendiği düşünmektedir. Dinin aktarımına dair iki farklı görüşe baktığımızda inanç gruplarının etkilendikleri problemler paralellik göstermektedir. Şöyle ki dini bilgilerin tam anlamıyla ifade edilemediğini düşünen deist ve agnostik yönelime sahip olan grupların olması, öğrencilerin eksik ya da tam anlamıyla cevaplarını alamadığı ve bir nokta da inanç eğilimlerine etki edecek boyutta olduğu anlamına gelmektedir. Ateist yönelimindeki öğrencilerin ise dinin aktarımda korkutucu ve sert ifadelere yer verilmesi görüşünün yüksek düzeyde çıkması ise din ve Tanrı’nın varlığında dair olumsuz ifadelerle tasvir edilmesi (cezalandırıcı vb. ifadeler) dinin aktarımda dilin rolü ve önemine dair çıkarım yapmamızı sağlamaktadır.

Dini söylemler birçok noktada karşılaşılan bir olgudur. Siyaset ve din ilişkisi de bu noktada değerlendirilebilmektedir. Günümüzde siyasi söylemler ve siyasi olaylar içinde din olgusuna sıkça rastlanılmaktadır. Öğrencilerin din ve siyaset ilişkisine dair yönelimlerine baktığımızda deist yönelime sahip öğrenciler teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde gündelik siyasetin konularından ve işleyişinden (öğrencilerin dini inançları) etkilendikleri görülmüştür. Öğrencilere mikro düzeyde, siyasette dini söylemlere özellikle yer verilmesi durumundaki görüşlerine baktığımızda ise deist ve ateist yönelimindeki öğrenciler teist yönelimdeki öğrencilerden daha yüksek düzeyde siyasette dini söylemlere yer verilmesini doğru bulmamaktadır.

Üniversite öğrencilerinin, dinin kişisel ahlakın gelişmesine yönelik görüşlerine bakıldığında ise teist yönelime sahip öğrencilerin deist ve agnostik yönelimdeki

öğrencilerden daha yüksek düzeyde dinin kişisel ahlakın gelişmesinde etkin rol oynadığını düşünmektedir. Akabinde öğrencilerin kişisel ahlaki gelişimlerinde dini pratiklerin etkisine yönelik görüşlerine bakıldığında ise bu tutuma dair teist yönelimdeki öğrenciler yine en yüksek düzeyde deist ve agnostik yönelime sahip öğrencilerden daha fazla kişisel ahlaki gelişimlerinde dini pratiklerin etkisi olduğunu düşünmektedir. Gençlerin bu tutuma dair görüşlerine bakıldığında deist ve agnostik yönelimdeki öğrencilerin dini pratiklerin ahlaki gelişimlerine daha düşük seviyede etki etmesi beklenen bir durumdur.

Üniversite öğrencilerinin Bilimsel metodoloji ve din olgusuna dair yaklaşımlarına bakıldığında ise deist, ateist, agnostik yönelime sahip öğrenciler teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde bilimsel metodoloji ile elde edilen bilgilerin dini metodoloji ile elde edilen bilgilere göre daha güvenilir olduğunu düşünmektedir. Bu gruplar arasında agnostik ve ateist yönelime sahip öğrenciler deist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde anlamlı farklılık göstermektedir. Gençlerin yönelimlerinden hareketle değerlendirdiğimizde ateist ve agnostik yönelimine sahip öğrencilerin bu tutumu beklenen bir durumdur. Bu tutumu destekler nitelikte olan görüş ise öğrencilere her koşulda bilimsel açıklamaları yeterli bulmalarına ilişkin görüşleri sorulduğunda agnostik ve ateist yönelimine sahip öğrencilerin, teist ve deist ve panteist yönelimine sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde gündelik hayatta bilimsel açıklamaları yeterli görmektedirler. Özetle ateist ve agnostik yönelime sahip öğrenciler her koşulda bilimsel açıklamaları yeterli görmektedir.

Gençler, kişisel olarak deneyimleyebilecekleri birçok farklı uygulamayla karşılaşmaktadır. Bunlardan biri son zamanlarda ülkemizde uygulanması oldukça popüler hale gelen yoga ve meditasyon uygulamalarıdır. Gençlerin inanç yönelimleri ve bu uygulamalara yönelik görüşlerine baktığımızda ise deist yönelime sahip öğrenciler teist yönelimine sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde yoga ve meditasyon gibi uygulamaların kişisel ahlaki terbiye metodu olarak uygulanmasını uygun görmektedirler. Deist yönelimine sahip öğrencilerin din ve inanç eğilimlerine ilişkin görüşleriyle kıyaslandığında bu tutum beklenilebilen bir durumdur.

Gençler, toplumda yaşanan sosyal olaylardan etkilenen ve gelişen teknoloji sayesinde aynı yerde bulunmadığı ancak aynı kültürü paylaştıkları kişilere ilişkin görüşlere de hâkim olabilmektedir. Dinde bu kültürün bir parçasıdır. Çoğunluğu Müslüman olan toplumumuz haliyle diğer Müslüman coğrafyalarına dair ortak bilinç

içerisindedir. Bilindiği üzere Müslüman coğrafyalarının bazıları oldukça zor dönemden geçmektedir. Müslüman coğrafyalarda yaşanan olumsuz olayların öğrencilerin dini inançlarına dair etkilerine baktığımızda ateist ve panteist yönelime sahip öğrencilerin teist ve deist yöneliminde olan öğrencilerden daha fazla etkilendikleri görülmüştür.

İnsanlar yaşadıkları toplumdan hareketle kişisel kimliklerini inşa etmektedirler. Dini kimlik inşası da bu şekilde gerçekleşmektedir. Birey karşılıklı ilişki içerisinde fikir alışverişinde bulunarak kişisel birtakım yargılara ulaşmaktadır. Öğrencilere sosyal çevrelerinde bulunan (iş, arkadaş vs.) kişilerin dini inanç hakkındaki farklı görüşlerinden etkilemelerine baktığımızda ateist yönelimindeki öğrencilerin teist, deist ve agnostik yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde sosyal çevrelerinden etkilendikleri görülmüştür.

Öğrencilere toplumda dini söylemlerin baskılanması (cebir) durumunun dini inançlarına etkisi sorulduğunda ateist yönelimdeki öğrencilerin teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde etkilendikleri görülmektedir. Toplumda dini söylemlerin baskılanması durumuna örnek olarak ibadetlere zorlanmaları, özgür irade ve düşüncelerinin baskılanması vs. gösterilebilir.

Gençlerin din olgusuna yönelik bakış açıları sosyal olgular perspektifinden hareketle şekillense de kişisel deneyimleri de öğrencilerin dini inançları ve inanç eğilimlerini etkilemektedir. İnsanlar din olgusunu kişisel deneyimleri olan ibadet ve dinsel öğelerle gerçekleştirebilmektedirler. Öğrencilerin inanç yönelimlerine ve yaşadıkları kişisel dini deneyimlere baktığımızda deist, agnostik ve ateist yönelime sahip öğrencilerin teist yönelime sahip öğrencilerden daha yüksek düzeyde ibadet ve dinsel öğelerden tatmin olmadığı görülmektedir. Gençlerin tatmin olmama durumları sahip oldukları inanç eğilimleriyle örtüşmektedir ve beklenen bir durumdur.

Son olarak sosyal olgular arasında gündemde olup sıklıkla sözü edilen ekonomik gelişmişliğe dair öğrencilerin tutumlarına bakıldığında deist ve agnostik yönelime sahip öğrencilerin teist yönelimdeki öğrencilerden daha yüksek düzeyde dinin ekonomiye etki ettiği ve ekonomik geri kalmışlıktan sorumlu olduğunu düşünmektedirler.

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak beş farklı inanç biçiminin Tanrı tanımlamaları birbirlerinden farklıdır. Ancak bakıldığında sosyal olgulara ilişkin

anlamli farklılıkların olduğu noktalarda gençlerin inanç eğilimleriyle paralellik göstermektedir. Örneğin dinin tam anlamıyla ifade edilememesi durumunda agnostik ve deist yönelimdeki öğrencilerin anlamli bir farklılık göstermesi, ibadet ve dini öğelerin deist, ateist ve agnostik yönelimdeki öğrencileri tatmin etmemesi, kişisel ahlaki gelişimde din ve dini pratiklerin olumlu bir etken olduğu hususunda teist yönelime sahip öğrencilerin anlamli bir farklılık göstermesi, bilimsel açıklamaları her koşulda yeterli gören ateist yönelime sahip öğrencilerin anlamli bir farklılık göstermesi, din olgusuna dair bakış açıları ve inanç eğilimleri arasında bir ilişki olduğunun göstergesidir. Elde edilen bulgulara bakıldığında ülkemizde deist ve ateist yönelime sahip gençler kadar agnostik tutuma sahip gençlerinde bulunduğu ve dine dair problemlerinin benzerlik gösterdiği görülmüştür. Panteist yönelime sahip öğrenciler oran olarak az bir seviyede olmakla beraber verilerdeki değerlendirmelerden hareketle yorumlanabilmektedir. Bu çalışmada hedeflenen ve temelde ele alınan husus öğrencilerin inanç eğilimlerinin ne olduğunu öğrenmek ve bu tasavvurların hangi sosyal olguların neticesinde oluştuğunu anlamaktır. Böylelikle gençlerin Tanrı tasavvuruna ve sosyal olgulara dair bilimsel anlamda bir veri elde edilmiştir.

5.2. Tartışma

Üniversite öğrencilerinin din ve inanç eğilimlerine dair yapılan araştırmamızda öğrencilerin hangi sosyal olgulardan etkilendikleri ve etkilendikleri faktörlere ilişkin önermeler oluşturulmuştur. Hazırlanan önermelere baktığımızda ise öğrencilerin inanç eğilimlerini etkileyecek kapsayıcı ifadelere yer verilmiştir. Verilen cevaplar ışığında genelleme yapacak olursak öğrenciler bu sosyal olgulardan etkilenmekle birlikte, yönelimlerin her birinin hangi hususlardan ve hangi düzeyde etkilendiklerine dair bilgileri verilerin yorumlama kısmında görebilmek mümkündür. Mevcut literatürde bulunan çalışmalara bakıldığında özellikle 2019 yılından itibaren öğrencilerin İnanç eğilimlerine dair çokça çalışma görülmekte ve kamuoyunda gençlerin inanç eğilimlerine dair birçok eleştirel söylemlerin olduğu bilinmektedir.

Gençlerin inanç eğilimlerindeki değişimlerini ele alırken bununla birlikte sosyal olguların çözümlenmesine dair bir analiz gerçekleştirmek yerinde olacaktır. Durkheim' ın sosyal çözülme teorisinden hareketle araştırmamıza yön verecek olursak

sosyal olgular bozulmalara uğradığında sosyal olguların işleyişinde olumsuz durumlar meydana gelebilmektedir. Araştırmamızdan hareketle öğrencilerin inanç eğilimlerini şekillendirmelerini etkileyen birçok sosyal çözülme gerçekleşebilmektedir. Gençler deneyimleri ve yaşadıkları sosyal tecrübelerle dini kimliklerini şekillendirmektedir. Odak noktamız gençlerin inanç eğilimlerini ele almadan önce toplumda yaşanan çözümler olmalıdır. Aile olgusunun yaşadığı dönüşümler, ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumları, geleneksel aile yapısının giderek çözüldüğü ve mikro dağılım sergileyen ailenin işlevi ve en önemli husus ise ebeveyn ve çocuk ilişkisinin sağlıklı olamaması, ailenin diğer sosyal olgulara yönelik çıkarımlarının ve aktarımlarının eksik ya da kabul noktasındaki çatışmalarıdır. Çalışmamız bağlamında din olgusuna dair ailelerin baskıda bulunması bu duruma örnek elzem bir durumdur. Doğan ve Şentürk (2023) ve Malkoç (2019)' un da ifade ettikleri üzere özellikle muhafazakâr ailelerin çocuklarına karşı dini değerleri baskılaması, zorunluluk olarak nitelendirmesi gençlerin dini inancına olumsuz yönde etki etmektedir. Çalışmamızda da görüldüğü üzere deist ve ateist yönelimindeki öğrenciler bu durumdan etkilenmektedir. Gençlerin inanç eğilimlerini sorgulamadan önce ailelerin dini aktarım noktasındaki hataları görmezden gelinmemelidir.

Gençlerin Tanrı ve din olgusunu etkileyen diğer bir hususta dini grupların toplumsal faaliyetlerdeki mevcut görünüşleri ve söylem- eylem tutarsızlıklarıdır. Bu hususta Yapıcı (2020), Koç (2021) ve Şahin (2021)'in yapmış oldukları çalışmalarda benzer ifadeler yer verilmektedir. Gençler din adamlarını samimi bulmamakta ve dini grupları kişisel çıkarların olduğu kurumlar olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda bu kurumlara güven duymadıklarını ifade etmektedirler. Gençlerin bu tutuma sahip olmalarındaki etkenlerden birisi 15 Temmuz' da FETÖ' nün darbe girişiminde bulunmasıdır. Bu darbe girişimi aslında dini grupların zarar verebilecek konumda olabileceğini göstermiştir. Nitekim Akarsu (2015)' nun darbeden önce ilahiyat fakültelerinde yapmış olduğu çalışma da öğrenciler cemaat liderlerinin algı dünyalarında etkili olabileceğini ifade ederken darbe girişimi sonrasında yapılan çalışmalarda öğrencilerin dini gruplara olan tutumu olumsuz yönde değişmiştir.

Çalışmamızda da farklı inanç eğiliminde olan öğrencilerde dini grupların toplumda faaliyet göstermelerini doğru bulmamaktaydı. Dini grupların ekonomik anlamda lüks yaşamları, sosyal medya aracılığı ile yayımladıkları videolarda dini grupların zaman zaman çatışmaları ve topluma dair yaptıkları açıklamalarda toplumsal ihtiyaçları

karşılayamamaları ve en önemlisi de dini gruplar günümüzde siyasi ve toplumsal birçok olguya gereğinden fazla müdahalede bulunması gençlerin hem din hem de inanç eğilimlerine etki etmektedir.

Dinin aktarımında dini grupların yanı sıra dilsel üslup tarzı da tartışılması gereken konular arasında yer almaktadır. Doğan ve Şentürk (2023)'ün de ifade ettiği üzere dinin aktarımındaki davranışlar gençleri en çok etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Din öğreticilerinin, ailelerin, dini grupların dini ve Tanrı'yı olumsuz, sert, korkutucu, cezalandırıcı olarak tasavvur etmeleri sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu durumda asıl yapılması gereken dininde emrettiği üzere gençlere güler yüz ve sabırla yaklaşım sağlanmalıdır. Aynı zamanda din ve Tanrı algısının doğru inşa edilmesi gerekmektedir.

Diğer bir husus ise dinin yüzeysel anlatılması ve gençleri bilgilendirme konusundaki yetersizliklere dair ortak değerlendirmelerdir. Literatürde Malkoç (2019), Yapıcı (2020)'nin de değindiği üzere gençler din ile ilgili verilen bilgileri yüzeysel ve çoğu zamanda gençleri geçiştirmek amaçlı olduğu görüşündedirler. Çalışmamızdan hareketle değerlendirdiğimizde de özellikle de agnostik ve deist yönelime sahip öğrencilerin dini aktarımların yeterli olmadığı kanaatinde olması din ve inanç eğilimlerine yönelik etkisini gözler önüne sermektedir.

Mevcut çalışmaların büyük bir çoğunluğunda gençlerin din dışı yönelimlerine neden olan faktörler arasında sosyal medya kullanımı yer almaktadır. Vidinlioğlu (2022) ateizmin sosyal medyadaki görünürlüğüne ve etkinliğine dair yaptığı çalışmada öğrencilerin ateist yönelime ilişkin görüşlerden etkilendiklerine dair bir çalışma gerçekleştirmiştir. Okumuş (2024)'a göre de günümüzde dini grupların etkinliği medya da oldukça görünür hale gelmiş durumdadır. Kandemir (2022) ise kitle iletişim araçlarının dini yönelimlere dair ayırt edici bir özelliğinin olmadığını ifade etmiştir. Bizim çalışmamız sonucunda teist yönelime sahip olan öğrencilerin sosyal medyadan aktif bir şekilde yararlandıkları görülmüştür.

Araştırmamız kapsamında elde edilen ve mevcut çalışmalarda pek rastlanılmayan hususlardan biriside gençlerin günümüzde popüler bir yaygınlık kazanan yoga ve meditasyon uygulamaları hakkındaki görüşleridir. Çalışmamızda deist yönelime sahip öğrenciler en yüksek düzeyde yoga ve meditasyon gibi uygulamaların kişisel ahlaki terbiye metodu olarak uygulanmasını uygun görmektedir. Bu veriyi destekler nitelikte

Şahin (2021) *Deizmin Serüveni ve Günümüzdeki Sosyo-Kültürel Görünümü* adlı yapmış olduğu çalışmada gençlerin dini kuralların modern toplumlara yön verecek yeterli nitelikte olmadığını, dinlerin bireysel olarak gençleri rahatlatamadığı görüşlerine yer vermiştir. Böylelikle ülkemizde yaygınlaşan bu uygulamalar inanç yönelimlerinde farklılaşma yaşayan gençlerin dikkatini çektiği söylenebilir.

Günümüzde artan bu çeşitli inanç eğilimlerine rastlamak beklenen bir durumdur. Modernleşme süreci ile birlikte teknolojinin gelişmesi, özgür düşünce sisteminin daha da görünür olduğu bu çağda din ve dine değinen her olguya dair bilgiye erişim artık oldukça kolay bir hale gelmiştir. Böylelikle gençlerin dine dair gerçeklikleri sorgulama ve araştırma güduları çok daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle de Batı'da ortaya çıkan deizm, agnostisizm, ateizm gibi felsefi argümanlar tüm dünyaya yayılarak din, Tanrı, peygamber, ibadet kavramlarının yeniden yorumlanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak ülkemizde din konusunda felsefi argümanlardan ziyade etkilenme ve moda akımlarına kapılma söz konusudur. Gençlerimizin temelde yönelimlerini tetikleyen unsur Tanrı ve din hakkındaki sorgulamalar değil, Tanrı'ya ve dine dair yaklaşımları besleyen olgular ve kurumlar arasında yaşanan bozulmalar ve yetersizlikleridir. Bundan dolayı kamuoyunda gençlerin inanç eğilimlerindeki farklılıkların sosyal bir sorun olarak değerlendirilmesinden önce, toplum dinamiklerinde yaşanan düzensizlikler ve işlevsizlikler üzerinde düşünölmelidir. Öğrencilerin inanç eğilimleriyle beraber buna etki eden sosyal olgulara dair objektif bir görüş sergilemek, din ve gençlik çalışmalarına dair daha sağlıklı bir görüş elde etmemize olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, A. (2015). *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Cemaat Algılarının Dünya Görüşlerine Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimler Sözlüğü* (7 b.). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Akdağ, M. (2014). *Gündelik Hayat ve Medya Üzerine*. Hayat Boyu Öğrenme Programı.
- Akgün, T. (2018). Anthony Kenny'e göre Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Agnostisizm. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 15-33.
- Akyüz, N., Çapçioğlu, İ. (2012). *Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Allahverdiyev, İ. (2021). Tasavvuf Düşüncesini Panteizm Olarak Tanımlama Yanılgısı. *Din Araştırmaları Journalı*, (6), 311-326.
- Altunışık, M. A. (2019). İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19(2), 615-642.
- Altunışık, M. A. (2023). Dini Agnostisizm Üzerine Bir Değerlendirme. *İslami Araştırmalar*, 34(1), 100-114.
- Arıcan, K. (2007). Spinoza'nın Tanrı Anlayışının Din Felsefesi Açısından. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 173-206.
- Armaner, N. (1960). Okullarımızda Din Öğretimi Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 115-117.
- Arslan, A. (2009). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Aslantatar, N. (2022). *Agnostisizm Tanrı'nın Bilinemezliği Sorunu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aslantürk, Z., Amman, T. (2011). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Aşıkoğlu, N. Y. (2011). Din Öğretiminde Öğretmenin Rolü ve Din Dersi Öğretmeni Yeterlilikleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 5-13.

- Avcı, M. (2006). Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 39-63.
- Aydın, M. S (1981). Ateizm ve Çıkmazları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 187-204.
- (2021). *Din Felsefesi* (17 b.). İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aygen, M. (2019). Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 7(18), 516- 536.
- Batur, B. (2020). Toplumsaldan Bireyesele: Modern Toplumda Dinin Görünümü. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 97-106.
- Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Bayır, M. (2021). *Teistik Kader Algısının Problemlerle Başa Çıkma Tutumu Üzerindeki Etkisi: Bolu İli Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Bayyığıt, M. (2003). Din-Siyaset İlişkileri Bağlamında Seçmen Davranışları ve Din. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(15), 29-37.
- Beki, M. (2015). Mükemmellik ve Ontolojik Kanıt. *Dini Araştırmalar*, 18(47), 119145.
- Bendix, R. (2007). Max Weber'in Din Sosyolojisi. (Çev. Aktay, Y., Köktaş, M.E). Ankara: Vadi Yayınları.
- Bilgin, B. (1981). Din Eğitiminde Genel Eğitimin Yeri. *Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 469-483.
- Birgül, O. G. (2019). Spinoza'ya Dair Panenteistik ve Panteist Kategorizasyonlar. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 12(1), 132-149.
- Bolay, S. H. (1993). *Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması*. İstanbul: MEB Yayınları.
- (2018). *Felsefe Doktrinleri ve Terimler Sözlüğü* (12 b.). Ankara: Atlas Yayınları.

- Bulut, R. (2022). Toplumsal Değişim ve Dini Cemaatler: Grup Mensubiyet Nedenlerine İlişkin Bir Analiz. *Toplumsal Değişme ve Din* (s. 173-192). içinde Ankara: Nobel.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ceylan, A. (2005). Deistik Tanrı Tasavvuru ve Hayata Yansımaları. *X. Kelâm Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu* (s. 181-203). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Cezayirli, G. (1997). Dini Grup ve Toplumsal Grup. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 365-375.
- (2004). Küreselleşme, Bireyselleşme ve Toplumsallaşma. *Erdem Dergisi*, 14(41), 29-58.
- Coşkun, H. (2020). Din Sosyolojisi. E. Öztürk (Dü.) içinde, *Din Sosyoloji*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Coşkun, İ. (2017). Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kelam Koordinasyon Toplantısı: Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 41-70). Van: Ensar Neşriyat.
- Coşkunsever, A. (2022). Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Temel Problemleri. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 47-80.
- Çalışkan, S. (2021). *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Çapcıoğlu, İ. (2008). Küreselleşme, Kültür ve Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(2), 153-183.
- Çayır, C. (2014). Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Bilimname*, 27(2), 59-88.
- Çelebi, E. (2011). Kuşkucu ve Agnostik Tutum Bakımından David Hume'un Din Eleştirisine Eleştirel Bir Yaklaşım. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 25-40.

- Çiftçi, O. Z. (2021). Geçmişten Günümüze Panteizm. Toplumsal Yansımaları ve Eleştirisi. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11(4), 18191844.
- Dağ, M. (1978). Ontolojik Delil ve Çıkmazları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 287-318.
- Dorman, E. (2017). Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kelam Koordinasyon Toplantısı: Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 217-242). Van: Ensar Neşriyat.
- Durkheim, E. (2007). *Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi*. (Çev. Aktay, Y., Köktaş, M.E). Ankara: Vadi Yayınları.
- Durkheim, E. (2019). *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. (Y. Aktay, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2017). Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kelam Koordinasyon Toplantısı: Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 3-13). Van: Ensar Neşriyat.
- Er, N.B. (2022). *18-29 Yaş Grubunda Kendilerini 'Deist' Olarak Tanımlayan Gençlerin Deizm Algısı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ercik, H. (2018). Teizm-Ateizm Gerilimi: Postmodern Durumlar ve Problemler. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(3), 687-708.
- Erdem, H. (1990). *Bir Tanrı-Alem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vücut*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, H. N. (2014). Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 153-165.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fromm, E. (2004). *Psikianaliz ve Din*. (A. Arıtan, Çev.) İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gacemer, H. (2023). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Deizm Algısı (Denizli İli Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (M. A. Eren Rızvanoğlu, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe Tarihi* (20 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beğeri Dergisi*, 8(1-2), 46-67.
- Güçlü, A., vd. (2008). *Felsefe Sözlüğü* (3 b.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Günay, Ü. (2012). *Din Sosyolojisi* (11 b.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gündoğar, H. (2017). Deizm; Aklın Tanrılaştırılması Ya Da Sorumsuz Özgürlük. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kelam Koordinasyon Toplantısı: Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 29-40). Van: Ensar Neşriyat.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164.
- Kanaatlı, M. (2022). Temel Tartışma Konularıyla "Deizm" ve Eleştirisi. *Misbah*(18), 7-22.
- Kandemir, S. (2020). *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Karataş, C. (2018). *Agnostisizm-Ateizm İlişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kardaş, Meryem. (2017). Deizmin İncilinde Tanrı ve Din Tasavvuru. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kelam Koordinasyon Toplantısı: Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 15-27). Van: Ensar Neşriyat.
- Kaya, İ. (2020). Tarikatların Dini Gruplar Tipolojisindeki Yeri ve Sosyal Fonksiyonları. *Danışname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-83.
- Kayapınar, M. A. (2022). Siyaset Nedir? Türkiye’de Siyaset Çalışmalarının İmkânı Üzerine Kuramsal Bir Çözümleme. *Artuklu Akademi*, 9(1), 1-21.
- Kehrer, G. (2007). Din Sosyolojisinin gelişmesi ve Din Teorisi. (Çev. Aktay, Y., Köktaş, M.E). Ankara: Vadi Yayınları.

- Kenny, A. (2012). Agnostisizm ve Ateizm. (Y. Türkben, Çev.) *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 161-168.
- Keskin, Y. M. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), 7-21.
- Kınsün, A. (2016). Dini Gruplar Sosyolojisi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 210-227.
- Kır, İ. (2011). Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Kirman, M. A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dinin Geleceği. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Din = International Congress of Asian and North African Studies: Religion. 1. s. 279296. Ankara.*
- Kocabay Şener, N. (2019). Türkiye’de Medya ve Din Araştırmalarını Yeniden Düşünmek: Eksiklikler Nasıl Doldurulabilir? *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 2(1), s. 53-69.
- Koç, G. (2021). *Lise Öğrencilerinin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Başakşehir Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
- Korkut, R. (2019). *Panteizm ve Panenteizm Tartışmaları Arasında Spinoza Felsefesi ve Sufi Metafiziği (Vahdet-i Vucud)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Köktaş, M. E. (1997). *Din ve Siyaset Siyasal Davranış ve Dindarlık*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Köktaş, M. (2017. 03 15). Aydınlanma. Hıristiyanlık ve Deizm. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), s. 143-157.
- Köylü, M. (2018). Din ve Siyaset İlişkisi, 15 Temmuz Örneği. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 315-340.
- Kurt, A. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorun. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 73-93.
- Kutluer, İ. (2003). Laedriyye. *DİA*. 27. Ankara, 41-42.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (D. K. Osman Akinhay. Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2007). *Din ve İdeoloji*. (Çev. Aktay, Y., Köktaş, M.E). Ankara: Vadi Yayınları.
- Mete, D. (2018). Din Bilimcisi Ne Kadar Agnostiktir? Çağdaş Din Bilimlerinden Agnostisizm Sorunu. *Kesit Akademi Dergisi* (14), s, 396-409.
- Okumuş, E. (2009). Toplumsal Değişme ve Din. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 323-347.
- (2014). Din ve Sosyalleşme. *Journal of Turkish Studies*, 9(11), 429-454.
- (2019). Sosyolojiye Tanrı Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi. *Eskiyeşi* (39), 201-222. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3404502>
- (2024). Din Bağlamında Medya-Toplum İlişkileri. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 56-76.
- Orhan, F., Dağcı, A. (2015). Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 115-132.
- Özkan, M. Ş. (2019). Epistemolojik Açından Agnostisizme Yer Açmak Mümkün Mü? *Turkish Studies*, 14(2), 695-716. doi:10.7827/TurkishStudies.14802
- Özten, E. (2017). Teizm ve Deizm Açısından Vahye Olan İhtiyaç. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kelam Koordinasyon Toplantısı Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 243-266). Van: Ensar Neşriyat.
- Öztürk, Y. N. (2015). *Tanrı. Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm* (4 b.). İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Pay, M. (2016). Kozmolojik Delil. *Dini Araştırmalar*, 19(48), 25-52.
- Polat, S. (2021). Klasik ve Açık Teizm Bağlamında Tanrı'nın Bilgisi ve İnsanın Özgürlüğü. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (6), 286-307.
- Reçber, M. S. (2004). *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- (2020). Bayle. Spinoza ve Panteizm Meselesi. *Din ve Felsefe Araştırmaları*, 3(5), 5-22.

- Russell, B. (1997). *Din ile Bilim*. (A. Göktürk. Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Selman, A. (2018). Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 13-20.
- Sevinç, K. (2017). Ateizm Boyutları ve Tipleri. *İslâmî İlimler Dergisi*, 12(3), 101/132.
- Seyrek, A. (2019). *Ateizm. Deizm. Agnostisizm*. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Sinanoğlu, A. (2017). Yunan Sofistlerinden Günümüze Uzanan Bir Din Karşıtlığı: Agnostisizm ve Umursamazcılık. *İlahiyat Fakülteleri XXII Kalam Koordinasyon Toplantısı: Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu* (s. 95-106). Van: Ensar Neşriyat.
- Somuncuoğlu Erkan, F. (2023). *Panteizm ve Kötülük Problemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şahin, B. (2021). *Deizmin Serüveni ve Günümüzdeki Sosyo-Kültürel Görünümü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Şener, N. K. (2019). Türkiye’de Medya ve Din Araştırmalarını Yeniden Düşünmek. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 53-69.
- Şengün, M. (2007). Ahlak Gelişiminin Psiko-Sosyal Dinamikleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (23), 201-221.
- Şimşek, İ. (2021). *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*. Ankara: Otto Yayınları.
- Tanrıverdi, H. (2012). Vahdet-i Vücut- Panteizm Karşılaştırılması. *Dini Araştırmalar*, 15(40), 65-89.
- Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyoloji*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- (1965). Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 13-20.
- Temel, M. (2015). Medya ve Din Tartışmaları Sempozyumu. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 171-180.
- Temizel, E. T. (2015). Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (7), 86-99.

- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü* (Genişletilmiş 5 b.). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Turan, E. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.
- Turan, İ. (1996). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2020). *Teizm Ateizm Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Topuz, İ. (2011). Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 157-177.
- Türkkahraman. M. (2009). Teorik ve Fonksiyonel Açından Toplumsal Kurumlar ve Kurumlararası İlişkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdare Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14(2). 25-46.
- Türkkahraman, M. ve Tutar, H. (2009). Sosyal Değişme. Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Uslu, F. (2002). Kanıtı Dayanmayan Rasyonel Teist İnanç. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 305-324.
- Uslu, F. (2012. Haziran 1). Agnostisizm. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), s. 5-28.
- Ünal, V. (2013). Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma ve Din. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 588-602.
- Vergote, A. (1981). Ergenlikte Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 583-592.
- Weber, M. (2007). Din Sosyolojisi. M. E. Yasin Aktay içinde. (Çev. Aktay, Y., Köktaş, M.E). Ankara: Vadi Yayınları.
- Yaman, H. (2022). Din ve Siyasetin Yorumlanmasında Söylemin Ayırıştırılamazlığı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(1), 73-87.
- Yaran, C.S. (1998). Bilimsel Nesnellik ve Teistik İnanç. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(10), 125-140.
- (2022). *Din Felsefesine Giriş* (3 b.). Dem Yayınları.
- Yasa, M. (2016). *Din Felsefesi Soru-Sorgu-Sonuç*. Ankara: Elis Yayınları.

- Yıldırım, A. (2016). Postmodern İnsanın Tanrı Anlayışı. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2(3).
- Yıldırım, T. (2011). Ateizm Mi Agnostisizm Mi? Bertrand Russell'ın Tercihi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (11), 41-52.
- Yıldız, Z. (2015). Aile Eğitim Programları ve "Din/Değer Merkezli" Aile Eğitimi İhtiyacı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 159-183.
- Zafer, C. ve Vardarlıer, P. (2019). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 355-361.
- Zafer, V. (2019). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 355-361.

EKLER

1. KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1. Yaşınız:

2. Cinsiyetiniz: Kadın Erkek

3. Okuduğunuz bölüm:

4. Hangi fakültede eğitim görmektesiniz:

5. Kaçınıcı sınıfsınız: Hazırlık 1. Sınıf 2. Sınıf 3. Sınıf 4. Sınıf ve üzeri

6. Hangi tür liseden mezun oldunuz:

7. Annenizin eğitim durumu: Okur Yazar Değil Okur Yazar İlkokul

Ortaokul Lise Üniversite Yüksek Lisans ve Üzeri

8. Babanızın eğitim durumu: Okur Yazar Değil Okur Yazar İlkokul

Ortaokul Lise Üniversite Yüksek Lisans ve Üzeri

9. Sosyoekonomik durumunuz nedir: Alt Orta Üst

10. Siyasi yönelim olarak kendinizi nerede görüyorsunuz:

Milliyetçi - Demokrat Muhafazakâr - Demokrat Sosyalist

Sosyal Demokrat Diğer.....

11. Anne ve babanızın size karşı tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz: (Yalnızca birini seçiniz.)

Otoriter anne- baba İlgisiz anne- baba Aşırı izin verici anne- baba Tutarsız anne- baba Aşırı Koruyucu anne- baba Mükemmeliyetçi anne- baba Demokratik anne- baba

12. Dini bilgilerinizi hangi kurum ya da kurumlar aracılığı ile elde ediyorsunuz? (En çok yararlandığınız iki kurumu seçiniz).

Aile İnternet Siteleri Arkadaş Dini Kitaplar Sosyal Medya

Dini Gruplar (cemaat ya da tarikat) Diğer.....

2. İNANÇ EĞİLİMLERİ

Aşağıda bulunan farklı inanç eğilimlerinden size en uygun olanını işaretleyiniz. (Yalnızca tek bir şık işaretlenecektir. Lütfen dikkatli okuyunuz.)

I. Tanrının varlığına inanıyorum ve evrendeki olaylara müdahalede bulunduğunu düşünüyorum.

II. Tanrıya inanıyorum ama tanrı evreni yarattıktan sonra dünyevi işlere ve gidişata müdahalede bulunmadığını düşünüyorum.

III. Tanrı diye bir fikre inanılıyor ancak ben tanrı fikrine inanmıyorum.

IV. Tanrının varlığı ya da yokluğu hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamayız.

V. Tanrı bana göre evrenin içindedir, evrenin ruhudur.

3.Aşağıda bulunan ifadeleri dikkatli okuyarak “Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum” yazan kutucuklardan kendinize en uygun seçeneği işaretleyiniz ve **LÜTFEN HİÇBİR MADDEYİ BOŞ BIRAKMAYINIZ.**

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1.Ailelerin, din ile ilgili çocuklarına karşı baskı yapmasını doğru bulmuyorum.					
2.Ailemin dini değerleri yeteri kadar önemseydiğini düşünmüyorum.					
3.Aile üyelerimden gördüğüm tanrı inancı ve dini pratikler kendi dini inancımı inşa etmemde etkilidir.					
4.Gündelik siyasetin konuları ve işleyişi dini inancıma etki etmektedir.					
5.Siyasette dini söylemlere yer verilmesini doğru bulmuyorum.					
6. Müslüman coğrafyalarda yaşanan olumsuz olaylar dini inancımı etkilemektedir.					
7.Dinin aktarımında dilsel üslubun sert, korkutucu ifadelerle yer vermesi dini inancıma etki etmektedir.					
8.Dini grupların (cemaat veya tarikat) söylem – eylem tutarsızlıkları dini inancım üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır.					
9.Dinin içeriği hakkında (namaz, oruç, sadaka vb.) verilen bilgilerin tam anlamıyla ifade edilemediğini düşünüyorum.					
10.Sosyal medyada karşılaştığım dini içerikli paylaşımlar dikkatimi çekiyor.					
11.Sosyal medyada karşılaştığım dini içerikli paylaşımlardan etkilenerek söz konusu içerikleri kendi hayatımda uygulamaya çalışıyorum.					
12.Televizyonda yayınlanan dini programlar içerik olarak yetersiz geliyor.					
13.Kişisel ahlakın gelişmesinde dinin etkin rol oynadığını düşünüyorum.					
14.Kişisel ahlaki gelişimimde dini pratiklerin (namaz, oruç, sadaka) etkili olduğunu düşünüyorum.					
15. Yoga ve meditasyon gibi kişisel ahlaki terbiye metodlarının uygulanmasını uygun görüyorum.					
16.Yoga ve meditasyon gibi uygulamalarının sosyal hayata dair ahlaki bir bakış açısı kazandırdığını düşünüyorum.					
17.Bilimsel metodoloji ile elde edilen bilgilerin dini metodoloji ile elde edilen bilgilerden daha güvenilir olduğunu düşünüyorum					
18. Gündelik hayatta karşılaşılan sorunlara yönelik bilimsel açıklamaları yeterli görüyorum.					
19.Sosyal çevremde bulunan (iş, arkadaş vb.) kişilerin dini inanç hakkındaki farklı görüşleri dini inancıma etki etmektedir.					
20. Ekonomik olarak geri kalmışlığımızdan din sorumludur.					
21.Yaşadığımız dünyada karşılaşılan acı tecrübeler (deprem, sel, yangın vb.) dinsel aidiyetimi sorgulamama neden olmaktadır.					
22.Dini grupların (cemaat veya tarikat) toplumsal faaliyetlerde görünür ve aktif olmaları dini inancıma etki etmektedir.					
23.İbadet ve dinsel öğeler beni tatmin etmiyor.					
24. Cemaat ve tarikatların birçok alanda aracı kurum olarak faaliyet gösterilmesini doğru bulmuyorum.					
25. Toplumda dini söylemlerin baskılanması kişisel olarak dini inancıma etki etmektedir.					

ÖZGEÇMİŞ

Gamze Demir

A. EĞİTİM

Yüksel Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. 2024.
İstanbul

Lisans: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı. 2022. Bolu

B. MESLEKİ DENEYİM

2022-2023 Özel bir şirkette yönetici asistanı

